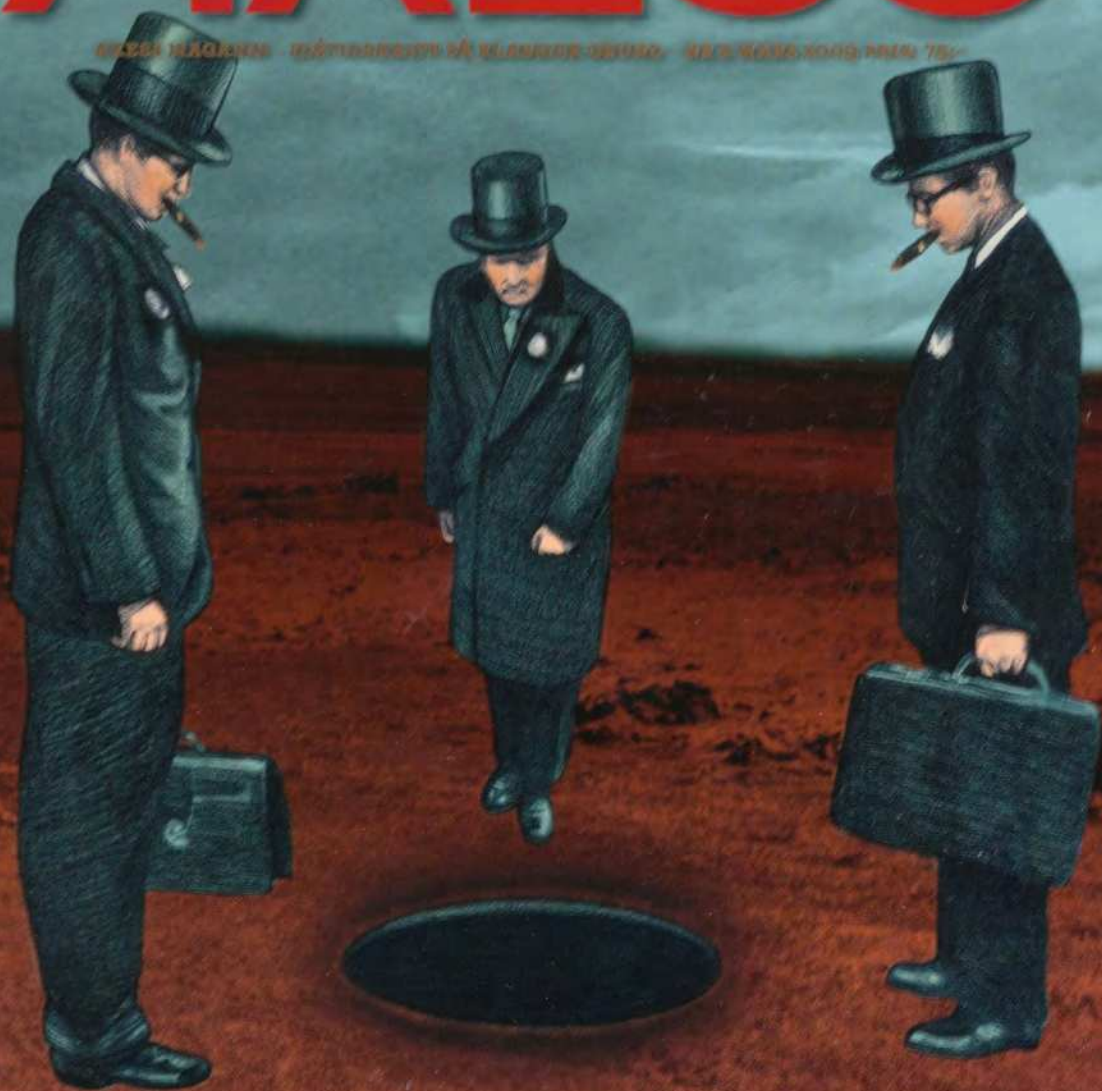

AXESS

AXESS MAGASIN - RÄTTNINGSPUNKT PÅ KLAMMIGT BEHÖV - 400 Sidor, 2009, 750,-

Vart tog pengarna vägen?

HILKAS EKJÖRN och BO RÖTHSTEIN

funderar över finanskrisens orsaker och konsekvenser

SAMHÄLLE

BERNARD-HENRI LÉVY

Rapport från kriget i Gaza och ett försök att se nyanserna i en konflikt som splittrade världen.

INTERVJU

ROSANNE ALTSHULER

Den ekonomiska teorin havererade med den globala krisen och behöver rekonstrueras.

FRIZON

KNUT AHNLUND

Om akademiska teorier som spårade ur och ledde till ett justitiemord.

YOUR NEXT TOUR AB -DIN BÄSTA RESEKLUBB

VÅRA FESTLIGA RESOR!

Välkommen att ta del av kommande resor.

Ring för detaljprogram eller besök vår hemsida www.yournexttour.com
Alla resor med avgång från Stockholm, Köpenhamn och Göteborg.

TRE OPERAHUS I BERLIN

19/3 – 23/3 2009

Vad kan bättre förgylla gråa mars än en konsert och operaresa till en av Europas "hetaste" städer, **Tysklands huvudstad – Berlin**.

Överallt möts gammalt och nytt i staden som kan ståta med konstmuseer i världsklass och tre operahus. Vi besöker två av dessa operahus för att njuta av Bizets **CARMEN** på Deutsche Oper och Verdis **AIDA** på Staatsoper Unter den Linden samt **FRISKYTEN** på Komische Oper.

Utflykt till Fredrik den stores slott i Rheinsberg.

VÅREN OCH PÅSKEN PÅ METROPOLITANOPERAN I NEW YORK

6/4 – 13/4 2009

New York är staden som har allt. Inte minst ett av världens främsta operahus "The MET". Vi har biljetter till tre förnämliga uppsättningar: **CAVALLERIA RUSTICANA/PAJAZZO**, **KÄRLEKSDRYCKEN** och **RIGOLETTO**.

Dessutom en guidad visning av Modern Museum of Art (MoMA).

Utflykt till Brooklyn.

VÅR KLASSISKA LYXKRYSSNING PÅ DONAU VILSHOFEN – BUDAPEST

16/4 – 23/4 2009

Följ med och möt våren på Donau ombord på **RIVER CLOUD III**!

Ta tillfället att njuta av den utsökta maten och de särskilt utvalda vinerna ombord på Hamburggrederiet Sea Clouds exklusiva flodkryssare under en vecka på floden Donau mellan Vilshofen i Tyskland och Budapest i Ungern. Under färden bjuds dessutom många tillfällen till intressanta kulturupplevelser, bland annat musikaliska salonger ombord med medföljande operasångare och pianist i världsklass.

På Wiener Staatsoper får vi uppleva en föreställning av Richard Strauss opera, **ROSENKAVALJEREN**.

Vänta inte för länge med att boka!

DET GAMLA OCH DET NYA BEIJING

8/5 – 15/5 2009

Följ med en vecka till Mittens Rike när äppelblommen är som vackrast.

Vad är inte lämpligare än att uppleva en föreställning av Puccinis **TURANDOT** där den utspelar sig. Vi får under veckan uppleva allt man kan önska sig av ett besök i Beijing. Vi får heller inte glömma bort att Beijing idag är shoppingstaden nummer ett!

LYXKRYSSNING PÅ MOSEL OCH RHEN

En kryssning i musiken och vinets tecken!

River Cloud 4/7 – 11/7 2009 BERNKASTEL—KÖLN 8 dagar

Under färden med denna bekväma flodkryssare bjuds vi de mest utsökt komponerade rätter serverade med viner från distrikten vi passerar igenom. Vi gör också många intressanta strandhugg med guidade rundturer och kulturhistoriska utflykter. Vi bjuds även på fantastiska konserter med ett stjärnspäckat artistuppbåd. Under veckan får vi njuta av **Matilda Paulsson** som med stor framgång debuterade i våras på Stockholms Operan i Rosenkavaljeren i rollen som Oktavian. Dessutom hör vi vår nye världstenor **Michael Weinius** tillsammans med sin skönsjungande hustru **Anita Weinius** allt detta ackompanjerat av Maestro **Tobias Ringborg** som också bjuder oss på smäktande violintoner.

NYSLOTT/SAVONLINNA OPERAFESTIVAL

19/7 – 23/7 2009

Världens vackraste operafestival har den kallats, den årliga festivalen på Olofsborgs fästning i Nyslott/Savonlinna. Ta några dagars sommarsemester i det finländska insjöområdet och passa på att se två av operafestivalens bästa föreställningar: Puccinis **MADAMA BUTTERFLY** årets nyproduktion och **TURANDOT**.

Vi reser till Finland med Silja Line när den nordiska natten är som vackrast.

Vi hinner bland annat med en ångbåtstur på Saimen och ett besök i konstcentret i grottorna i Retretti.

LONDON OCH GLYNDEBOURNE

31/7 – 3/8 2009

Välkomna på sensommaren till ett högklassigt musikevenemang. En verklig godbit att se fram emot: Vi får vara med om en av de världsberömda **Proms-konserterna** (symfonikonsert) i Albert Hall, London och operafestspelen i Glyndebourne, dit vi exklusivt lyckats få biljetter. Glyndebourne firar år sitt 75-års jubileum. **KÄRLEKSDRYCKEN** av G Donizetti.

KRYSSNING MED M/S VOLGA DREAM

**PÅ KEJSERLIGA RYSKA VATTENVÄGAR S:T PETERSBURG – MOSKVA
12 – 21/8 2009**

Följ med oss på en spännande kryssning längs floderna Neva, Svir och Volga och sjöarna Ladoga och Onega, från S:t Petersburg till Moskva, med stadsrundturer och övernattnings i båda städerna. Vi får uppleva det okända Ryssland från en bekväm flodkryssare och göra många intressanta, kulturhistoriska strandhugg. M/S Volga Dream anses vara det förnämligaste kryssningsfartyget på de ryska floderna och erbjuder alla tänkbara bekvämligheter.

Här finns 58 lyxigt inredda hytter, utomordentligt kök och goda viner.

Engelsktalande besättning samt vår egen reseledning.

Operaciceron på samtliga resor **JOHAN MOLANDER** från Kungliga Operan.

FÖRETAG OCH FÖRENINGAR VI SKRÄDDARSYR ERA RESOR EFTER ÖNSKEMÅL!

YOUR NEXT TOUR AB

Lill-Jans Plan 2 114 25 Stockholm
info@yournexttour.com

-DIN BÄSTA RESEKLUBB

Tel: 08-611 51 50 Fax: 08-735 60 40
www.yournexttour.com

KUNGL. BIBL.

2009-03-06

STOCKHOLM

2626

TUB/101

STUM & SÖR

Här kommer lite engelska, franska, spanska och tyska böcker.

Äntligen är förberedelserna klara för nya Dixikon!

Hyllorna är fyllda med miljontals böcker på franska, tyska, spanska och engelska. Utbudet är gigantiskt!

Dixikons expertpanel som ger lästips och rekommendationer finns givetvis kvar och på Utsikter kan du läsa lite längre texter om utländska böcker, författare samt följa debatter. Inom en snar framtid kommer du också att kunna köpa tidskrifter, boka litterära resor och följa intressanta bloggar. Nya Dixikon är kort sagt det nordiska vattenhållet för bokälskare. Så gå in på www.dixikon.se och ta del av vårt enorma utbud av utländsk litteratur!

NYA

DIXIKON.SE

Ett enormt utbud av utländsk litteratur!

Domedagsprofeter vädrar morgonluft

Johan Lundberg

I takt med att den rådande finanskrisen fördjupas, tenderar det ideologiska fältet att tänjas ut. Att så få reagerar när Mona Sahlin demonstrerar tillsammans med fascistiska, antisemitiska organisationer, visar att någonting allvarligt har hänt i det ideologiska klimatet.

Plötsligt är det som att alla famlar i mörker. Politiker, nationalekonomer, statsvetare och opinionsbildare som haft för vana att med säkerhet uttala sig om framtiden tävlar nu om att poängtera hur svårt, för att inte säga omöjligt, det är att veta något om vad som komma skall. I ett läge där det bara är folk utan självbevarelsesdrift som hävdar att "nu vänder det", är det åtminstone en bransch som tycks ha framtiden för sig: eskatologernas och domedagsprofeternas.

De utopister som under de senaste decennierna har fört en tynande tillvaro – och på sin höjd snickrat ihop ett eller annat traktat om behovet av fler kvinnor i bolagsstyrelser – har på sistone sett sina segel fyllas av en vind som inte har varit så stark sedan åren runt 1970. Den framtid som under 1990-talet tycktes ha intecknats av nyliberaler med drömmar om evig tillväxt och om kapitalismens slutliga segertåg över världen, har plötsligt visat sig ligga helt öppen. Och i det läget tycks det ofrånkomligt att folk återigen börjar söka sig ut mot kanterna, mot extrempositionerna.

PÅ VÄNSTERFLANKEN VÄDRAR revolutionsromantikerna morgonluft, vilket inte bara kommer till uttryck i kulturvänsterns sympatityttringar för 1970-talets terrorgrupper som Baader-Meinhof-ligan utan i än högre grad i de högljudda krav som allt oftare hörs om behovet av att staten äger och styr allt fler sektorer av samhället.

Och på andra kanten växer sig en ny högerextremism stark. Den nya sorts fascism som väckts till liv i islamismens skepnad, har delat högerextremisterna i två läger beroende på om man ser muslimer eller judar som sina huvudsakliga fiender. Den antisemitiska högerextremismen har via sin sammankoppling med just islamistiska grupperingar plötsligt blivit rumsren på ett sätt som ingen kunde drömma om för bara några år sedan.

Som framgår av till exempel Matthias Küntzels studie *Djihad und Judentum: über den neuen antijüdischen Krieg* (2002) är det från ett historiskt perspektiv omöjligt att inte se muslimska brödraskapets uppkomst som nära sammankopplad med fascismen och nationalsocialismen. Dessa rörelser uppstod vid samma tidpunkt; de var samtliga på ett eller annat sätt sprungna ur de kriser som uppstått i efterdyningarna av första världskriget. Nationalsocialismen låg förvisso inte bakom grundandet av muslimska brödraskapet men den stödde den spirande islamistiska rörelsen ekonomiskt och ideologiskt. Haj Amin al-Husseini, stormuftin av Jerusalem, och en av 1900-talets mest inflytelserika muslimska ledare, hade intensiva kontakter med Adolf Hitler.

Jeffrey Herf visar i sin undersökning från 2006, *The Jewish Enemy. Nazi Propaganda During World War II and the Holocaust*, att nazisterna, Amin al-Husseini och muslimska brödraskapet delade samma övertygelse om att de amerikanska och brittiska regeringarna kontrollerades av judar och att judarna låg bakom inte bara första utan även andra världskriget, där de skulle ha gjort enorma vinster från handel med krigsmateriel, vilket för övrigt är en åsikt som återkommer i Hamas stadgar.

Det säger onekligen en hel del om samhällsklimatet att reaktionerna uteblev när Mona Sahlin och före detta utrikesministern Jan Eliasson gick i demonstrationståg med Hamas fanor fullt synliga. Eller att *Dagens Nyheters* kulturredaktion har profilerade medarbetare som uttalar sitt stöd till rörelser som Hamas och Hizbollah, rörelser vilkas ideologiska grund utgörs av en uppgradering av judehatet till en nivå där man menar att all världens ondska beror på judarna. Det senare en ständpunkt som i sin förlängning leder till att alla judar måste elimineras för att världen ska kunna räddas.

Kritik mot denna sorts högerextremism måste kunna levereras utan att man blir beskyddad för att tillhöra det andra högerextremistiska lägret, vilket också det är på väg att växa sig starkt i dagens Sverige. Det är en högerextremism som bygger på en demonisering av muslimer och på en monolitisk uppfattning av den muslimska världen. Det är emellertid viktigt att inse att en islamistisk ideologi med fascistoida förtecken på intet sätt är en självklar konsekvens av islam utan snarare framstår som ett avsteg från den modernisering av islam som skedde till exempel i Egypten under stora delar av 1800-talet (fram till islamismens genombrott på 1930-talet). Och som idag utmärker stora muslimska befolkningsgrupper i Turkiet eller Indonesien, vilka lever med sin religion ungefär på samma sätt som kristna lever med sin.

DET SOM FÖRENAR DENNA SORTS extremistiska rörelser både till höger och till vänster är att de alla är djupt kritiska till det öppna, liberala samhället. I den mån som den nuvarande krisen fördjupas är det naturligtvis inte osannolikt att de ekonomiska problemen kommer att uppfattas som orsakade av vissa systemfel i den liberala världen som sådan. I ett sådant läge, där extrempositionerna riskerar att växa sig än starkare, är det viktigt att behålla fattningen och med än större emfas värna värden som demokrati, individens rättigheter, universalism och upplysning.

Johan Lundberg

8 SAMHÄLLE

- Tjeckien* Kjell Albin Abrahamson skriver om Tjeckien och EU **8**
Japan Johan Wennström besöker ett land som ratat läsning **10**
Psykatri David Eberhard om konst och psykisk sjukdom **11**
Mellanöstern Bernard-Henri Lévy skriver om kriget i Gaza **12**
Journalistik Mats Wiklund om brist på källskydd i amerikansk press **14**
Krönika Theodore Dalrymple om toleransens gränser **16**
Notiser Nordiskt försvar, utblick och metaforpaket **17**

18 FRIZON

- Idéhistoria* Kjell Jonsson uppmärksammar jubilarerna Charles Darwin och John Stuart Mill **18**
Juridik Knut Ahnlund om en häxprocess i nutiden **22**

26 OPINION

- Medier* Anders Rönmark om tidningsläsarna som har börjat agera journalister **26**
Mellanöstern Fredrik Meiton ger Lennart Berntson svar på tal om Gaza **27**
Medicin Johan Frostegård kritiserar forskningen om kostråd **27**

28 TEMA: I väntan på vändpunkten

Den globala krisen skakar om men skapar också nya förutsättningar, både i näringslivet och i politiken. Niklas Ekdal, Anders Johnson, Bo Rothstein och Karl Wennberg ger olika perspektiv på utveckling och drivkrafter i ekonomin.

42 INTERVJU

Mats Wiklund diskuterar finanskrisen med ekonomiprofessorn Rosanne Altshuler **42**

46 TRADITION

Filosofi Per Landin om undergångsprofeten Oswald Spengler **46**

50 KULTUR

- Litteratur* Karin Stensdotter frågar sig varför Colette inte läses och diskuteras i Sverige **50**
Konst Asle Toje rapporterar från konstscenen i Berlin **52**
Musik Lars Anders Johansson funderar över återväxten i musikbranschen **53**
Musik Henry Larsson om 200-årsjubileraren Felix Mendelssohn **54**
Tv Kjell Häglund kritiserar två nya "vetenskapligt" baserade tv-serier **56**
Språk Lars Melin har fördjupat sig i tangentbordets mysterier **57**
Krönika Ann Heberlein om attentat mot proisraeliska demonstrationer **58**
Notiser Övervärderat, undervärderat och sekularisering **59**

60 RECENSIONER

Ernst Jüngers klassiska skildring av första världskriget, *I stålstormen*, finns nu på svenska. Carl-Göran Heidegren har läst den, samt ett par andra böcker om Jünger, och funnit en författare som aldrig riktigt passade in i den borgerlighet han själv var ett barn av.

74 VÄRLDENS GÅNG

Johan Hakelius funderar över tecken i tiden.

Jag är överraskad över hur lugna människor fortfarande är med tanke på att vi har förlorat 40 procent av våra tillgångar.

Rosanne Altshuler, sid 45

Kjell Albin Abrahamson
Journalist och författare, Sveriges Radios
Östeuropakorrespondent.

Knut Ahnlund
Professor i litteraturvetenskap och författare.

Theodore Dalrymple
Läkare, debattör och författare.

David Eberhard
Överläkare i psykiatri och författare.

Niklas Ekdal
Författare och programledare på *Axess TV*.

Johan Frostegård
Överläkare och professor i medicin vid
Karolinska institutet.

Thomas Gür
Skribent och programledare för *Global Axess*.

Peter Gärdenfors
Professor i kognitionsvetenskap vid
Lunds universitet.

Johan Hakelius
Skribent.

Ann Heberlein
Teol dr.

Carl-Göran Heidegren
Professor i sociologi vid Lunds universitet.

Ylva Herholz
Journalist.

Kjell Häglund
Redaktionschef för *Residence* samt kolumnist
och tv-kritiker.

Lars Anders Johansson
Journalist, poet och musiker.

Anders Johnson
Skriftställare och före detta chefredaktör för
Dagens Nyheter.

Kjell Jonsson
Professor i idéhistoria vid Umeå universitet.

Per Landin
Författare, kulturskribent och fil dr i tyska.

Bernard-Henri Lévy
Filosof och författare.

Henry Larsson
Bibliotekarie och frilansskribent.

Fredrik Meiton
Doktorand i historia på St Antony's
College vid Oxfords universitet.

Lars Melin
Författare och docent i nordiska språk vid
Stockholms universitet.

Svante Nordin
Professor i idé- och lärdomshistoria
vid Lunds universitet.

Svante Nycander
Författare och före detta
chefredaktör på *Dagens Nyheter*.

Erik Pierre
Ambassadör och författare.

Bo Rothstein
Professor i statsvetenskap vid
Göteborgs universitet.

Anders Rönmark
Ledarskribent på *Sundsvalls Tidning*.

Nathan Shachar
Journalist och författare.

Karin Stensdotter
Författare och arkitekt.

Asle Toje
Fil dr, utrikespolitisk forskare och författare.

Krister Wahlbäck
Statsvetare och före detta ambassadör.

Karl Wennberg
Doktorand vid Handelshögskolan i Stockholm.
För närvarande gästforskare vid Stanford
University, USA.

Kerstin Vinterhed
Fil dr, författare, präst och tidigare
DN-medarbetare.

Johan Wennström
Frilansskribent.

Gunnar Wetterberg
Samhällspolitisk chef på Saco.

Mats Wiklund
Författare och redaktör på *Axess*.

Premiärminister söker naiva medborgare

Maktens män

Se hur politikern Francis Urquhart tar till alla medel i sin strävan att bli Storbritanniens nästa premiärminister.

Onsdagar 21.30 med
repris söndagar 19.00.

AXESS TV

www.axess.se

AXESS

Chefredaktör: Johan Lundberg
Redaktörer: David Andersson,
Therese Bohman, Mats Wiklund
Redaktionsråd: Niklas Ekdal, Thomas
Gür, Peter Luthersson, Nathan
Shachar, Isabella Thomas
Redaktionsassistent: Stéphanie
Olsson
Grafisk form: Martin Genberg, Fred-
rik Sandberg och Pompe Hedengren

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Redigering: Fredrik Sandberg
Vinjettbilder: Fredrik Tjernström
Porträtteckningar: Johan Patricny
Korrektur: Hans Strömberg
Omlagsbild: Illustration för Axess av
Tzenko Stoyanov
Nästa nummer: 7 april 2009
Annonser: Ardeo 040-16 54 80
Material: Redaktionen tar inte ansvar
för insänt obeställt material. Den som

skickar material till Axess anses med-
ge elektronisk lagring och publicering.
Prenumerationsärenden: Helår 9
nummer: 499 kr. Studerande 249 kr
Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31
E-post: axess@pressdata.se
Typsnitt: Freight (Display, Sans, Text
& Big), Archer
ISSN: 1651-0941
Repro och tryck: Turbin/Color Print

VD: Kurt Almqvist
Ansvarig utgivare: Peter Elmlund
Ekonomiansvarig:
Agneta Hagander
Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 6 tr.
111 44 Stockholm
E-post: redaktionen@axess.se
Telefon: 08-788 50 50
Internet: www.axess.se

Landet som slutade läsa

10 Johan Wennström om ett land som ratat läsning.

Psykosor som pladder

11 David Eberhard om konst och psykisk sjukdom.

Skisser från ett krig

12 Bernard-Henri Lévy skriver om kriget i Gaza.

Källskyddets fiender

14 Mats Wiklund om brist på källskydd i amerikansk press.

Krönika

16 Theodore Dalrymple om toleransens gränser.

Notiser

17 Nordiskt försvar, Utblick och metaforpaket.

Tjeckien

Tjecker prövar

Ordförandelandet Tjeckien har hittills bjudit sina EU-kolleger på en skakig resa. Ett stolt och egensinnigt land med svaghet för satir har ett annorlunda perspektiv på europeisk samverkan.

Av Kjell Albin Abrahamson

DET TJECKISKA ORDFÖRANDESKAPET första halvåret 2009 fick en rivstart, men inte med de planerade frågorna utan, som vanligt för alla ordförandeländer, med två överraskningar i knäet: Gaza och gas.

– Den israeliska aktionen är en defensiv, inte offensiv åtgärd, sa premiärministern Mirek Topolaneks presstalesman. Uttalandet tolkades som EU:s officiella ståndpunkt och väckte ramaskri, inte minst i arabvärlden. Inom EU finns en lika gammal som outtalad regel att ordförandelandet inte ska torgföra kontroversiella uppfattningar i dagsaktuella frågor.

Karel Schwarzenberg, Tjeckiens piprökande utrikesminister, EU-vän och nästan prins, tog några timmar senare pipan från munnen och sa att det rörde sig om "en felsägning". Denna "felsägning" accepterades och ursäktades. Men, om man granskar källorna och tjeckisk Mellanösternpolitik är det tämligen uppenbart att premiärministern Topolanek verkligen anser att Israel enbart skyddade sina intressen.

Inställningen är knappast förvånande. I före detta sovjetstyrda länder som Tjeckien är förståelsen minimal för Hamas och dess terroraktioner. I Tjeckien finns inte något nedärvt eller aktuellt judehat. Tjeckien vet dessutom, som alla andra, att Israel med sin existentiella överlevnadsångest hellre lyssnar på USA än EU. Topolaneks uttalande var snarare ett exempel på kulturkrock inom EU än en tjeckisk singelolycka.

Regeringschefen Topolaneks första karaktäristik av gaskonflikten mellan Ryssland och Ukraina blev nästa kalldusch:

– Detta är en affärstvist mellan Kiev och Moskva som vi inte tänker lägga oss i.

Det var ett till synes märkligt uttalande. Kanske tänkte den tjeckiske regeringschefen, vars mun är full av ordspråk, på det tjeckiska talesättet När två bråkar, så skratrar den tredje. Kanske fanns det något att tjäna på att ligga lågt? Topolanek, som talar betydligt bättre ryska än engelska, har

dessutom arbetat några år inom energisektorn och vet att den är ett getingbo. Också presidenten Václav Klaus förklarade att den rysk-ukrainska gaskonflikten ska tolkas enbart i ekonomiska, inte politiska, termer. Ett sådant synsätt passar illa för dem som betraktar Ukraina som ett politiskt lamm och Kreml som stora stygga vargen. En av mina tjeckiska källor säger:

– Tjeckerna i gemen tycker att både ryssar och ukrainare är lika goda kålsupare i detta spel och betraktar egentligen båda staterna som i grunden maffiastyren.

Nu tvingades tjeckerna ägna en hel del tid åt den rysk-ukrainska gaskonflikten men Topolaneks åsikt var varken en dikeskörning eller felsägning. I tjeckisk press får premiärministern högt betyg för sitt sätt att hantera gaskonflikten.

Det tjeckiska ordförandeskapet får rent allmänt både ris och ros i landets egna medier. Tjeckien har jämförts med en 19-årig busschaufför (landet har varit demokrati i 19 år) som vårdslöst kör omkring i politiken med sina 26 passagerare. Den kände publicisten Jiri Pehe vädrade sina bekymmer: "Jag är rädd för att allt kommer att fortsätta (lika illa) som det började."

PESSIMISTERNA KAN trösta sig med, att det inte fanns några större förväntningar på Prags sex månader med EU:s ordförande. Strikt brittiska radiobolaget BBC förutsåg att tjeckerna skulle bjuda på en skakig åktur – *a bumpy ride*. Fransmännens farhågor för det tjeckiska ordförandeskapet var ännu större, personer i president Sarkozys närhet föreslog att Frankrike skulle fortsätta sitt ordförandeskap ytterligare ett halvår. En sådan oförsämdhet har Tjeckien och det nya Europa inte upplevt sedan dåvarande presidenten Jacques Chirac röt åt de nya EU-länderna i Centraleuropa att de "försummat en chans att hålla mun".

Tjeckerna har i två års tid förberett sig på sin viktiga uppgift. Till alla UD-anställda ut-

och prövas av EU

David Cernys installation *Entropa* provocerar i bästa tjeckiska tradition.

FOTO: OLIVIER HOSLET/SCANPIX

gick särskilda förhållningsregler som, med sina komiska poänger, understryker ordförandeskapets allvar: "Bär inga skrynkliga kavajer eller vita strumpor, använd deodorant, kom ihåg att skorna ska vara putsade och stäng aldrig av mobiltelefonen."

Mirek Topolánek (ärgång 1956) har varit partiordförande sedan 2002 för Medborgardemokraterna (ODS) där han efterträdde Vaclav Klaus, landets president sedan 2003. Topolánek är en skicklig och lite oty-

pisk politiker eftersom han inte utger sig för att kunna allt, speciellt inte inom utrikespolitiken. Han står därmed i bjärt kontrast till Vaclav Klaus som förstår sig på allting från världsekonomi till global uppvärmning.

Lissabonfördraget kallar Topolánek för "shit", han avskyr EU-byråkratin men vill uppträda konstruktivt. Han är därför beredd att acceptera EU:s nya grundfördrag som han gett följande karaktäristik: "Lissabonfördraget är i själva verket medelmät-

tigt. Det är lite värre än Nice-fördraget och lite bättre än det framtida fördraget."

Tjeckiens vice premiärminister Alexander Vondra tvingades förklara att chefens uttalande i själva verket var en anspelning på ett klassiskt tjeckiskt skämt: Hur står det till i år? med svaret: Värre än i fjol men bättre än nästa år.

Som ordförandeland har Tjeckien hamnat på kollisionskurs med övriga EU och framför allt med det gamla Europa. Det började med Gaza och gas och fortsatte med frågan vilken ekonomisk politik som bör föras i recessionstider. Tjeckien varnade EU och framför allt euroländerna för att låna sig ur krisen i stället för att spara. Vid diskussionen om Guantánamofångarnas framtid anser Tjeckien att varje land själv måste få avgöra eventuellt mottagande av fångar. Vid förslaget att Israel borde ställas inför krigsförbrytartribunalen i Haag (ICC) svarar Tjeckien: Israel är en demokrati där rättssäkerhet råder. Vid kritiken mot att det tjeckiska undertecknandet av Lissabonfördraget går så långsamt svarar Tjeckien att det är en inrikespolitisk demokratisk process där påtryckningar utifrån inte hjälper.

"Försiktighet är klokhetens moder", säger den tjeckiske nationalkaraktären, den tappre soldaten Svejek. Tjeckien har onekligen gått försiktigt fram om Lissabonfördraget, inget annat EU-land har som Tjeckien vare sig haft folkomröstning eller omröstning i parlamentet om fördraget.

Med EU 27 har Europa inte bara blivit rundare och mer realistiskt utan också roligare. Handen på hjärtat, vem hade hört talas om att varje ordförandeland får hänga ett konstverk utanför ministerrådets byggnad i Bryssel? Ingen kulturell händelse har skapat ett sådant rabalder som den tjeckiske konstnären David Cernys 16 kvadratmeter stora och åtta ton tunga installation *Entropa*.

David Cerny (f. 1967), utbildad vid Konsthögskolan i Prag och Whitney Museum Independent i New York, ville testa hur mycket tjeckisk humor som Europa står ut med. Han ställde därför ut våra fördomar om olika länder, varje stereotyp är en lögn – med en skugga av sanning. Cernys provokationer gör ont och manar till eftertanke.

Frankrike är en stor banderoll med texten STREJK! Tysklands motorvägsnät liknar ett hakkors. Holland har dränkts av havet med uppstickande minareter över vattenytan. »

Sverige är en Gripenvinge inslagen i ett Ikeapaket. Italien består av skrevkliande fotbollsspelare. Bulgarien är en turkisk huktoa. Polen är tre präster som planterar de homosexuellas regnbågsflagga i den polska jorden, en parafras på den berömda bilden när amerikanska soldater under andra världskriget reste USA-flaggan vid Iwo Jima, Japan. Mest dräpande är provokationen mot Storbritannien. På den jättelika installationen finns Storbritannien – över huvud taget inte med, ett klockrent åskådliggörande av landets icke-förhållande till EU.

David Cerny slog igenom som 24-åring våren 1991 då han i Prag målade en rysk stridsvagn rosa. I Bryssel driver han med alla, också med sitt eget land och dess regering – Tjeckien är en rad ur munnen hoppande grodor från den frispråkige Václav Klaus. Cerny hade lovat sin uppdragsgivare (regeringen) att engagera konstnärer från EU:s alla länder, därefter byggde han och hans assistenter själva den trojanska hästen. Cerny har redan lämnat tillbaka de 50 000 euro som han fick för uppdraget – och fått långt mer av andra kultursponsorer.

Det är ingen tillfällighet att Bulgarien, EU:s mest korrupta och komprometterade land, kände sig mest kränkt. Tjeckiens officiella svar lød: "Konst är frihet. Det finns ingen plats för censur i Europa." Bulgarien lyckades driva igenom att ett svart skynke hänger över den turkiska toaletten. Effekten är ännu mer förödande.

TJECKIEN ÄR ETT SUVERÄNT land med ett stolt folk som vägrar stå med mössan i hand. För dem är Tjeckien alltings hemland, alltifrån öl till kontaktlinser. Det var dessutom den böhmiske kungen Jiri Podebrad som redan på 1400-talet drömde om en europeisk sammanslutning av alla kristna stater. Där skulle medlemsstaternas alla konflikter lösas uteslutande med fredliga medel, det skulle finnas ett europeiskt parlament, gemensamma institutioner och en sammanhållande symbol. Fast dagens gemensamma symbol, den tolvstjärniga flaggan, verkar inte riktigt gå hem. En gigantisk EU-flagga har hängts upp på berget Letna i centrala Prag. Flaggan börjar snart dela samma öde som julbocken i Gävle.

– Den tjeckiska mentaliteten är anorlunda jämfört med mentaliteten i imperiemakter som Spanien eller Storbritannien, sa den tjeckiske EU-ministern Vondra och uppmanade till läsning av tjeckisk historia för att bättre förstå landet.

Tjeckien har som motto för sitt ordförandeskap: "Europa utan barriärer."

Dit är det en bra bit kvar. 🐘

Japan

Landet som slutade läsa

De en gång så flitigt läsande japanerna har lagt böckerna åt sidan och ägnar sig istället åt sina mobiltelefoner. Men det ökade teknikberoendet leder inte bara till minskad läsning utan också till social avskärmning.

Av Johan Wennström

PÅ ETT VÄLBESÖKT KAFÉ i Shinjuku, en jättestadsdel belägen mitt i Tokyo, upptäcker jag plötsligt att jag är den ende i en närmast fullsatt lokal som läser. Den ensamma människan som underhåller sig själv med en roman brukar annars vara en förhållandevis vanlig syn, men inte i Japan. Även på andra stora kaffeställen, där jag slår mig ner och i tunnelbanan är läsarna märkligt frånvarande.

Innan jag reste hit hade jag intrycket att japanerna var ett folk som närmast betraktade intellektuell verksamhet som en dygd. Så var det nämligen en gång. Under slutet av 1800-talet och väl in på nästa sekel, när Japan var i färd att bli ett modernt och civiliserat samhälle, stod läsandet i centrum för japanernas liv. Bildning var lika viktigt som att vara produktiv på arbetet. Båda egenskaperna ansågs bidra till att stärka nationen, varför praktiskt taget alla pendlare, när tågtrafiken byggdes ut, började göra en vana av att läsa på väg till jobbet. Men sedan dess tycks någonting ha hänt.

En japansk kvinna jag träffar, som arbetar som tolk, rycker mest på axlarna när jag uttrycker min förvåning över att man på allmänna platser ser så få människor läsa. "Ja, det har blivit så nu", konstaterar hon och berättar att läsandet i Japan sjunkit dramatiskt på senare år. Det sägs att en japansk universitetsstudent endast har läst sju romaner när han eller hon slutfört sin utbildning, vilket motsvaras av ungefär trettiofy-

ra romaner i Amerika (där läsandet förvisso också minskat kraftigt). Läser människor, unga som gamla, ändå regelbundet är det framför allt de populära mangaserierna som gäller.

Det tidigare så bokläsande folket tjasas av en ny aktivitet. När jag skriver att de andra människorna jag ser på kaféer och i kollektivtrafiken inte sitter fördjupade i en roman, menar jag inte att de är sysslolösa. Snart sagt alla är istället som uppslukade av sina mobiltelefoner.

Överallt hörs ljudet av fingrar som knappar på nummerplattor. Det

skickas och mottas sms, spelas spel och surfas på internet. Men mobilerna ser inte ut som telefoner gör i väst, de är mycket mer avancerade. När man går omkring bland alla elektronikaffärer i stadsdelen Akihabara, som i folkmun kallas "Electric town", slås man av hur långt utvecklingen har gått. Vad teknikens panegyriker här hemma bara drömmer om, att mobilerna på allvar bli en kombination av telefon, hd-kamera, superdator och digital-tv, är verklighet på den japanska marknaden. Det är inte konstigt att konsumenterna distraheras från något så gammalmodigt som läsandet.

Min japanska bekant verkar också tycka att telefonerna, som kanske mer än någon annan pryl symboliserar den ohejdbara teknikiver som åtminstone sedan 80-talet präglat det japanska samhället, ligger till skuld för det intellektuella livets reduce-

Frånkopplad?

FOTO: IBL/BILBYRÅ

ring i dagens Japan. "Människor har inte tid att läsa", säger hon. "De är upptagna med att leka." Kanske, tillägger jag, har de glömt bort hur man gör.

MEN TENIKENS FRAMÅTSKRIDANDE har inte endast bidragit till att japanerna i en allt högre grad lägger bort böckerna. Det finns vissa tecken på att den också framkallat en sorts social atomisering. Människorna jag ser tycks inte tala med varandra; de använder sina mobiler som sköldar mot omvärlden.

Runtom i Tokyo har det även vuxit fram enorma spelarkader dit människor i alla åldrar går för att leka. Och för att vara ensamma. Jag kan inte stå ut två minuter i en sådan anläggning. Det kombinerade ljudet från hundratals apparater är öronbedövande, men där sitter folk tätt bredvid varandra i timtal och trycker, slår och bankar med mekaniska rörelser. Blicken viker inte för en sekund från spelskärmen, ingen har tid eller lust att säga något till sin granne.

Denna form av spelande har blivit ett slags japansk folksport, som också engagerar äldre och inte, som i västvärlden, bara de yngre. Mitt på dagen är spelhallarna packade. Väldigt många tycks alltså, om ordvitsen tillåts, längta efter att skärma av sig från andra människor, vilket sannolikt både framkallats av och blivit mer möjligt genom den nya tekniken. Det är talande att den mest populära mangaberättelsen i Japan för tillfället handlar om en social eremit som lever sitt liv på internet, livrädd för verkligheten utanför datorrummet.

DEN NYA INSKRÄNKTHETEN var temat för *Axess Magasin* (9/08) i december. Författaren Nicholas Carr diskuterade där teknikens alltmer revolutionära former och var bekymrad över de negativa konsekvenserna för människors kognitiva förmåga. Japan, världens kanske mest tekniskt moderna land, är en belysande och på samma gång oroande fallstudie.

Huruvida utvecklingen av ny teknik där har påverkat och lindat om trådarna i konsumenternas hjärnor går förvisso inte att uttala sig om med säkerhet. Men helt säkert finns det ett samband mellan teknikens framsteg och det minskade intresset för läsning. Därutöver verkar lusten för social interaktion ha blivit lidande, åtminstone när det kommer till att möta människor "in real life", som det heter på *netspeak*. Forskningen tyder på att fler och fler japaner har förflyttat sitt sociala liv till cyberrymden.

Det japanska exemplet väcker onekligen frågan om vi inte behöver vara mer avvaktande och försiktiga i mötet med den nya tekniken. ♥

Psykiatri

Psykos som fikarumspladder

Alla har åsikter om sinnessjukdom. I fikarummet utmålas chefen regelmässigt som psykopat och på Konstfack frodas åsikten att sinnessjukdom är en social konstruktion.

Av David Eberhard

NYLIGEN UTSATTES psykakuten vid St Görans sjukhus i Stockholm för en intervention. En konststudent fejkade självmord och lyckades i den processen få oskyldiga medborgare uppskräddade, poliser upprörda och vår personal på akuten bläslagen. Studenten vägrar att uppge vad syftet med projektet är, eftersom det inte är färdigt ännu. Man kan fråga sig vad en person som saknar psykiatrisk kompetens kan dra för slutsatser av upplevelsen.

När är man egentligen frisk? I fikarummet på i stort sett vilken arbetsplats som helst i Sverige kan man lätt få uppfattningen att hela den icke närvarande delen av personalstyrkan lider av olika psykiska sjukdomar och personlighetsstörningar. Det är vanligt att man använder sig av psykiatriska termer i vanligt språkbruk. Man kallar chefen för psykopat, säger att man är "deppig" när man menar ledsen, att man har ångest när man känner sig orolig och att man är "schizad" när man inte vet vad man vill.

Därför är det kanske inte så märkligt att en stor del av befolkningen tycker att det där med psykiska sjukdomar bara är påhitt. Lite konstiga är vi ju allihop, resonerar man. Behövs det verkligen en medicinsk vetenskap för detta? Och ser man en svensk film blir problemen för den psykiatriska vetenskapen ännu mer uttalade. Med få undantag porträtteras svensken som en psykiskt labil, kylig och socialt inkompetent person. Man skriker åt varandra utan orsak och snäser för minsta struntsak.

NÄR VI MATAS MED porträtt av människor som är mer psykiskt labila än vad folk faktiskt är i verkligheten är det lätt att tro att det är ett normalt beteende. Alla på film är deppiga, alla är tvångsmässiga, neurotiska, halvpsykotiska, och oftast går det ju bra för

dem ändå, så vad behöver vi då psykiatriker till?

Grundar man sin kunskap om psykiatri och psykisk sjukdom på snacket i fikarummet, på biofilmer och kvasilitteratur om självhjälp är det nog svårt att förstå varför vi inte bara löser alla hjärnans problem genom att snacka med våra kompisar. Men tyvärr fungerar det inte så i verkligheten. Psykiska sjukdomar är artsilda från vardagsproblem – vilket inte är speciellt konstigt, för självklart kan man bli sjuk i kroppens mest komplicerade organ, liksom i alla andra.

Att så många människor fortfarande har svårt att förstå detta beror nog på organets komplexitet. Psykisk sjukdom blir ofta ett slags karikatyr av det normala känslospektrat. Samtidigt som sjukdomen depression är väsensskild från att vara "deppig" i största allmänhet, så ser symptomen på de bägge tillstånden vid en ytlig utfrågning trots allt ganska lika ut. Det är därför lätt för oss att ställa diagnos på våra arbetskamrater. Det räcker att en person har något som ser ut som ett symptom för att skvallret och skit-snackandet ska ta fart.

Och när en konststudent låtsas hoppa från en bro börjar konsteliten prata om sociala konstruktioner som grund för psykisk sjukdom. Detta trots att ingen inom psykiatri vid tillfället försökte ställa någon diagnos – därtill fanns det för lite information.

De åtgärder som vidtogs när hon kom in syftade endast till att lugna ner henne tillräckligt för att kunna bedöma hennes tillstånd. Någon egentlig specifik psykiatrisk behandling fick hon aldrig.

Det skulle därför vara mycket förvånande om hennes konstverk på några väsentliga punkter kommer att skilja sig från fikarumspladdret om psykisk sjukdom. ♥

Skisser från ett krig

Den franske filosofen och författaren Bernard-Henri Lévy befann sig i Israel och Gaza under kriget mellan Israel och Hamas. Han noterar dess fasor men också lögnerna, ryktena och desinformation.

Av Bernard-Henri Lévy

YUVAL DISKIN ÄR CHEF FÖR Shabak, den mytomspunna och fruktade israeliska säkerhetstjänsten. Så vitt jag vet har han aldrig uttalat sig offentligt, åtminstone inte sedan det här krigets början. Han är i fyrtioårsåldern, lång, massiv och militärisk, men bär jeans, tennisskor och t-shirt.

Han tar emot mig i gryningen på sitt kontor, norr om Tel Aviv, som med sina breda skottgluggar ser ut som en bunker. "Allt detta på grund av Sderot?", inleder jag. "Denna flod av eld, dessa offer; allt för att stoppa Kassam-missilerna som avfyras mot Sderot och de andra städerna och kibbutzbyarna söderut?"

"Ja, självklart", svarar han irriterat. "Det finns inget land i världen som skulle tolerera att bomber faller så här, dag efter dag, över sina invånare."

Sedan, när jag svarar att jag vet det, att jag åker till Sderot av princip och solidaritet varje gång jag besöker Israel; och när jag säger att det kanske ändå fanns någon annan metod, till exempel medling, för att undvika den här situationen, så hejdar han sig, rycker på axlarna och fortsätter,

i samma tonläge som någon som envisas med att bibringa klarhet in i minsta detalj: "I det här fallet måste du förstå vilka Hamas är. Deras strategi, som även är det muslimska brödraskapets, är att på sikt ta över makten i Libanon, i Jordanien, i Israel..." Jag låter honom förstå att jag vet det. "Ja, ja", säger han. "Sedan har vi dess allians med Iran, som kan verka motsägelsefull med tanke på de stora motsättningarna mellan sunniter och shiiter, vilkas historia vi inte får glömma".

Vad vi måste förstå är detta faktum, detta sammanhang: Det evakuerade Gaza är inte på väg att bli den så hett eftertraktade palestinska staten, utan en långt framskjuten bas för det totala kriget mot den judiska staten.

Jag befinner mig i Baqa Al-Gharbiya, nära Umm El-Fahem, som är en av de städer där de israeliska araberna 1948 stannade kvar, israeliska araber som nu, sextio år senare, utgör 20 procent av landets befolkning. I staden protesterar denna eftermiddag 15 000 personer mot "folkmordet" i Gaza. De militanta bär Fatahs schackrutiga keffieh. Andra viftar med Hamas gröna flagga. Längst

fram ser jag till och med ungdomar i huvor som, här i Israels hjärta, uppmanar till intifada, till jihad, till martyrskap. "Detta Israel som ni spyr på, är det inte ert Israel?", frågar jag en av dem. "Är det inte det land som ni är medborgare i, med samma rättigheter och skyldigheter som alla andra medborgare?" Pojken tittar på mig som om jag vore galen. Han svarar att Israel är en rasistisk stat som behandlar honom som undermänniska, som förbjuder honom att gå på universitet och nattklubbar och som därför inte har någon lojalitet att vänta sig av honom. Han återvänder till sina kamrater och lämnar mig förvirrad.

"Inget rättfärdigar ett barns död", säger Asaf, 33 år, restaurangägare i New York, och helikopterpilot när reserverna kallas in. "Ingenting. Om jag upptäcker att risken finns att jag från cockpiten ser att jag kan träffa civila vid ett militärt mål, då avbryter jag och återvänder till basen." Jag ber Asaf ge mig belägg för detta. Det är därför jag befinner mig här, i Negev, på basen Palmachim, den israeliska krigsteknologins allra heligaste plats, där Israels antiballistiska Arrow-missiler testas.

Jag ser fyra otroliga videor där missiler som redan avfyrats styrs tillbaka och exploderar ute på tomma fält när man får syn på civila människor på skärmen, eller när den jeep som man siktar på kör in i ett hyreshus, vars invånare inte varnats (i enlighet med föreskrifterna). Att inte alla har samma skrupler tvivlar jag inte på. Hur ska man annars förklara de alltför många och oacceptabla blodbadet? Men att det finns sådana som Asaf i den israeliska armén, och att regelverket ålägger dem att agera som Asaf; kort sagt, att Asaf snarare är regel än undantag, det är viktigt att påpeka för att bestrida klichén att den israeliska armén är en samling vildar som ägnar sig åt att offra kvinnor och gamla.

Ehud Barak befinner sig i sitt hem. Igår såg jag honom på Palmachim-basen, omgiven av sina

generaler. Idag träffar jag honom i hans avlånga vardagsrum, till synes byggt för att passa de två pianon som han trakterar som en virtuos. Även han tar upp det moraliska dilemma som hans trupper står inför. Han beskriver hur Hamas placerar sina vapenförråd på skolgårdar, på sjukhus och i moskéer, eftersom de vet hur den israeliska armén måste uppföra sig. "Det finns två möjligheter", förklarar han, med vad jag uppfattar som iver hos en strateg som överraskas av en oförutsedd taktik: "Antingen känner vi till det och låter bli att anfalla - och då har de vunnit. Eller så struntar vi i det och anfäller - då filmar de offren, skickar bilderna till tv och har även då vunnit."

AMOS OZ ÄR FÖRKROSSAD. Jag träffar den store författaren som är landets och framför allt fredslägreets eget samvete, hemma hos vår gemensamma vän Shimon Peres. Det senaste ryktet är att man i Zeytun skulle ha samlat ihop över hundra personer som man skjutit urskillningslöst mot. Det verkar så galet att Oz inte vet hur han ska förhålla sig till det, eller hur det hade kunnat ske. Allt verkar ha börjat med ett vagt vittnesmål, nedtecknat av en ideell organisation. Sedan säger journalisterna: "Hur kan vi dementera de här ryktena om vi inte släpps in?" Sedan eggas världens lilla medieaby upp sig. "Den israeliska armén verkar ha ... den israeliska armén skulle ha ... doktor X bekräftar att den israeliska armén ska ha legat bakom..." Alla dessa förgiftande, så kallade försiktiga, journalistiska konjunktiv. Om två dagar har ryktena om vad som hände i Zeytun tystnat. Men vad drar världen för slutsats av det? Att ryktet var absurt? Eller att en fasa överträffar en annan, och att den israeliska armén under tiden skulle ha nått ännu längre på krigsbrottens och vedervärdigheternas bana? Oz är Israels Camus. Desinformation är den hebreiska Sisyfos-myten.

Ett annat rykte, som jag själv kunde avfärda den här gången, är den humanitära blockaden mot Gaza. Jag behöver inte använda exemplet med Shiba-sjukhuset nära Tel Aviv, där chefen förklarar för mig att 70 procent av deras patienter är palestinier. Inte heller händelserna med de ambulanser som Israel råkat skjuta på, men som

medvetet blockerades av Hamas hälsomyndighet. Det viktiga är det jag själv ser, onsdagen den 14 januari, på Kerem Shalom-terminalen, så långt söderut man kommer utmed Israels gräns mot Gaza. Här passerar varje morgon ett hundratals lastbilar framför de ideella organisationernas uppmärksamma ögon. Mjöl, mediciner, barnmat, filter.

Ingenting, ingen, framför allt inte den vanliga humanitära hjälpen, kan mildra den smärta som drabbar dem som förlorat familjemedlemmar, inte här och ingen annanstans. Men fakta är fakta. Och faktum är att sedan början av detta krig har mer än 20 000 ton hjälpmateriel förts in i Gaza under ledning av Unicef och WHO.

I Paris höjs tonläget. Jean-Marie Le Pen säger att Gaza är ett koncentrationsläger. Den radikala vänstern skanderar att man inte på länge har sett någon värre massaker av muslimer. Hur var det med de 300 000 i Darfur? Och de 200 000 bosnierna? Och de tiotusentals tjetjener som Putin skulle "spola ned i toaletten" och som inte fick er att fälla en enda tår?

Angelägen om att se med egna ögon, följde jag tisdagsnatten den 13 januari med ett elitförband, som inbäddad, in i Gazas förorter. Jag vet att den inbäddade journalistens synvinkel aldrig är en bra synvinkel, varför jag hittills har undvikit den.

Jag kan ha fel, men det lilla, väldigt lilla, jag ser (byggnader som är mörklagda men inte raserade, övergivna trädgårdar, Khalil al-Wazir-gatan med sina stängda affärer) pekar på en angripen stad, omvandlad till en råttfälla, terroriserad - men verkligen inte raserad på samma sätt som Groznyj eller vissa kvarter i Sarajevo.

I JERUSALEM BERÄTTAR Ehud Olmert inte utan humor om cirkusen med alltför stressade medlare. Han berättar om Egyptens president Housni Mubaraks dubbelspel, Mubarak som säkerligen av det internationella samfundet kommer att tvingas att stänga

sina gränser för beduinsmugglare. Men sedan ändrar Olmert tonläge. Med låg röst, som om han skulle vilja meddela något hemligt, börjar han berätta om Mahmud Abbas senaste besök för tre veckor sedan, i samma kontor där jag nu befinner mig. "Jag

gav honom ett bud. 94,5 procent av Västbanken. Plus 4,5 procent i områdesutbyten. Plus en tunnel mellan Västbanken och Gaza som han får kontrollera och som motsvarar den procent som saknas. Vad gäller Jerusalem, en enkel och logisk lösning: De arabiska kvarteren till honom, de judiska kvarteren till oss, de heliga platserna under gemensamt saudiskt, jordanskt, israeliskt, palestinskt och amerikanskt styre. Abbas bad mig ge honom kartan, där jag skrivit ned allt. Det gjorde jag inte. För jag känner honom, och jag vet att han skulle ha tagit med sig den nästa gång och använt den som utgångspunkt för ett motbud. Hursomhelst finns erbjudandet kvar.

I ett hyreshus i Kairo träffar jag Mustafa Barghuti, chefför Palestinian Medical Relief Society, och Mamduh Aker, läkare, moralisk auktoritet och veteran i Israel-Palestina-förhandlingar. Ingen av dem tar ett fredserbjudande på allvar från en premiärminister på väg att lämna sitt ämbete. Båda talar med eftertryck om Mahmud Abbas som skyldig till införandet av en "polisstat". Jag märker också hur noggrant båda aktar sig för att fördöma Hamas.

Och ändå. När jag tänker på saken: På hur Barghuti berättar om sin nostalgiska längtan tillbaka till den saudiska fredsplanen, två stater sida vid sida. När jag ser hur upprymd Aker blir så fort man nämner hans "Brev till Yitzhak Rabin", som trycktes 1988 i *Jerusalem Post* för att de arabiska tidningarna hade refuserat honom. Och till sist, när ser ungdomarna, flickorna utan slöjor, som jag köar tillsammans med vid vägspärren Kalandia, vid infarten till Jerusalem. Det är då jag upptäcker, att jag fortfarande tror på detta på nytt. Här finns de ju, de som samtalat med Israel. Här finns den framtida fredens parter. En fred som trotsar allt. En fred bortom förstörelse och tårar. En rationell fred, varken översvallande eller entusiastisk - men kanske just därför en fred som ligger oss närmare än någonsin. Två folk, två stater. En nykter, saklig fred. 🌱

Översättning: Olle Björkman

Avslöja källorna eller gå i fängelse

Dagstidningar i USA utsätts inte bara för hård ekonomisk press. Yttrandefriheten lever också farligt. Allt fler domare tvingar journalister att avslöja sina uppgiftslämnare.

Mats Wiklund

AMERIKANSK JOURNALISTIK är utsatt som kanske aldrig förr. En rad tidningar läggs ned eller står inför drastiska nedskärningar, bloggsoförens granskningar och hån mot "medieeliten" växer och allmänheten har för länge sedan upphört att betrakta reportrar som samhällets stöttepelare. Bara advokater har lägre status.

Det är därför något av en ödets ironi att just pressen och rättsväsendet, länge på samma sida i försvaret av yttrandefriheten, har hamnat på kollisionskurs i en fråga som gäller just försvaret av det öppna samhället.

För några år sedan avslöjade *Detroit Free Press* reporter David Ashenfelter att åklagaren Richard Convertino granskades av justitiedepartementet för misstanke om maktmissbruk och oegentligheter. Convertino drogs inför rätta men förklarades oskyldig. Nu stämmer Convertino justitiedepartementet och kräver att Ashenfelter avslöjar sina källor för att han ska kunna visa att läckorna var olagliga. Risken finns att det i stället blir Ashenfelter som straffas.

Ashenfelters etik och journalistiska metoder ifrågasätts inte. Han är en Pulitzerprisbelönad reporter som gick till källorna. Problemet är att åtskilliga av dem var anonyma och att federal lagstiftning inte uttryckligen ger journalister rätt att hemlighålla källor. Ashenfelter och *Detroit Free Press* driver linjen att konstitutionens försvar av yttrandefrihet också täcker skydd av källa.

ALLT DETTA SER NATURLIGTVIS illa ut i det land som uppfann den grävande journalistiken och där en president, Richard Nixon, tvingades avgå tack vare tidningars vilja att ifrågasätta och granska politikens uppgif-

ter. Utan tillgång till anonyma källor skulle journalister knappast kunna utföra sitt jobb och allmänhetens rätt till information urholkas.

David Ashenfelters situation är inte unik utan kan snarast ses som en del i ett mönster. Det kanske mest uppmärksammade fallet var för fem-sex år sedan i den så kallade Valerie Plame-affären. *New York Times* journalisten Judith Miller tillbringade tre månader i fängelse efter att ha vägrat lämna ut uppgifter om vem i Vita huset som läckte uppgiften till en journalist att Valerie Plame, hustru till förre ambassadören Joseph Wilson, var hemlig CIA-agent. Wilson hade hårt kritiserat invasionen i Irak och läckan betraktades allmänt som en hämndåtgärd. Även andra reportrar och tidningar drogs in i rättsprocessen och tvingades, mer eller mindre mot sin vilja, att vittna.

EN MAJORITET DELSTATER garanterar journalister rätten att hemlighålla källor i så kallade "shield laws", men i en juridisk process på federal nivå har domstolar och domare vidare och självständigare befogenheter. Domaren i målet mot Ashenfelter hävdade att den federala domsagan i Michigan inte hade behörighet att medge ett källskydd. Sedan dess kämpar Ashenfelter och *Detroit Free Press* mot tiden.

Men också mot en viss sorts ovänligt inställd domare. Just i sådana processer har domare blivit allt fler och allt mindre generösa. Under sin tid som president såg George W Bush till att utse konservativa domare av vilka åtskilliga hade en strikt, för att inte säga fientlig, inställning till tidningars åberopande av hemliga uppgiftslämnare. Deras hållning är att journalister liksom övri-

ga medborgare är skyldiga att berätta vad de vet om ett begånget brott och att konstitutionens skrivningar om yttrandefrihet inte omfattar skydd av anonyma källor.

Lucy Dalglish som leder organisationen Reporters Committee for the Freedom of the Press, RCFP, i Washington oroar sig inte bara för David Ashenfelter utan också för inskränkningarna av offentlig information och påtryckningarna mot amerikanska journalister under de senaste åren.

Domaren har sagt till David att han kan bli skyldig att betala upp till 5 000 dollar om dagen i böter om han inte avslöjar sina källor. Och att han förbjuder *Detroit Free Press* att ersätta honom. Om han inte har några pengar eller tillgångar, eller om de tar slut, lär han hamna i fängelse – så länge han inte röjer sina källor.

ALLA ANSTRÄNGNINGAR från RCFP och Ashenfelters advokat inriktas på att förhålla rättegången. För med valet av Barack Obama till president ser framtiden för amerikansk press ljusare ut, både vad gäller tillgång till offentlig information och journalisters möjlighet att skydda uppgiftslämnarens identitet. Obama och hans justitieminister, Eric Holder, stödjer en nationell, federal, källskyddslag.

En sådan lag har också ett brett stöd i kongressen, bland både republikaner och demokrater. Ledamöterna talar högtidligt och säkert med övertygelse om att avsaknaden av en sådan lag begränsar medborgarnas demokratiska rätt till insyn och information. Men egenintresse ligger också bakom den starka uppslutningen. Många politiker, oavsett ideologi och partitillhörighet, har behov av att sprida konfidentiella uppgifter för att uppnå sina syften. Journalister som drar sig för att rapportera om vad de fått reda på av rädsla för att hamna inför domstol är inte bara en demokratisk belastning – de begränsar också politikernas manöverutrymme, inflytande och karriärmöjligheter.

Lagförslaget "The Free Flow of Information Act of 2009", som nyss lades fram i kongressen, innehåller ett federalt källskydd som undantar nationell säkerhet, terrorism, förhindrande av fysiskt våld och vittnesmål vid brottsplats. Lucy Dalglish hoppas att det kan röstas igenom, med betydande majoritet, om några månader. Vid det laget är, hoppas hon också, David Ashenfelter inbegripen i en överklagandeprocess och inte i färd med att sälja sitt hus och försätta sig själv i personlig konkurs. Priset för yttrandefriheten har blivit skrämmande högt i USA. 🇺🇸

Vilka konsekvenser fick den så kallade 68-rörelsen för det svenska samhället? Vilka sociala, politiska och ekonomiska förändringar avspeglade den?

Betydelsen av revolutionsåret 1968

KÄRHUSOCKUPATIONEN 40 ÅR

Redaktör
KURT ALMQVIST

Axel och Margaret
Ax:son Johnsons stiftelse
för allmännyttiga ändamål

ATLANTIS

Beställ boken på
www.atlantisbok.se eller hos
Bokförlaget Atlantis, Sturegatan
24, 114 36 Stockholm

Axel och Margaret Ax:son Johnsons
stiftelse för allmännyttiga ändamål

ATLANTIS

KulturResor

SVENSKA KULTURRESOR AB

Olofsborg i Savolinna, Finland, Platsen för operafestivalen 2009

OPERA OCH KONST I ST PETERSBURG

Flyg/Buss: 28/4 – 3/5 2009

Historia! Konst! Opera! Balett! Stadsrundturer!

RUNDRESA I ANDALUSIEN

Flyg/buss: 14/3 – 19/3 2009

Malaga! Sevilla! Cordoba! Granada!

I PILGRIMERNAS FOTSPÅR

Flyg/buss: 6/4 – 14/4 2009

Bilbao - Burgos - Leon - Ponnerrada -
Santiago de Compostela, Spanien

RUNDRESA I UKRAINA MED OPERA OCH BALETT I KIEV OCH ODESSA

Flyg och nostalgiskt tåg: maj 2009

Kiev - Poltava - Gammalsvenskbyn - Krim -
Sevastopol - Jalta - Baktiseraj - Odessa.

RUNDRESA I RUMÄNIEN

Flyg/buss: maj/juni och augusti 2009

Bukarest! Transylvanien med mäktiga naturupplevelser!
Moldaviens kyrkor och kloster! Donaudeltat! Constanta!

RIGAS INTERNATIONELLA OPERAFESTIVAL

Flyg: 11/6 – 14/6 2009

Carmen och L'elisir D'Amore (Kärleksdrycken)
Utflykter till Rundale och Jurmala

HELSINGFORS OCH SAVONLINNA OPERAFFESTIVAL

Flyg/buss: 5/7 – 8/7 2009

Kultursightseeing i Helsingfors.
Opera i Savonlinna - Turandot och Madama Butterfly

Svenska Kulturresor AB

Tel 040-10 35 70, Fax 040-30 33 45,
www.kulturresor.se info@kulturresor.se

Theodore Dalrymple är läkare, debattör och författare, vars senaste bok, *Not With a Bang But a Whimper*, kom ut i höstas. Kolumnist på bland annat *Spectator* och *New Criterion*.

Religiösa måste kunna ta kritik

På nederländsk tv fick jag en gång frågan vad jag tyckte om förslaget från den kontroversielle nederländske parlamentsledamoten Geert Wilders, att *Koranen* borde förbjudas på grund av sina maningar till hat och våld. Jag svarade att jag tyckte att det var en dum idé.

Rent principiellt bör böcker inte förbjudas. (Det faktum att *Mein Kampf* fortfarande är förbjuden i Nederländerna tyder på att den politiska eliten är orolig för att befolkningen skulle tilltalas av Hitlers svulstiga svammel. Vad det innebär för önskvärdheten av allmän rösträtt är jag inte riktigt säker på.)

Den praktiska effekten av ett förbud mot *Koranen* vore dessutom att ge islamisterna ett kraftfullt propagandavapen. "Se här", skulle de säga, "vilka hycklare dessa västerlänningar är när de säger att de tror på frihet och tolerans!" De skulle också hävda att *Koranen* förbjöds för att den var sann, och att man i västerlandet var rädd för sanningen.

Wilders, känd för sitt häftiga språkbruk, gjorde senare en stark kortfilm med titeln *Fitna*, som antyder en orsaksrelation mellan verser i *Koranen* och islamistiskt våld i samtiden. Filmen har chockerande bilder inte bara av islamistiskt våld i kombination med en läsning av dessa verser, utan visar också obscena glädjeyttringar över sådant våld bland dem som tar sådana verser bokstavligt.

Frågan om förhållande mellan islam och islamistiskt våld liknar frågan om relationen mellan marxismen och Sovjetunionens praktik. Åsikterna omfattade hela skalan från dem som menade att den senare var strikt baserad på den förra till dem som menade att de två inte hade någonting alls med varandra att göra.

Frågan gäller inte om Wilders uppfattning är riktig. Jag känner inte *Koranen* tillräckligt väl för att säga om de översättningar han använt är korrekta, om han har tagit verser ur deras sammanhang, om de låter sig tolkas mindre bokstavligt etcetera. Däremot finns obestridliga bevis för att det finns islamistiska religiösa ledare som använder verser ur *Koranen* på just det sätt som Wilders antyder. Därför är hans anklagelse allvarlig, och inte bara ett utslungande av en omotiverad förolämpning.

Wilders står nu åtalad i Nederländerna för manande till religiöst hat: det vill säga av just de skäl som han ville förbjuda *Koranen*. Den feghet som den nederländska staten visar genom att väcka detta åtal visar att terrorism fungerar: för kan någon betvivla att Wilders inte skulle ha blivit åtalad om det inte varit för hotet om terrorism?

Filmen kan förvisso ha sårat många muslimer i Holland. Men det är en elementär konsekvens av att leva i ett fritt samhälle att man känner sig sårad av mycket som folk säger; och det är ett lika uppenbart villkor för frihet att man måste lära sig stå ut med sårade känslor.

Detta är inte detsamma som att säga att man bör såra människor utan anledning. Etiskt sett bör man undvika att såra människor såvida det inte är fråga om ett allvarligt ämne. Men ingen kunde hävda att det inte är fråga om ett allvarligt ämne i Wilders film.

Därtill kommer att vad som är etiskt riktigt eller oriktigt inte är detsamma som vad som är juridiskt tillåtet eller otillåtet. Själva anklagelsen om uppmaning till religiöst hat är illegitim, för hat är ett psykologiskt tillstånd, inte ett offentligt beteende. Om Wilders hade vänt sig till en rasande mobb och sagt "angrip muslimer, förstör deras egendom", skulle det vara rätt att åtala honom. Men som Englands drottning Elisabet I sa för fyra hundra år sedan: "Jag gör inte anspråk på att se in i människors själar."

Alltså: jag anklagar Nederländernas politiska klass för att uppmäna till förakt för den nederländska staten. 🇳🇱

Översättning:
Jim Jakobsson

I korthet

Utblick

🇩🇪 I *Die Zeit* tar sig Ruben Donsbach an David Bowies album 'Heroes' från 1977.

ZEIT ONLINE

Om de ofta återopade Berlininflusen i 'Heroes' konstaterar Donsbach att den inte är en historiebok över det delade Berlin. Snarare "ett lyckosamt monument där förnyelsesträvorna David Bowie och Brian Eno liksom producenten Tony Visconti har funnit ett gemensamt, epokgörande klangspråk – som fortfarande klingar tidlöst."

🇩🇪 Arkitekten Peter Olesen bloggar i *Berlingske Tidende* om "Köpenhamns döda hamn".

Berlingske

"Köpenhamn hamn är så död som en hamn kan vara, nästan 100 procent tom på fartyg och båtar. Jag har varit i Stockholm, en av mina favorithuvudstäder, och det finns en hamn full av båtar av alla slag. Jätteruttbåtar, kryssningsfartyg, restaurangfartyg - fartyg och båtar av alla slag och i alla storlekar, och det ger liv och påminner direkt om vad det är: en hamn."

🇳🇱 Sydafrikanen Llewellyn Kriel bloggar i *Mail & Guardian* om kritiska reaktioner i USA

Mail & Guardian online

till Sydafrika. Bedömningen är att nästa års fotbolls-VM inte blir krönet på 16 år av demokrati utan ett fiasko, följden av det politiska bottenläget. En försvarsanalytiker ser en parallell till sitt eget lands utsatta läge: "Det har tagit oss lång tid att sjunka så djupt, men nu har vi börjat ta oss uppåt. Som nation har vi inte varit så enade sedan Pearl Harbor. Kanske kan ett misslyckat fotbolls-VM ena er och få er att nå den nivå där ni borde vara, en seriös aktör på den globala scenen."

🇳🇱 Jan Zahl skriver i *Aftenbladet* under rubriken "Krisa i bokbransjen": "Före jul gick flera

Aftenbladet.no

små bokförlag ut och sa att bohandlarnas rabattkrav gjorde det omöjligt för dem att tjäna pengar på sin utgivning. Samtidigt har etableringen av en mängd nya bohandlare kunnat lura en att tro att här fanns gott om pengar att tjäna. Men så mycket pengar att hålla liv i 640 bokhandlare – dubbelt så många som i Sverige, ett land med dubbelt så stor befolkning som Norge, finns det uppenbart inte i norsk bokförsäljning."

Nordisk favorit i repris

Den tidigare norske utrikesministern Torvald Stoltenberg anser att de nordiska länderna borde avge förpliktande löften om något av länderna angrips eller utsätts för press. I sin rapport till de nordiska utrikesministrarna förutsätter han att de tre Nato-länderna Norge, Danmark och Island bevarar sitt medlemskap i Nato samt att Finland och Sverige stannar utanför Nato. För Sveriges och Finlands del tycks Stoltenberg tänka sig att vår alliansfrihet skall gälla även i förhållande till de tre andra nordiska länderna.

Stoltenbergs förslag för tankarna till tidigare försök att hitta "mellanlösningar" i nordisk säkerhetspolitik. En sådan idé fördes fram för sextio år sedan, i november 1948. Det var medan den kommande Atlantpakten förbereddes men ännu inte förverkligats och det var mitt under förhandlingarna om ett skandinaviskt försvarsförbund mellan Norge, Sverige och Danmark. Idén om en "mellanlösning" fördes fram från brittisk sida vid en tidpunkt då man förutsåg att Norge och Sverige inte kunde enas om vilken grad av "västorientering" som ett separat skandinaviskt förbund skulle kunna ha.

Tanken var att Norge och Danmark skulle gå med i Atlantpakten medan Sverige skulle stanna utanför, men att man ändå skulle få till stånd ett samlat skandinaviskt försvar genom att de tre länderna ingick ett försvarsför-

bund sinsemellan. Sverige skulle engageras i försvaret av Norge-Danmark, som låg nästan värlösa efter krigets härjningar. Svenskarna skulle få behålla sin alliansfrihet i förhållande till stormakterna och bara överge den i förhållande till sina skandinaviska bröder. Ett stormaktskrig som drabbade en Atlantpaktstat utanför Skandinavien skulle alltså i viss mån engagera paktmedlemmarna Norge och Danmark, medan Sverige skulle kunna hålla sig utanför. Om Sverige självt angreps, skulle det däremot få hjälp av hela Atlantpakten via förbundet med Norge-Danmark.

Men normmännen var alldeles emot hans idé. Sverige skulle erbjudas samma skydd som Norge men utan att påta sig de förpliktelser utanför Skandinavien som följde av medlemskap i Atlantpakten. Det var en inrikespolitisk omöjlighet att låta svenskar slipa undan dessa förpliktelser. Dessutom påpekade normmännen att svenskarna aldrig skulle kunna gå med på en så tydlig, låt vara

indirekt, koppling till Atlantpakten. Så förslaget stannade i någon byrålåda på Foreign Office och blev bekant först vid 1960-talets slut.

Men det återupplivades på sätt och vis ett drygt årtionde senare. Det var när president Eisenhower 1960, efter utförliga diskussioner inom NSC, slog fast en ny amerikansk hållning till Sverige. Om Sverige angreps inom ramen för ett storkrig, skulle USA uppmuntra och bistå Sverige i motståndet mot ett sovjetiskt angrepp, enligt Eisenhowers direktiv. Och ifall Sverige utsattes för ett isolerat angrepp, skulle USA vara berett att komma till landets hjälp. Eisenhowers motiv var förstås att Norge inte kunde försvaras om man hade låtit den svenska bufferten falla under sovjetisk kontroll.

Nå, allt detta hör till det kalla krigets epok, då Sovjet behärskade Baltikum, Polen och DDR och dessutom hade en vänskaps- och biståndspakt med Finland som uteslöt vår östra granne från alla diskussioner om försvarssamverkan. Idag är ju läget radikalt annorlunda.

Den snabbskiss som jag givit låter många frågor bli hängande i luften. Och några exakta paralleller till dagens läge finner vi sällan i historien. Men det kan ändå vara skäl att påminna om var vi kan hitta rötterna till dagens debatter i det nära förflutna.

Krister Wahlbäck

METAFORPAKETEN GÅR EN LJUSNANDE FRAMTID TILL MÖTES

☛ Det kommer inte mycket gott ur den nuvarande krisen, men de trägna arbetarna i Svenska Akademiens tjusiga vingård har i alla fall kunnat se framtiden an med viss tillförsikt. Detta då de har fått ett antal nya ord att arbeta med för nya utgåvor av SAOB och SAOL. Stimulans-, kris- och räddningspaket är ett antal ord som alla tycks vilja måla upp bilden av statsapparaten som en generös *sugar daddy*. Det vill säga en välsituerad och omhändertagande person som med aldrig sinande välvilja köper presenter, "paket", till en slösaktig, mindre bemedlad person, som i gengäld skänker någon sorts "stimulans" åt sin välgörare, inte sällan av sexuell art. Den sistnämnda aspekten ger oss naturligtvis anledning att ifrågasätta ordens lämplighet. Å andra sidan finns det något otvetydigt modernt över detta med att allting – nyheter, annonser, upplevelser, starter – ska paketeras. Vilket gör att paketet som metafor trots allt tycks peka mot en ljusnande framtid. **Red**

☛ Ett tag såg det ut som om svenskarna var på väg att förvandlas från ett starksprittssupande folk till sofistikerade vin-konnässörer som med förkärlek fördjupade sig i samtal om druvsorter, jordmån och vilket vin som skulle kunna tänkas passa bäst till vakteläggen eller gåsleverpastejen. Men i spåren av stimulans- och räddningspaketen har vi på sistone kunnat notera hur de initierade sommelierar som tidigare frekventerade våra finaste restauranger och värdshus tycks vara på väg att ersättas av servitriser och servitörer med blott en fråga på repertoaren: "Ska ni ha vinpaketet?" Själva har vi ännu inte vågat beställa "vinpaketet", då vi starkt misstänker att det handlar om inget mindre än det som i övriga Sverige går under benämningen en låda lädvin. **Red**

☛ "Företag har ett behov av att kommunicera lite mer sofistikerat, det märks inte minst på all åsiktsannonsering som vi ser överallt just nu." Det säger PM Nilsson, vd för debattsajten *Newsmill*, vilken är först ut med att ta betalt av företag för debattutrymme. Vi på *Axess* kanske inte direkt skulle vilja beskriva åsiktsförmedlingen på *Newsmill* med ett ord som "sofistikerat". Däremot misstänker vi att de 50 000 kronor som det kostar att få sitt åsiktspaket presenterat på *Newsmill* inbegriper just ett "paket" av debattinlägg, blogginslag samt inte minst en uppsjö knasiga bloggkommentarer som kan sätta spinn på åsiktsproduktionen. Enligt initierade källor lär man även överväga lanseringen av ett "Gulddebatt-paket", till ett pris av 100 000 kronor. Det påstås rymma en intervju där Mohamed Omar yttrar sig i den aktuella frågan. **Red**

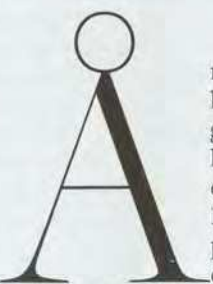

Av Kjell
Jonsson

De mest inflytelserika?

Under ett och samma år publicerades två verk som skulle få banbrytande följder för samhällsutvecklingen. *Om arternas uppkomst* och *Om friheten* ändrade för all framtid vår uppfattning om oss själva och vår omvärld.

År 1859? Det är naturligtvis vilket årtal som helst. Det pågick krig i världen, som vanligt. Detta var kolonialismens och det Brittiska imperiets tid. Det andra opiumkriget skulle pågå ytterligare ett år, Timor delades upp mellan Portugal och Nederländerna och franska styrkor intog Saigon och gjorde Vietnam till koloni. Reaktionära vindar hade svept över Europa ända sedan "revolutionsåret" 1848. Det var Charles Dickens tid och Gustave Flauberts *Madame Bovary* hade bara två år på nacken. 1859 är året då *Tidskrift för hemmet* grundades och kvinnofrågan synliggjordes även i Sverige och "Land skall med lag byggas" blev den nye svenske kungen Karl XV:s valspråk.

Men i år är det något annat som gör 1859 till ett märkesår. Mycket kommer att handla om Charles Darwin och den moderna biologin. Det är 150 år sedan publiceringen av Charles Darwins *On the Origin of Species by Means of Natural Selection or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life* (Först med den 6:e upplagan 1872 kortades titeln till *The Origin of Species*). Darwin hade inte haft någon brådska med att skriva boken, förutom mot slutet när Alfred Russel Wallace flåsade honom i nacken med sin version av det naturliga urvalet. Darwin hade pengarna, fritiden och friheten att observera, tänka och läsa hur mycket som helst. Han hade legat risigt till i dessa tider av "strategisk forskning" och "starka forskningsmiljöer".

Intresset för Darwin förstärks när det i år också är 200 år sedan den inflytelserike naturforskaren föddes. Det var i alla fall den 22 november 1859 som förläggaren John Murray erbjöd sina återförsäljare att köpa boken med den rätt klumpiga titeln. Det kunde ha varit värre. Murray hade lyckats avråda Darwin från att kalla den *An Abstract of an Essay on the Origin of Species and Varieties through Natural Selection*. Murray ville naturligtvis tjäna pengar, men en boktitel som börjar med "An Abstract of an Essay" trodde han skulle bli svår att kränga. Ändå trodde han på Darwin som bästsäljande författare.

Darwins reseberättelse från världsomseglingen med forskningsfartyget Beagle hade 1845 blivit en stor framgång, även om också den hade en omständlig titel: *Journal of Researches into the Natural History and Geology of the countries visited during the voyage round the world of H.M.S. Beagle under the command of Captain Fitz Roy, R.N.*

Ytterligare en bok som skulle tryckas i otaliga upplagor gavs ut detta år. Skriften var tunn, drygt hundra sidor. Titeln var kraftfullt enkel: *On Liberty*. Boken, till formen en lång essä, var skriven av John Stuart Mill i nära samarbete med hustrun Harriet Taylor, som hade avlidit bara några månader före utgivningen.

Skriften har blivit något av liberalismens urkund. Man kan kanske se dess tillkomst som en medveten utmaning mot den reaktionära våg som svepte över Europa efter 1848 års avbrutna revolution. Det politiska Europa 1858 tycktes lika fientligt inställd till den liberala andan som Europa 1938, skrev Robert C. Binkley i *Foreign Affairs* samma år. När Mill dog 1873 var detta totalt förändrat och liberalismen gick segrande fram i land efter land. *Om friheten* handlade naturligtvis om frihet, men också, i likhet med Darwins bok, om utveckling. Hos Mill var det individualiteten, människans idéer och iderikedom, kulturens och samhällets utveckling som stod i centrum.

Både Darwins *magnum opus* och Mills "pamflett" är levande litteratur. De har under 150 år varit centrala referenspunkter i den vetenskapliga, filosofiska och politiska kulturen. Böckerna ges ut i ständigt nya upplagor och antalet uttolkare är oräkneliga.

Men den som kommer att firas pampigast är Darwin, han fyller ju faktiskt jämna år. Vi vet också att Darwins stora arbete idag ses som den självklara utgångspunkten för all modern biologi, och *Om arternas uppkomst* tycks bara ha stärkt sin ställning ju mer vi vet om livets kod, om celler, gener och proteiner. Även om han fortfarande är kontroversiell bland fundamentalister i alla bokreligioner erövrade han en ställning i vetenskapen och vår kultur som bara kan jämföras med Kopernikus, Galilei, Newton eller Einstein. Evolutions-

1
Kjell Jonsson är professor i idéhistoria vid Umeå universitet. Hans senaste bok är *Harmoni eller konflikt? En idéhistorisk introduktion till förhållandet mellan vetenskap och religion i Västerlandet*.

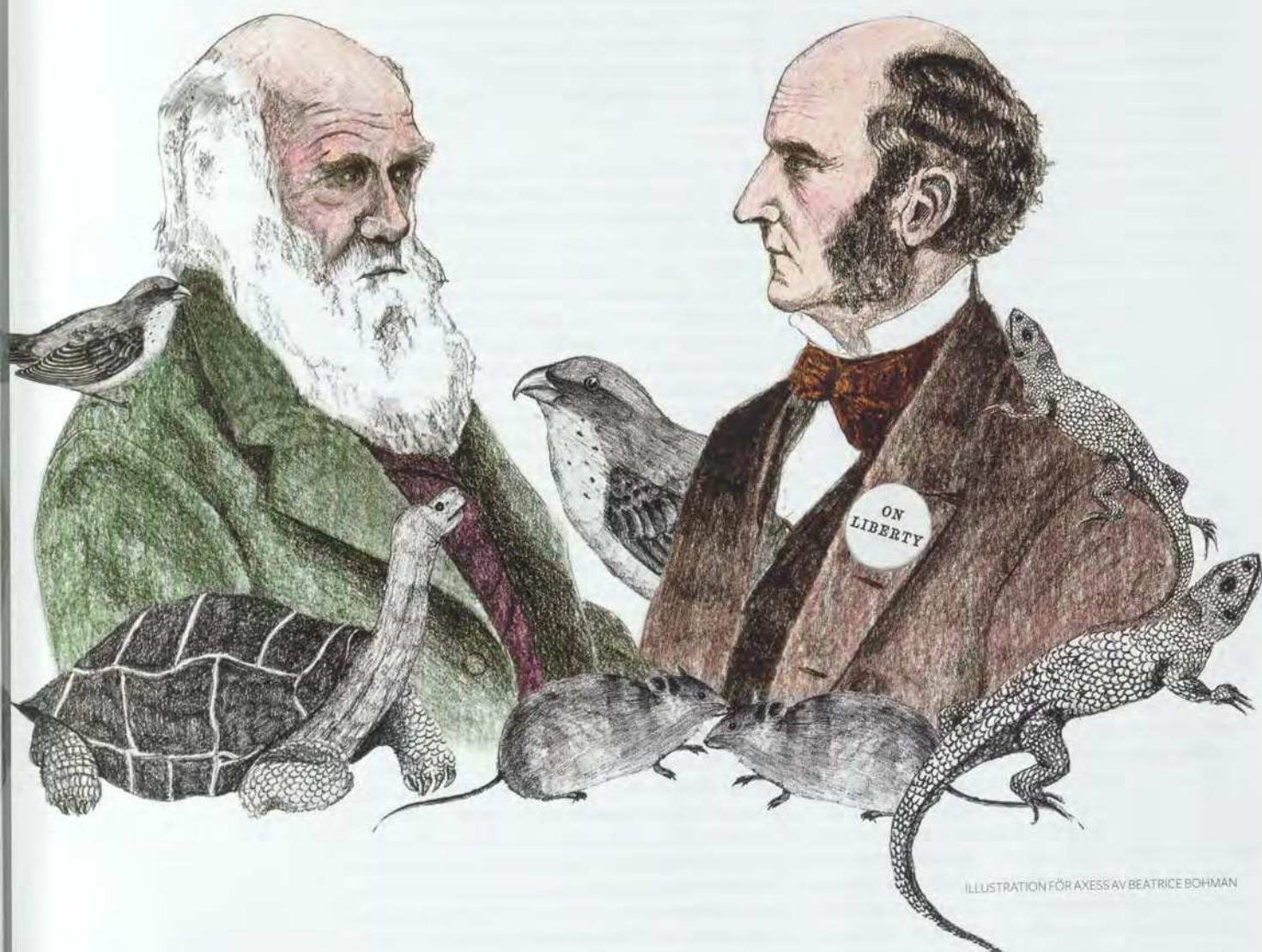

ILLUSTRATION FÖR AXESS AV BEATRICE BOHMAN

Om friheten har
framför allt kom-
mit att ses som
startpunkten för
den moderna li-
beralismens be-
toning av indivi-
dens frihet

teorin har också setts som den självklara utgångs-
punkten för att kunna förstå även hur människan
och samhället fungerar. Det kommer vi att få höra
många gånger under detta "Darwinår". Om vi an-
tar att moral, skapande och tänkande är förankra-
de i hjärnans och den övriga kroppens processer,
då bör också Darwins perspektiv påverka vår kun-
skap om krig, poesi och fotboll.

Det var genom Darwins bok som evolutions-
teorin så småningom erövrade sinnena; in-
te omedelbart, men så småningom. Boken
verkar spänna över nästan allt och språket är njut-
bart och levande. Den flödar över av iakttagelser
och fakta. Darwin formulerade idén om en stän-
digt pågående evolution; han fastslog att alla or-
ganismer hade ett gemensamt ursprung; att evolu-
tionen hade ett gradvist förlopp och han upptäck-
te den mekanism som förklarade evolutionen. Det
var det så kallade naturliga urvalet. Idén hade han

fått från T.R. Malthus ekonomiska teori om rela-
tionen mellan befolkningsutveckling och födoäm-
nestillgång. Individerna inom en art skilde sig åt
och dessa skillnader ärvs också till en del av avkom-
man. De individer som avviker mest i den riktning
som gynnas av miljön har större chans att överle-
va och fortplanta sig.

Om friheten har framför allt kommit att ses
som startpunkten för den moderna libera-
lismens betoning av individens frihet, rätt
till självbestämmande och intresse för statens och
samhällets gränser. Här pläderas för "samvetsfri-
het". Den friheten inrymde sådant som yttrande-
och tryckfrihet, rätten att tycka fritt i alla frågor och
på alla områden. Här försvaras handlingsfriheten,
rätten att utforma sitt liv och sin livsstil utan hin-
der. Här förespråkas mötesfrihet, rätten att sam-
las och organisera sig för vilket syfte som helst som
inte är till skada för någon annan. Dessa friheter

»

är nödvändiga för att samhället ska kunna utvecklas. Individen råder suveränt över sin egen kropp och själ och de enda ingrepp som kan legitimeras är när individen hotar att skada andra. Friheten kan däremot inte gälla för andra än "mogna" och självstyrande individer. För omyndiga – sinnessvaga, barn och "barbarer" – skulle andra principer råda, eftersom de inte kan styra sig själva. Mänsklig frihet, "one very simple principle", var det som också kunde utgöra en mätare på framsteget. Men den var hotad och nya hot väntade i framtiden.

Mills bok om friheten har inte samma självklara ställning inom samhällsvetenskap och politik som *Om arternas uppkomst* inom vetenskapen. Visst är *Om friheten* en ständig referens i den intellektuella debatten kring individen, staten och friheternas gränser. Men någon publicistisk Millindustri jämförbar med Darwinindustrin existerar knappast. Ändå upprepas många gånger att Mill är upphovsmannen till de flesta av den moderna liberalismens idéer. Han stod för utilitarism, marknadsekonomi, kvinnofrigörelse, social trygghet, representativ demokrati och allmän rösträtt. *Om friheten* blev, som Mill själv förutsåg, hans mest lästa skrift. Men det har inte varit lätt att koppla författaren till någon färdig politisk doktrin. Några menar att han blev socialist. Hans samtida läsare tycktes ha haft samma problem som sentida uttolkare. Var Mill en farlig jakobin som ville störta kyrkan? Predikade han pyrrhonism eller var han i själva verket rädd för frihet?

Vid mitten av 1800-talet hade några grundläggande förutsättningar för evolutionsteorin etablerats. En rad tänkare, filosofer, geologer, naturalhistoriker och andra, var då övertygade om att livet på jorden hade förändrats över tiden. Arterna var inte konstanta. Genom nya geologiska teorier får jorden en historia som var oändligt mycket längre än de 6 000 år som man tidigare räknat fram utifrån Bibelns berättelser. Vad som saknades var den mekanism som kunde förklara arternas uppkomst och förändring, att arter utvecklas ur andra arter. Det var det "naturliga urvalet", "survival of the fittest", som var mekanismen och som formulerades av såväl Alfred Russel Wallace som Charles Darwin vid ungefär samma tidpunkt. "Survival of the fittest" blev på svenska lite blidare: de bäst anpassades överlevnad. Med det menade Darwin, att under förändrade levnadsförhållanden är vissa organismer bättre anpassade än andra på grund av slumpmässiga variationer och de lämnar efter sig mer avkomma i nästa generation. "Det naturliga urvalet är den process som lett till de levande varelsernas anpassning och mångfald, vilket var Charles Darwins viktigaste insikt och utgör kärnan i darwinismen", slår Nationalencyklopedin fast.

Om arternas uppkomst vitaliserade det vetenskapliga och intellektuella livet på många plan. Vetenskapsmän och privatlärda som ägnat sig åt samlande och taxonomiska detaljer började oftare tala om filosofi, religion, människans natur och kosmos öde. Alla, tycktes det, fick lov att förhålla sig till evolutionsteorin. Den berörde inte bara naturforskarna utan var något som historiker, teolo-

ger, samhällstänkare, konstnärer, filosofer och politiker kände sig manade att uttala sig om. Vare sig man anslöt sig till darwinismen eller ej kunde man inte undgå dess inverkan. Vissa ville expandera det naturliga urvalets giltighet till samhälle och kultur; andra satte en gräns vid människan eller moralen. Evolutionsteorin drogs in i frågan om naturvetenskapen skulle vara fackvetenskap och därmed experternas ensak eller utgöra basen för nya system, kanske världsåskådningar som utmanade de etablerade.

Vad var det i samtiden som fick John Stuart Mill att skriva *Om friheten*? Mill var övertygad om att de auktoritära staterna skulle ersättas av demokratiska styrelseskick som i Amerika. Då uppstod ett nytt hot mot individen och friheten: *mediokratin*. Och ordet står inte för ett styrelseskick som styrs av medier, utan av medelmåttan. Idag tycker vi kanske att det är samma sak. Det var den allmänna opinionen, konformiteten och räddhagsenheten Mill nu såg som de stora hoten mot mänsklig samhälls- och kulturutveckling. Individualiteten och en mångfald av karaktärer och livsstilar kan bara bevaras och utvecklas om varje person tilldelas ett område av frihet i tanke och handling. Smak och livsstil får inte inskränkas om den inte skadar någon annan. Ja, kanske kan man säga att Mill såg mångfald på det här området som en förutsättning för att mänskligheten skulle utvecklas. I en recension i *Dagens Nyheter* den 10/1 2009 läser jag "att ett samhälle förlorar mer än individen när en avvikande dör". Det skulle Mill ha skrivit under på.

Det största hotet mot individen, demokratin och friheten är inte anarki eller ständiga förändringar, det är "Chinese stagnation and immobility", skrev Mill i ett brev till Alexis de Tocqueville. Historikern Alan S. Kahan menar att Mill och Tocqueville, tillsammans med bland annat den schweiziske kulturhistorikern Jacob Burckhardt, representerar en "aristokratisk liberalism". Det är deras gemensamma avsky för massor och medelklass, rädslan och föraktet för medelmåttighet och värnandet om individualitet och mångfald som motiverar etiketten aristokratisk liberalism. Dessa tänkare delade en gemensam syn på historien och samtidens samhälle och politik. Medelklassen och kommersialismens hegemoni hotade att leda 1800-talets Europa till kulturell och samhällelig entropi. Homogeniseringen av samhälle och kultur innebar stagnation, ansåg man. I elegiska tonfall skrev Mill om den tid då det inte fanns någon litteraturindustri och då den exklusiva publiken gav författare tid och uppmärksamhet som var nödvändig för att kunna producera högstående kultur. Den forna upplysta klassen har ersatts av klasser som inte läser något annat än dagstidningar, skrev Mill i en recension av Tocquevilles *Om demokratin i Amerika*. Medelklassen tycktes representera "genomsnittsmänniskan", "slätstrukna massopinioner" och bilda en "kollektiv medelmått".

Framsteg har dåligt rykte inom evolutionsbiologin, skrev John Maynard Smith, den kände genetikern och evolutionsbiologen. Den

En lång rad framstående historiker, så som Peter Bowler och James Secord, har ifrågasatt Darwins originalitet, stora inflytande på samtiden och 1859 som en vattendelare i idéhistorien.

Darwin själv är ändå försiktig när han använder orden evolution och framsteg. Något mål för evolutionen finns inte som man kan mäta framsteget eller utvecklingen mot.

stridbare paleontologen och författaren Stephen Jay Gould skulle ha instämt. Men i vår tid går åsikterna isär. Andra framstående biologer, såsom E.O. Wilson och Ernst Mayr, deklarerade att framsteget i livets evolution var lika självklart som framsteget i datorernas utveckling. På Darwins tid kom populära författare som Herbert Spencer och Ernst Haeckel att koppla samman evolution med framstegstro. Hos Goethe, romantikerna, historiska språkforskare, historiefilosofier och utvecklings-tänkare fanns redan tanken om tiden som förbättrare, förädlare, fullkomnare. Inte heller Darwin själv var helt främmande för idén att det fanns en förbindelse mellan begreppen framsteg och evolution. I avslutningen på *Om arternas uppkomst* kan man läsa:

”Det finns en storslagenhet i denna syn på hur livet, med dess många olika krafter, ursprungligen blåstes in i ett litet fåtal former, kanske i bara en enda; och hur det, medan denna vår planet fortsatte sitt kretslopp i enlighet med gravitationens fasta lagar, ur en så enkel början utvecklats och utvecklas vidare mot otaliga former av den yttersta och underbaraste skönhet.” Livets evolution på jorden skapade en makalös mångfald av levande organismer, och äldre livsformer ersattes av nya och ”förbättrade” former som i de flesta fall tycks fantastiskt anpassade till sina livsomständigheter. I allmänhet har mer komplexa organismer utvecklats ur mindre och enklare. Livet på jorden har en historia och den vittnar om framsteg.

Darwin själv är ändå försiktig när han använder orden evolution och framsteg. Något mål för evolutionen finns inte som man kan mäta framsteget eller utvecklingen mot. Det naturliga urvalet förklarar bara hur organismer förändras med tiden genom anpassning till förändringar i lokala miljöer. Evolutionsteorin innebär därför, på sätt och vis, ett förnekande av allmänna framsteg och ett betonande av lokala förändringar. Ordet ”progress”, framsteg, förekommer bara cirka tio gånger i *Om arternas uppkomst*, men då enbart som en beskrivning av rörelse över tid. Men å andra sidan var Darwin också en man i sin viktoriaiska samtid som uppfattade att samhället befann sig på höjden av kolonial och industriell utveckling. Han skriver: ”Innevånarna i varje period i livets historia har besegrat sina föregångare i livets kapplöpning, och befinner sig så till vida högre på naturens skala: och detta skulle kunna förklara den vaga känsla, som många paleontologer har, att organisationen på det hela taget gjort framsteg.”

Det tycktes obönhörligen följa av evolutionsteorin, att även människan och samhället var underkastad utvecklingens lagar. Evolutionsteorin stärkte övertygelsen hos de människor under 1800-talet som menade att framåtskridandet krävde sina offer bland de svagare individerna, raser och samhällena. Det var bara genom att de mindre anpassade gick under som en utveckling kunde ske; så var det bland djur och växter, så måste det också vara bland människorna. Då blev darwinismen en ideologi, blev socialdarwinism.

I år kommer vi att under pompa och ståt få höra mycket om Charles Darwins storhet och originali-

tet. Om hur denne gigant revolutionerade vår kunskap om livets uppkomst och utveckling. Man kan säga att detta firande står i ett rätt spänningsfyllt förhållande till den vetenskapshistoriska forskningen om Darwin under de senaste tio åren. En lång rad framstående historiker, såsom Peter Bowler och James Secord, har ifrågasatt hans originalitet, stora inflytande på samtiden och 1859 som en vattendelare i idéhistorien. Ja, inte ens Bokens upplaga var uppseendeväckande stor. Den skulle hamnat klart utanför tio i topp-listan över de mest sålda naturvetenskapliga böckerna under 1800-talet. Föreställningen om en avgörande förändring inom livsvetenskapen detta år och om Darwins dominans ”uppfanns” antagligen på 1930-talet då det naturliga urvalets realitet tycktes vara verifierad. Det var neodarwinisterna, vilka kopplade samman evolutionsteori och genetik, som skapade giganten och hjälten Darwin. Tidigare hade han spelat en betydligt mer modest roll i vetenskapernas historia.

Det kanske måste vara så att under ett jubileum ska allt ljus riktas mot jubileans originalitet och uttolkningarna vara positiva. Men man bör nog ändå uppmärksamma att *Om friheten* inleds med ett citat av Wilhelm von Humboldt som också klagar Mills ”grand leading principle”, nämligen ”the absolute and essential importance of human development in its richest diversity”; mångfald av åsikter och idéer och stor variation i livsstilar var den vägledande principen. Det är ingen tillfällighet att Mill citerar Humboldt. I *Om friheten* finns både tankar och formuleringar som härstammar från Humboldts *Ideen zu einem Versuch, die Gränzen der Wirksamkeit des Staats zu bestimmen*. Den boken hade skrivits redan 1791–1792, men blev känd i England först 1854 under titeln *The Sphere and Duties of Government* eller *The Limits of State Action*. Tysklands störste frihetsfilosof, benämndes Humboldt senare av F.A. Hayek. Det finns också många som menar att idéerna om frihet och individens ansvar hos Humboldt är både klarare och tydligare formulerade än hos Mill. Vi kan också, trots att det är jubileum, påminna oss om att Mill var motståndare till hemliga val och principen ”en man, en röst”. Han tyckte faktiskt att välutbildade och ansvarsfulla personer skulle få avge fler röster än de outbildade.

Ja, årtal kan väcka känslor. För vissa är 1859 ett dystert år. Den fransk-amerikanske idé- och kulturhistorikern Jacques Barzun uppmärksammade i sin bok *Darwin, Marx, Wagner: Critique of a Heritage* (1941) att 1859 var året då tre inflytelserika verk publicerades: Darwins *The Origin of Species*, Marx *Zur Kritik der Politischen Ökonomie* och Wagners *Tristan und Isolde*. För Barzun representerade dessa naturvetenskapliga, politiska och estetiska arbeten slutet på romantikens flexibla och humana pragmatism och början på ett tidevarv av ”scientism” – vetenskapliga ”lagar” och mekanisk materialism. Maskinåldern hade inletts. Om detta må vi tvista, men visst ska vi fortsätta att läsa, tolka och kritisera det som skrevs 1859. *Om arternas uppkomst* och *Om friheten* tillhör den sällsynta litteratur som vi kan fortsätta att samtala med över tidsrymderna. Det förtjänar att firas.

Av Knut Ahnlund

2

Knut Ahnlund är professor i litteraturvetenskap och författare till flera böcker om huvudsakligen dansk och spanskspråkig litteratur. Hans senaste bok är *Spansk öppning. Essäer om Spaniens och Latinamerikas litteratur*. Han är för närvarande sysselsatt med att skriva sin självbiografi.

Rättssamhället som kapitulerade

Den så kallade styckmordsrättegången framstår i efterhand som en stor rättsskandal. Knut Ahnlund har tagit del av nytt material som kastar ytterligare ljus över fallet.

Styckmordsprocessen som började 1984 är kanske den enskilda händelse som starkast och högljuddast har polariserat opinionerna i Sverige. Det blev en av de fortsatta skeendets viktiga motorer, med oväntade spridningseffekter. Feminismen blev ett politiskt lockbete, aptitligt för alla partier. Bud och överbud följde varandra. Kvinnoförtrycket blev ett axiom, ett universitetsämne, historiskt belagt och därefter inplacerat som en vital del i det före detta folkhemmets färdade ansikte. Hur man ställde sig i den här frågan blev en indikator på vad man tänkte om jämlikhet, mänskliga rättigheter och demokrati. Och paradoxalt nog: det blev något av en mätare på vad man var värd som människa.

Den dittills sansade utvecklingen mot samma möjligheter, rättigheter och skyldigheter för båda könen fick ett hack – och motorn rusade. De cirka 95 procent av Sveriges karlar som trodde sig ha gjort sitt bästa – kärnfamiljen ansågs då fortfarande som en normal företeelse – fick nu veta att de var nära befryndade med sexköparen, våldtäktaren, hustruplågaren och incestpappan.

De allra flesta ställde ändå upp för att bättra på den skamfylade kollektiva bilden. Men det var slit-samt. Begrepp som "könsmaksordningen" och liknande tog plats i politiken, debatten och i den nya och hungriga genusforskningen, den som med överhetens välsignelse etablerade sig som en central instans på en rad kunskapsområden.

Fundamentet för den här revisionen var naturligtvis mannens fysiska och sexuella dominans. Och nu kunde idealismen bli lönsam, harmen mot de gamla tunga orättvisorna kunde kapitaliseras, i pengar men främst i anslag och anseende. Fragment av postmoderna trender som blåst hit, mest från Frankrike, gav frisedel från striktare empiriska krav. Ideologin inte bara startade projekten, den bestämde också de avsedda målen. Inom forskningen finns det ju alltid läckor där ideologierna smiter in. Men här var glappet vidöppet, både inom humaniora och inom juridiken. Det senare var allvarligast. Bevisteorien skadades.

I 1970-talets USA växte uppmärksamheten kring sexuella övergrepp. Den hade funnits länge, alltsedan Kinseyrapporten, underblåst av psykoanalysen som hade en särställning på kontinen-

ten. Men det avgörande steget togs 1973 i och med att senatorm Walter Mondale drev fram lagen om de federala fonder som avsattes för att förhindra, upptäcka och bekämpa sexuella övergrepp mot barn. Antalet fall ökade nu explosionsartat. Nya myndigheter, Child Protective Services, CPS, växte fram, de arbetade på beting, ju fler skyldiga, desto mer pengar. Den gällande rättsregeln "oskyldig tills motsatsen bevisats" vändes om till "skyldig tills motsatsen bevisats". Mottot för arbetet var: "Barn ljugar nästan aldrig." Jakten gick härjande fram över redan skakade familjer. Incest befanns förekomma inom var femte familj eller så. Och kvinnor som inte anat att deras barndom rymt mörka upplevelser men som kände sig illa till mods i nuet fick en förklaring som flyttade deras tillkortakommande utanför dem själva. De gick i terapi för att som det hette "återvinna sina förlorade minnen". Och dessa "förträngda" hågkomster inställde sig villigt efter behandling. Fullvuxna kvinnor insåg att de en gång våldtagits av sin pappa, styvfar eller morfar.

Sådant hände ju dessvärre ibland i verkligheten. Nu hände det inte bara där utan långt oftare i en framprovocerad virtuell alternativvärld, styrd av enorma ekonomiska intressen. Och barnen för vars skydd allt detta tillkommit blev könskrigets offer och vapen. Deras manliga omgivning, släktingar och vårdare, kom i farozonen som tänkbara förövare. Vid konflikter i disharmoniska relationer tvangs de små in i rättvisans förgårdar som vittnen. Ibland innan de börjat tala råkade de i terapeuters, socialassistenters och kliniska psykologers händer. En barnpsykologi som inrättat sig efter de nya konjunkturerna och som hastigt och olustigt försetts med vetenskapliga förtecken provade nu sina teser. De kunde leda fram till att de små förlöstes med just de fantasifoster som den anklagande parten hade bruk för. På Orkneyöarna, i Manchester, i Ayrshire i Skottland i Oude Pekele i Holland, i Roum i Danmark, i Bjugn i Norge och på en rad andra håll väcktes stora processer där inte sällan satanism och djävulskonster fanns med i röran och där överhetens representanter tidigt band sig för fällande domar.

I Sverige kom jakten på förövare att följa liknande linjer. Det var här som annars oftast dramer inom familjen. Och det var inte någon tillfällighet

En av de misstänkta läkarna på väg till en av de många rättegångarna.

FOTO: BERTILERICSON/SCANPIX

att det blev en affär av ovan skildrade slag som gav den så kallade Styckmordsprocessen dess maligna vändning. Vad som först tedde sig som en slump har småningom avslöjat sig som en ond förutbestämmelse. Utan den hade skredet aldrig kommit i gång. Den blev också den avgörande kuggen som rättsmaskineriet behövde.

Den svårt missbruksskadade prostituerade Catrine da Costas styckade kvarlevor hittades sommaren 1984 i fyra plastsäckar med några kilometers mellanrum, nära Karlberg. Miss-tankarna vändes snart mot en 30-årig obducent vid rättsläkarstationen i Solna, Teet Härm. Hans hustru hade två år tidigare begått självmord och han kom under de följande åren att flera gånger förhöras i båda dessa sammanhang, men indicierna var svaga. De ansågs tillräckliga först sedan en nymedspelare tvingats in på scenen. Det var allmänläkaren Thomas Allgén, flyktigt bekant med Härm och några år äldre än han.

Det rättssamhälle som ville bli ännu mer fulländat tappade nu besinningen, sökte och fann ett antal vaga indicier och lät dem bli fällande argument. Thomas Allgén och hans hustru hade ett samliv som inte gick längre. Hon fick nu för sig att mannen förgripit sig på deras halvtannat år gamla dotter. Hon tyckte att barnets underliv såg inflammerat ut, sökte expertis, fick lugnande besked men nöjde sig inte med dem och fick slutligen från socialassistenter det hon både fruktade och önskade: stöd för att barnet utsatts för övergrepp av pap-

pa. Härmed började en förhørsprocess med flickan som hunnit bli två och ett halvt år. Med moderns och uttolkares hjälp ledde den fram till att den lilla själv skulle varit närvarande då hennes far mördade och styckade Catrine da Costa tillsammans med "Farbror Tomt", alltså Teet Härm. Allt detta skulle ha ägt rum annandag pingst på själva rättsläkarstationen i Solna, mitt på dagen, i en tillgänglig lokal, under några korta timmar som inte var skyddade av alibin. Barnpsykiatern Frank Lindblad och barnpsykologen Margaretha Erixon som med sina godtroga och naiva utlåtanden gav stöd åt dessa galenskaper har ådragit sig ett djupt och svårt ansvar. Astrid Holgerson och Birgit Hellbom reducerade dem vid kammarrätten 1991 till sitt rätta värde: noll. De blev inte populära på den bragden.

På detta sätt blev de två läkarna hopkoppade. Redan förhöret med Allgén i januari 1986 hade varit en brutal tillställning; poliserna, totalt okunniga i elementär mänsklig psykologi, överföll Allgén med hustruns, barnets och barnpsykologernas skröna: han fick plötsligt veta att han var både pedofil och mördare. Han svarade stillsamt att han ingenting visste om allt detta och att han var oskyldig.

Palmemordet gjorde att det blev ett drygt års paus i förföljelsen. Personal byttes ut, spår föll bort. I början av oktober 1987 häktades Allgén, ett par veckor senare hämtades Teet Härm från villan i Täby kyrkby. De satt fängslade i ett halvår och förhördes hårt var för sig. Vid den första rättegången »

Det rättssamhälle som ville bli ännu mer fulländat tappade nu besinningen, sökte och fann ett antal vaga indicier och lät dem bli fällande argument.

i januari 1988 i Stockholms tingsrätt fälldes båda för mord. Men nämndemännen hade pratat bredvid munnen, domen underkändes av Hovrätten och läkarna frigavs från häktet.

Några månader senare togs processen om och nu frikändes de för mordet (Thomas Allgén också för inceståtalet) men förklarades i domskålen ha styckat kroppen. Det senare var enligt mångas mening ett ovidkommande tillägg utan rättsliga följder, men det blev det som kom att präglade utvecklingen fram till nuet, under 16 år. Konstaterandet av styckningen (brott mot griftefrid som hade lågt straffvärde och var preskriberat) ledde till att de frikända 1989 fick sina läkarlegitimationer indragna. De återfick dem senare samma år, för att så åter mista dem två år senare, nu efter en ny slarvig process i den förvaltningsdomstol som just friat dem, kammarrätten. Saken har hittills passerat domstolar 14 gånger.

I detta haltande förlopp har massmedia spelat en flera gånger avgörande roll. De reste folkstormar, skapade opinioner, utövade tryck på beslutsfattare och väckte solida fiendskaper. Saken har också avsatt en rad mer samlade insatser, i bokform eller i form av tv-dokumentärer. Några av dessa har direkt påverkat händelserna. Psykoterapeuten Hanna Olssons bok *Catrine och rättvisan* (1990) tecknade ett helgon- och martyrporträtt i kontrast till två monster, den hade en stark och direkt inverkan på "allmänheten" och på rättsprocessen, till de frikändas nackdel. Den hade från början sin övertygelse i skuldfrågan och arbetade genomgående med en förförisk cirkelbevisning.

1999 utkom Per Lindebergs stora undersökning *Döden är en man*. Titeln anspelade på de stämningar som växt fram medan det långdragna dramat pågick: den ena halvan av befolkningen undergick en devalvering som ibland nådde ner under nollvärdet. Mannen och Kvinnan framstod som synonyma med Döden och Livet. Lindebergs undersökning var en thriller präglad av stark lidelse för de i realiteten livstidsdömdas sak. Här avslöjades den lynchstämning som tidningar, radio och tv piskade fram, allt medan polisen i en jämn ström läckte ut sina resultat till pressen, ofta som gåvor och gengåvor.

Ären som följde gav Lindeberg ännu mera rätt än han önskat. Sedan det nya årtusendet gått in och affären fortfarande låg som en klåda på samhällskroppen ställde sig en av tv:s public service-kanaler till förfogande för fyra långtgående och flera gånger repriserade anklagelseprogram, gjorda av Lars Borgnäs. Dessa uppsummerades senare i boken *Sanningen är en sällsynt gäst* (2003), till stor del en polemik mot Lindebergs undersökning, och med en rad egna spaningsresultat. Den fann de två läkarnas skuld tydlig, den ene av dem var kanske också skyldig till seriemord. Ett motdrag, en tv-dokumentär av Claes Løfgren och Kristian Petri som talade för läkarnas sak refuserades i det allra längsta – på Lars Borgnäs inrådan – och placerades slutligen på obekvämast möjliga programtid, en kväll på våren 2005 då en avgörande ishockeymatch spelades mot Tjeckien. Inga repriser tilläts.

Det fanns alltså anledning för Per Lindeberg att

återkomma. Det har han nu gjort i *Döden är en man. Styckmordet. Myterna. Efterspelet* (Fisher & Co, 640 s. pocketformat). Det är en mycket läsvärd och beundransvärd uppföljning som tålmodigt och effektivt bemöter den storm av inlagor som kom mot första upplagan. Boken är till dels en historik över sig själv – den första versionen råkade nämligen ut för barska öden, först från förlag och förlagsspioner, senare från mer eller mindre ursinniga motståndare. Domstolens stämpling av de två läkarna som likstykare var ju följden av en sammanvägning av en rad indicier av skilda slag, alla av dubiös karaktär. Till dem hör rättsläkaren Jovan Rajs kuriösa obduktionsresultat där styckningen konstaterades vara dels "aggressiv", dels företagen med särskild professionell sakkunskap. Härtill kom så fotohandlarparets vittnesmål. Efter mer än tre år, just som målet i tingsrätten skulle börja, hörde dessa makar av sig och berättade om en underlig person som sommaren 1984 uppenbar sig i deras affär i Solna och velat ha en färgfilmrulle med styckade likdelar framkallad. Personen ska ha talat för sin varas förträfflighet och uppträtt på engångshemlighetsfullt och kokett skrytsamt. Det passar illa ihop med den Thomas Allgén som alla upplevt som stillsam och lågmäld. Frun utpekade vid konfrontation Allgén som kunden, men detta först efter att ha fått åtskilliga ledtrådar. Till detta lades så de ur Thomas lilla dotter framplockade minnesfragmenten som pusslades ihop till djävulsseansen på rättsläkarstationen. Stöd för detta ansåg man sig ha funnit i de "dagböcker" som en kollega till Catrine da Costa påstod sig ha fört och som av henne själv lästes upp i rättssalen under auditoriets rörelse. Där kommer da Costa själv till tals och där skall hon ha omnämnt ett par läkare som dagboksvittnet döpt till "Stryparn" och "Jack the Ripper". Dagboken hade nu plötsligt blivit fullproppad med namnet Catrine. Den är klart fabricerad i efterhand. Den granskades aldrig närmare ifråga om handskrift, bläck och papper. Och sedan kom den bort. Och en mednedsprocess mot dess författare kom av sig.

De många uppnystade trådarna samlar sig i Lindebergs nya bok till en föga upplyftande helhetsbild av medier och rättsinstanser i Sverige. Under processens skiftande stadier har dokument och vittnesmål lagts undan och/eller försvunnit, självklara kontrollåtgärder underlåtit, vänskapskorruption blottats, klara signaler negligerats. De vattentäta skotten mellan polisiära distrikt har blockerat spaningarna. (Samma brister är ett centralmotiv också i motståndarlägrets framställningar, så genomgående hos Lars Borgnäs.)

Det har också stått klart att flera experter saknar enkelt bondförnuft. Ledande jurister, främst och sämst Inger Nyström, Christian Diesen och Madeleine Leijonhufvud, har talat för en sänkning av beviskraven i sexualmål samtidigt som de alla bedyrar att det inte är frågan om någon som helst sänkning, en tvettalan som blottar en intellektuell förvirring. Leijonhufvud har just på egen hand utarbetat ett förslag till ny lag om så kallad ofrivilligt sex, en text som Miljöpartiet avser att snarast lägga fram för riksdagen. Med kännedom om förfat-

Det har också stått klart att flera experter saknar enkelt bondförnuft. Ledande jurister, främst och sämst Inger Nyström, Christian Diesen och Madeleine Leijonhufvud, har talat för en sänkning av beviskraven i sexualmål.

tarens tidigare insatser på dessa fält finns det anledning att tänka efter ytterst noga i det här fallet. Risken är att bara några ord från en part kan föra den utpekade i fängelse i upp till fyra år. Kanske den som haft sex efteråt upptäcker att det ville hon egentligen inte?

Den länge härskande åsikten att de två läkarna förtjänade en plats i yttersta mörkret fick småningom motvikt. Bland fackmännen hördes nu också folk som underkände dessa procedurer. Skarpast har denna självinsikt formulerats av rådmannen Bo Severin i Lund. Vi jurister, skrev han, har alltför ensidigt sysslat med lagtexter och lagförarbeten. "Problemet är, att vi förlorar oss i teoretiska rymder. (---) Det är alltså min personliga övertygelse att vi i domstolarna ibland dömer oskyldiga människor till långa fängelsestraff. Det gäller inte bara sexualbrott utan alla brott där det verkligen är fråga om bevisprövning."

I maj 2001 hade Regeringsrätten avslagit en resningsansökan mot kammarrättens dom tio år tidigare. Motiveringen var att inga fel begåtts och inget nytt tillkommit. I detta läge hände det att en våra främsta jurister, förre civilrättsprofessorn Anders Agell, råkade få Per Lindebergs *Döden är en man* i julklapp av sina söner. Han hade länge varit övertygad om att lagen haft sin gilla gång, men nu stod det alltmer klart för honom att ett justitiemord måste ha begåtts. Den ovan nämnda resningsansökan som avvisats och som gått genom Kerstin Koortis advokatbyrå var kort och ofullständig och hade åtskilliga språkliga brister. Agell gjorde på egen hand en inventering av fallet och inlade i september 2003 en ny resningsansökan med 275 sidors bilagor. Den 1 juli 2004 avslogs också den, och nu med samma motivering.

Åsiktsklyvningen i landet hade blivit oroväckande djup, och den spände nu över vidare fält än själva skuldfrågan. Domstolarnas många gånger lösa praktik kom under debatt. En utredning som fick namnet *Hållbara domslut – en förtroendefråga för rättsväsendet* (2004) erkände brister, yrkade på bättre och stabilare domar, men fann på det hela taget att läget var gott. Inga förslag om att underlätta resning i feldömda mål ställdes.

Samtidigt visade den så kallade Axberger-kommissionen vad många redan visste: att en rad hårda domar varit klena underbyggda och hade fått rivas upp, i några fall därför att den anklagande parten tagit tillbaka sina utsagor. Vårt rättssamhälle har i det längsta upprätthållit en fasad av oväld och saklighet. Styckmordsfallet och en rad besläktade rättsaffärer skingrade den illusionen. Det kan i längden bli hälsosamt, på samma sätt som framvisandet av det barocka slöseriet i vårt u-landsbistånd kan bli hälsosamt.

Sedan alla vägar nu tycktes stängda beslöt Anders Agell att också i tryck verka för saken. Hösten 2004 gav han ut *Anatomin av en häxprocess, en koncentrerad berättelse om denna saks öden under tjugio år*. Den kan anbefallas varmt. Den bör bli ett utmärkt underlag för den skadeståndsprocess som läkarna med bistånd av Agell avsåg att öppna mot staten under 2009. Till sakens tragik hör att Anders Agell avled i slutet av 2008. Under medverkan

av professorn i skadeståndsrätt, Bill Dufwa, har nu två kompetenta jurister från advokatbyrån Legio, Kajsa Blomgren och Carl Johan Vahlén, tagit hand om saken och avser att få i gång en huvudförhandling under innevarande år. Läkarna har krävt 40 miljoner i skadestånd, och målet uppges inte handla om huruvida de har rätt till ersättning eller inte utan om hur stor denna ersättning bör vara.

Den förmenta bevisytngden i detta sorgliga mål har vilat på att två läkare tillsammans utfört illgärningen. I den mest aggressiva plödoajén för detta, Lars Borgnäs ovan nämnda bok, uppträder emellertid en tredje tänkbar förövare, Arkitekten. Han var en tid ett hett namn men kom plötsligt bort när utredarna fick spaning på läkarna. Han bodde först i en flott våning på Östermalm, reste utomlands, seglade med rika vänner i Frankrike och åt lunch på "Sällskapet" på Arsenalsgatan. Samtidigt var han kund på Malmsskillnadsgatan, bar strypsnara och kniv synliga och hade kontakter med prostituerade som tidvis uppehöll sig hos honom. Bland dem var da Costa. I det förhör med honom som gjordes omedelbart efter likfyndet berättade han att da Costa bott hos honom på natten till pingstdagen och att han kört henne in till Kungsträdgården. Detta förhör upptäcktes av en händelse just när rättegången vid tingsrätten skulle börja tre år senare, och så fick åklagaren Anders Helin i sista stund omdatera åtalet och flytta fram mordet och styckningen två dagar, annars gick det inte ihop. Borgnäs har följt denne arkitekt i spåren, fram till hans död i badkaret i en smutsig liten lägenhet på Stora Essingen, med en elektrisk hårtork liggande i handfatet. Blev han mördad som ett farligt vittne? Eller var han själv da Costas mördare? Borgnäs finner honom högst misstänkt, men detta utan att läkarna på något sätt avförs ur bilden. Var de tre i maskopi? Arkitekten hördes av kammarrätten, men mycket försynt och utan besvarande frågor från läkarnas advokater. Detta anser Borgnäs talar emot läkarna. Men vad hade de för utsikter, även som oskyldiga?

I detta paranoiska scenario finns en fjärde person som enligt Borgnäs kan ha haft en trasa med i byken: den poliskommissarie som var Teet Härms granne i Täby Kyrkby och som samtidigt var hans övervakare; han var också vän till Arkitekten. Borgnäs har blankt köpt de galenskaper som uppbyggdes mot Thomas Allgén, så nu har det alltså blivit fyra aktörer på banan. Kanske fanns det en hel sekt av mördare och satanister som samlats kring Härm? En av de troende här har varit Borgnäs förtrogne Jovan Rajs som från början till slut förföljt Teet Härm och på sistone ägnat sig åt halvt om halvt "skönlitterära" variationer på temat. I dessa billiga historier florerar konspirationsteorierna.

Vad som står alldeles klart är att de grova övergreppen mot läkarna ter sig ännu mer bisarra och tillfälliga mot den bakgrunden. Och Thomas Allgéns placering i sammanhanget gör att hela korthuset faller samman.

Hoppet finns ännu att en rättvisa som spårade ur för ett kvarts århundrade sedan åtminstone nödortfittigt skall kunna rättas till under det år som nu löper.

Hoppet finns ännu att en rättvisa som spårade ur för ett kvarts århundrade sedan åtminstone nödortfittigt skall kunna rättas till under det år som nu löper.

Vissa dagstidningar väljer fortfarande att enbart profilera sina egna journalister som bloggare, men fler och fler, särskilt lokaltidningar, lyfter nu hellre fram det läsargenererade bloggaterialet.

Allt fler tidningar lyfter hellre fram läsarnas bloggar än de egna medarbetarnas. Det går stick i stäv med talet om att tidningarnas chans till överlevnad är fördjupning och kvalitet.

Läsarna ska inte vara journalister

Av Anders Rönmark

Ellogg på en dagstidnings webb kan vara djupt privat eller totalt opersonlig, texttung eller kortfattad och vara ett publikationsverktyg för texter som redan gått att läsa i papperstidningen eller som en uppsamlingsplats för alla texter som inte tryckts på papper.

Otack är dock världens lön och redan nu börjar dagstidningsjournalister känna att deras oavlönade bloggande för sina arbetsgivare inte uppskattas lika mycket längre. Kärleken tycks i alla fall hos de flesta webbchefer och chefredaktörer vara större till externa bloggare; för hur ska annars fenomenet med läsarbloggar förklaras?

Vissa dagstidningar väljer fortfarande att enbart profilera sina egna journalister som bloggare, men fler och fler, särskilt lokaltidningar, lyfter nu hellre fram det läsargenererade bloggaterialet.

Den inbitne fotbollssupportern får inloggningsuppgifter och en bildbyline för att på tidningens webb dela med sig av sina tankar om laget i staden. Tjejen med koll på utelivet får en nöjeslogg. Kanske kan också kommunalrådet lockas att börja blogga, eller varför inte flera politiker från olika partier? En populär bloggare ser till att trafiken till tidningens webb ökar, samtidigt som bloggaren själv får en plattform och kan titulera sig tidningens egen nätexpert när det gäller det allsvenska fotbollslaget, modetrender eller kommunalpolitiken.

En win-win-situation? Vissa kanske ser det så, men knappast de som gärna ser att publicistiska ambitioner inte bara ska gälla en tidnings pappersprodukt, utan även dess webb.

För vilka publicistiska ambitioner förkroppsligas i ett allt flitigare användande av läsarbloggare? Visst går det att argumentera att det finns en tradition av läsargenererat material även i papperstidningar. Vad vore en dagstidning utan insändare, debattartikel

och repliker? Skulle en tidning utan sådant material kunna försvara att man fyller en demokratisk funktion i samhället?

Att jämföra det läsargenererade materialet i papperstidningen med läsarbloggarna på en webb går dock inte. Det skulle vara otänkbart att i papperstidningen erbjuda en politiker en daglig spalt för att kommentera dagsaktuella händelser, eller låta fotbollssupportern skriva långa analyser – eller korta skvallerstick – om favoritlagets förehavanden på sportsidorna. På tidningarnas webb är det dock fritt fram.

Alla tidningsledningar ska inte dras över en kam men många verkar tycka att webbens enda uppgift är att locka så många läsare som möjligt, så att fler annonser kan säljas. Då behöver man inte bry sig om tidningens politiska färg och kan på webben låta den socialdemokratiska bloggaren få lika mycket utrymme som den liberale ledarskribenten, eller ge lika mycket plats åt läsarens bloggrecension av den senaste teaterföreställningen som kulturredaktörens krönika. Det går stick i stäv med allt prat om att de svenska tidningarnas chans till överlevnad är fördjupning, kvalitet och journalistisk trovärdighet. På nätet är det helt i sin ordning att släppa alla krav på journalistisk integritet och journalistiska arbetssätt och låta läsarna skriva själva, fast med tidningens varumärke som garant för kvalitén och med halvofficiella titlar som visar att de ändå bloggar på tidningens uppdrag.

Visst kan säkert läsarbloggar bidra till det offentliga samtal som dagstidningen ska värna och utgöra ett åsiktstorg värt att ta hänsyn till, men varför förs ingen diskussion kring det faktum att läsarbloggar upphöjts till journalistiska produkter, utan att faktiskt vara det?

Eller ska vi nöja oss med det som nu tycks vara en rådande uppfattning, att vem som helst kan kalla sig journalist, och att allt som man vill kalla journalistik också är det? Det gör det i alla fall lite billigare för tidningsledningarna att driva runt sina företag. ☺

För Lennart Berntson är Israelkritik samma sak som antisemitism, anser Fredrik Meiton.

Berntsons grumliga gränser

Av Fredrik Meiton

För Lennart Berntson tycks tiden stå stilla. Året är alltså 1938: judarna är svaga och utsatta; antisemitismen frodas högt som lågt. Samma drama utspelas ännu en gång, fast nu i Mellanöstern. Israel innehar givetvis rollen som juden. Hamas är Hitler.

Europa är Chamberlain i bästa fall, Stalin i sämsta. I svenska journalisters rapportering från Israel ser Berntson "judarna" – inte israelerna, märk väl – stå åtalade för att ha orsakat sin egen olycka.

Som om DN:s Löfgren, SR:s Uddén eller SvD:s Hammargren själva någonsin skulle råka förväxla världens totala judenhet med Israels befolkning.

Är det verkligen den svenska journalistkåren som i sin kritiska hållning till Israel inte kan se skillnad på judar och israeler – eller är det Berntson själv? Berntson tycks onekligen ha svårt att hålla isär begreppen och det är synd. Grumlar han gränsen mellan antisemitism och Israel-kritik, får han acceptera sin del av ansvaret nästa gång en

svensk jude attackerar i protest mot Israels politik. Men kanske måste vi inte låta oss låsas i sådana kategorier. Tänk, till exempel, om året inte är 1938, utan 1998. Och tänk om Hamas inte är NSDAP, utan IRA. Utsikterna blir genast ljusare. Vi slipper totalt krig, atomvapen och folkmord. Fast vi skulle å andra sidan tvingas ha fördrag med en hel del dialog – även under eld, även med folk vars ideologi och våldsverkan vi känner avsky inför – innan vi får Mellanösterns Good Friday.

Debatten om vilken kost som är nyttigast är i grunden en vetenskapsteoretisk fråga. Som läget ser ut idag tävlar de olika forskarna om vem som har flest undersökningar som bekräftar teorin. Men vem är egentligen intresserad av sanningen?

Flest bekräftande koststudier vinner?

Av Johan Frostegård

Förr i världen var råd om kost och diet en självklar del av läkarens ansvar. I gamla läkarböcker ges handfasta instruktioner om vad diabetiker bör äta: väldigt lite kolhydrater – i synnerhet mjölkmat bör undvikas – och istället mycket fett, även animaliskt sådant och protein. Numera har läkarna blivit pillerfixerade och har lämnat ifrån sig kostfrågan till dietisterna och behandlar grav övervikt med magsäcksoperation istället för att pröva de nygamla rönen, även barn är aktuella för sådan behandling. Den gamla kunskapen föll mer eller mindre i glömska sedan Ancel Keys, en amerikansk forskare med en frapperande marknadsföringstalang, lyckades lansera idén att fett och framför allt mättat fett orsakar åderförkalkning och hjärtkärlsjukdom – numera anses studierna vara svaga, om inte dubiösa, bland annat fanns länder inte med där verkligheten inte stämde med kartan och uppföljande studier från Keys har kritiserats för att vara "för bra".

Vetenskapen, inte minst den medicinska, glömmer gärna gamla fynd och kunskaper. Åderförkalkning anses numera vara en inflammatorisk sjukdom, en insikt som vuxit fram de senaste decennierna, men detta visades redan av Virchow på 1850-talet och måhända ännu tidigare av Rokitsky, en österrikisk medicinare. Att övervikt och diabetes enklast och bäst behandlas genom

att man återgår till en för människan mera ursprunglig kost, som kroppen och i sista hand generna hunnit anpassas till, visades av Banting vid ungefär samma tid.

Banting var en engelsk begravningsentreprenör, som försökt allehanda kurer mot sin grava och eskalerande fetma och av allt att döma diabetes, tills han i stort sett slutade äta mjölkmat och kolhydrater, då normaliserades vikten och diabetesymtomen försvann. Banting har förstås gett namn åt verbet, och publicerade sin bok *Letter on Corpulence Addressed to the Public* som han gav ut 1863. I Sverige har läkare som Andreas Eenfeldt och Annika Dahlquist gått i bräsch för en återgång till de traditionella kostråden, främst riktade till diabetiker och överviktiga. Jag tycker de har gjort en viktig insats, och att de trampar på ömma tår visas av att både från dietisthåll och från väl etablerade läkare och forskare, har man krävt att Socialstyrelsen ska stoppa Annika Dahlquist. I praktiken hade detta inneburit att hennes legitimation dragits in om hon fortsatt. Som tur är har Socialstyrelsen agerat förnuftigt i frågan och godkänt dessa kostråd. Det finns en filosofisk aspekt av konflikterna som uppmärksammas alldeles för litet: hur kommer man egentligen fram till en "sanning" inom vetenskapen i allmänhet och medicinen i synnerhet, när och hur kan etablerade "sanningar" ifrågasät-

tas, rentav falsifieras? Problemet är nämligen att flera stora nya studier inte visar på några farliga samband mellan fett i kosten och ökad risk för sjukdomar som hjärtkärlsjukdom. Livsmedelsverket har hittat 8 sådana studier, och mot detta ställer man 72 studier, som visar på motsatsen.

De senare är i många fall små studier, och jag menar att många av dessa kan ifrågasättas, och åtskilliga är översiktsartiklar baserade på andras studier. Många artiklar som talar emot verket är inte med. Men detta är inte poängen, utan snarare den slutsats som finns inbyggd i resonemanget: den som har flest studier på sin sida vinner. Vetenskap blir ett slags omröstningsförfarande, och för att kunna ifrågasätta etablissemangets kostråd – som dessutom har mycket lättare att attrahera forskningsresurser – räcker det inte att visa att de är fel, man måste visa detta väldigt många gånger. Vilket i praktiken är ogörligt och man har fått en oxymoron: "vetenskaplig" kunskap som inte kan falsifieras! Ett sätt att komma vidare och göra det möjligt att ifrågasätta dogmerna i medicinen är kanske att den beprövade erfarenheten tas till heders igen, och låter läkarna inom rimliga gränser behandla patienterna som de anser rätt, så länge inte övertygande vetenskapliga belägg finns för motsatsen. Då kanske dessutom placeboeffekten fungerar bättre!

An illustration in a painterly style. Two men in dark suits and top hats stand on a vast, flat, reddish-brown landscape under a dark, overcast sky. The man in the foreground is shown in profile, looking down and smoking a cigar. A dark suitcase sits on the ground near his feet. Another man in a top hat is partially visible in the background to the right.

TEMA

I VÄNTAN PÅ VÄNDPUNKTEN

När världsekonomin riskerar att bryta samman, ifrågasätts våra föreställningar om det bestående. Men kriser ger samtidigt upphov till nya villkor och möjligheter, både i företag och i politiken.

Sökes: globala balanskonstnärer

Den nuvarande krisen skiljer sig från tidigare ekonomiska nedgångar genom att den spridits över hela jordklotet. Därmed minskar möjligheten för en stark aktör att gå in och rädda situationen.

Niklas Ekdal

Wall Streets Napoleon, bankmannen JP Morgan, lär ha haft en graverad skylt i arbetsrummet där det stod: "Pense moult, parle peu, écris rien". Tänk mycket, tala lite, skriv inget.

Att verka men inte synas, som man säger i Sverige. Genom nära-döden-upplevelsen 2008-09 är finansbranschen på väg tillbaka från kreditexpansionens extravaganser till detta diskreta motto. Bankväsendet kommer inte att bli sig likt igen under vår livstid, och inte världen heller.

År 1971 hade investmentbanken Morgan Stanley 3 500 anställda och Goldman Sachs ungefär 1 300. På toppen av kapitalismens galna kvartssekel, 2006, var motsvarande siffror 55 000 respektive 30 000; en armé av finansiella rådgivare till regeringar, stiftelser, bolag och förmögna privatpersoner, en armé som i sina djärvaste stunder genererade en tiondel av USA:s BNP och nästan hälften av dess företagsvinster.

Höga löner och bonusar gjorde att branschen lockade till sig gräddan av den amerikanska arbetskraften. *The best and the brightest* ur ett par generationer använde sin kreativitet för att skapa nya finansiella instrument och affärsidéer, alltmer sofistikerade, i syfte att tjäna pengar på pengar genom offensiv kreditgivning och finurlig paketering av risk.

USA föll offer för sin egen, unika innovationskraft. De amerikanska konsumenterna föll offer för sin obotliga optimism.

Nu är det slut på alkemin för den här gången. Åter till en mera traditionell roll för finansindustrin, och till den konservativa 3-6-3-regeln för bankerna: låna in till tre procents ränta, låna ut till sex mot god säkerhet och lämna kontoret för golfbanan klockan 15.

John Pierpont Morgan räddade personligen det finansiella syste-

met vid två tillfällen, 1895 och 1907. Han skulle inte kunna göra om samma bravad 2009, därtill är smittan alltför spridd, men innan han dog 1913 skickade han ett ord på vägen till dem som försöker:

"No problem can be solved until it is reduced to some simple form. The changing of a vague difficulty into a specific, concrete form is a very essential element in thinking."

Utmaningen idag är just att hitta en enkel formel, ett kirurgiskt verktyg, för att lokalisera de dåliga fordringarna med upphov i den amerikanska bostadssektorn. Så länge de flyter omkring under ytan på den globala finansmarknaden, kryptiskt förpackade, kommer krediten att vara strypt, oavsett vilka stödpaket politikerna lanserar.

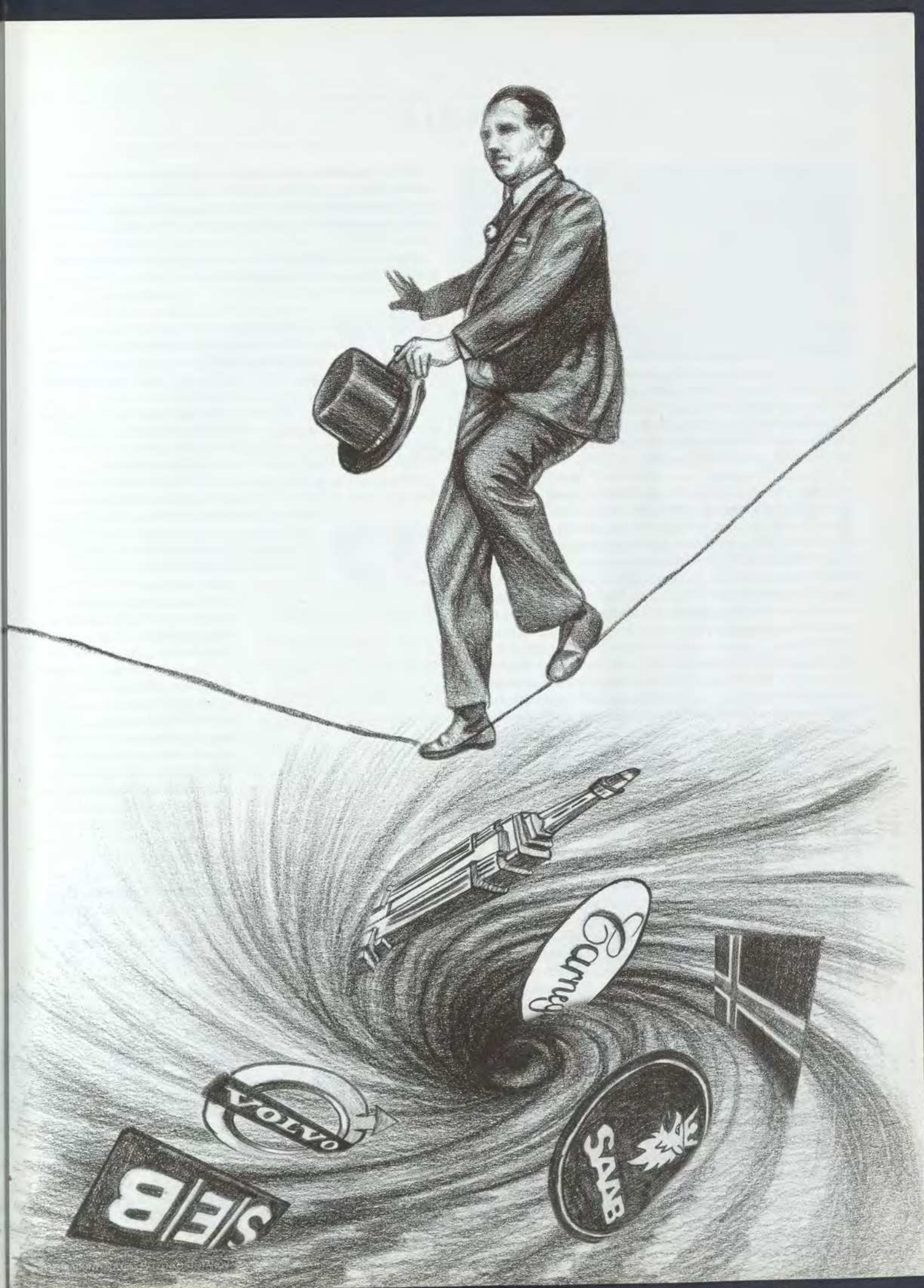
Det nya och skrämmande med 2009 är att denna finansiella *rigor mortis* omfattar hela jordklotet, och sammanfaller med ett fritt fall i efterfrågan och investeringar.

Kriser och krascher är annars lika regelbundna teman i världsekonomin som lågtryck i klimatet. Men det finns tecken på att de kommer allt tätare, och på att globaliseringen ger dem större och snabbare spridning än förr.

Mellan 1973 och 1997 registrerades 139 finansiella kriser i världen, mot 38 mellan 1945 och 1971. Enligt ekonomiforskarna är nu kriser av denna typ dubbelt så vanliga som de var före 1914.

Gemensamt för krisande ekonomier är att räddningen brukar komma utifrån, i form av lån, bistånd eller efterfrågan. När Mexico gick i konkurs 1994 plockade USA upp notan. När Japan hamnade i en deflationsspiral med fallande priser under 1990-talet hade landet draghjälp av en stark exportmarknad utomlands, precis som Sydkorea efter krisförloppet 1997-98.

>>

Men vem ska rädda USA?

Det vi bevittnat kan vara crescendo på en historisk cykel av globalisering. Risken för ökad protektionism och åternationalisering av ekonomierna är uppenbar. Vi har redan sett mönstret i bank- och bilbranschen.

När G 20-ländernas representanter åkt hem från mötet i Washington i november, där de svurit att värna frihandeln, tog det mindre än 36 timmar innan Ryssland införde högre tullar på fordon. Snart följde Indien, Brasilien och Argentina efter, kanske inspirerade av den amerikanska presidentvalskampanjen där protektionistisk retorik flödade, framför allt på den demokratiska sidan.

Förra gången denna onda cirkel snurrade iväg, för 70 år sedan, fick det vådliga konsekvenser. Skillnaden mot 1930-talet är att världen nu har tre gånger så många invånare, med mångdubbelt högre förväntningar på växande välbstånd. En kontraherande global ekonomi skulle störta många utvecklingsländer i politisk kris, och rubba de strategiska maktförhållandena sedan nästan ett sekel tillbaka med USA som världspolis och världsbank.

På World Economic Forum i Davos i januari 2009 liknar stämningen en begravning i lutheransk stil. Inställda lyxmiddagar, uppgivenhet om konjunkturen, gnagande oro om krisens politiska konsekvenser, ren och skär panik beträffande det stelfrusna kreditsystem där 2 200 miljarder dollar fattades senaste gången någon vågade räkna (händelsevis en summa av samma storlek som den kinesiska valutareserven). I november 2008 var samma siffra 1 400 miljarder dollar, och den amerikanska bostadsmarknaden visar inga tecken på att vända.

Både 2006 och 2007 lovade expertpanelerna i Davos ännu ett "Guldlocksår", med gröt som varken skulle vara för varm eller för kall. I januari 2008 var tonen förändrad. Insiktsfulla bedömare som den amerikanske ekonomen Nouriel Roubini förutspådde det finansiella systemets kollaps. Miljardären George Soros samlade en grupp chefredaktörer omkring sig till en överdådig lunch vid foten av alpmassivet och proklamerade slutet på 60 års kreditexpansion, den värsta smällen sedan andra världskriget.

Det skulle dröja ett halvår, sedan fick olyckskorparna rätt. Spänningarna mellan västerländska underskott och asiatiska överskott hade byggts upp under decennier, liksom den av krediter underblåsta konsumtions- och bostadsbubblan. Till sist räckte ett prisfall på 20 procent för att korthuset skulle rasa.

Krisåret 2009 har förutsättningar att gå till historien som ett nytt 1914 eller 1929. Enligt den internationella arbetstagarorganisationen ILO:s prognoser kastas 50 miljoner människor ut i arbetslöshet. IMF spår en global tillväxt på max 0,5 procent, när världen vant sig vid 5. Investeringsströmmen till utvecklingsländerna faller från 900 miljarder dollar om året ner mot noll, med oöverskådliga följder i länder som Turkiet, Indonesien, Mexico, Brasilien.

Vi upplever nu "den perfekta stormen", som premiärminister Vladimir Putin kallar de multipla kriserna ovanpå varandra. Han borde själv vara orolig över Rysslands ekonomiska läge till följd av det rasande oljepriset, men än så länge tycks skadeglädjen dominera i Moskva.

Om kapitalismens högmässa i Schweiz är någon barometer kan vi vänta oss en knäck för den anglosaxiska dominansen i världen, och därmed för de anglosaxiska idéerna. Vinnaren, om det finns någon, heter Kina.

Den kinesiske premiärministern Wen Jiabao håller ett optimistiskt och synnerligen väl strukturerat anförande i Davos. Han beskriver ett nationellt krispaket som gått igenom "vetenskapliga tester". Hans prognos för Kina är 8 procents ekonomisk tillväxt under 2009, och hans underliggande budskap att det nu är asiaternas tur.

Wen Jiabao håller i kranen till de pengar som USA under årtal framåt blir beroende av när gigantiska stimulanspaket, ännu större lån, ska dopa ekonomin. Han håller också i trådarna till ett auktoritärt system som vinner mark när det öppna samhället misskrediteras.

Kina står redo att ta över rollen som *top dog*. Frågan är bara om landet är tillräckligt stabilt för att klara åtagandet, och vad det kommer att innebära för världen.

Vi tycks stå inför ett skifte, från marknad till politik och från väst till öst. I Davos symboliseras det av att antalet stats- och regeringschefer är över 40 stycken, dubbelt så många som 2008, och av att aktörerna med högst profil är just Vladimir Putin och Wen Jiabao.

Ett tredje strategiskt skifte är det ifrån globalisering till protektionism. Alla ledare talar fagert om frihandel och koordinerad krisbekämpning, en ny överstatlig arkitektur, men eftersom politiken fortfarande är nationell agerar de i verkligheten tvärtom.

Storbritanniens premiärminister Gordon Brown fördömer passiviserat samma finansiella protektionism som han just har tillämpat på hemmaplan. Chefredaktören Martin Wolf på *Financial Times* kallar honom *hypocrite-in-chief*, förste hycklare.

JP Morgan myntade ett talesätt också om detta fenomen:

Att skylla skevheten i valuta- och varuflödena på de arbetsamma kineserna är som att skylla våldtäkten på den lättklädda flickan.

"A man always has two reasons for doing something. A good reason and a real reason."

Gordon Browns goda skäl för att sjunga frihandelns lov på World Economic Forum är att världen behöver ledare som ser till det globala allmänintresset. Hans verkliga syfte är att ta politiska poäng, att vinna tid, kanske att övertyga några andra till det internationella

ansvarstagande som han själv inte är mäktig i det brutalt krisdrabbade Storbritannien.

Allting är nu upp och ner. Frihandelns ivrigaste vänner kör med slagord som "Buy American" och tillämpar en kapitalprotektionism som tvingar bankerna att dra sig tillbaka till den nationella arenan.

Storbritannien och USA förstatligar kreditinstitut och bilindustri just när de gamla kommunistländerna har privatiserat. De konfucianer som enligt Max Weber inte dög till strävsamma kapitalister visade sig vara just detta, medan Webers gnetiga lutheraner har spenderat lånade pengar som druckna sjömän.

Socialism, dekadens och irrationalitet i väst – målmedveten dygd och vetenskapligt kalibrerad politik i öst. De värderingar om arbete, sparande, utbildning, familj och fosterland som lyfte USA till supermaktspositionen under 1900-talets första hälft är nu tydligare företrädda av Kina. Det ser inte alls bra ut för den fria världen.

"When the house is on fire, good girls have to get out as well as the bad ones", sade JP Morgan. När den globala ekonomin tar eld rusar alla mot samma utgång, och det blir tydligt hur beroende vi blivit av varandra, hur allting hänger ihop.

Somliga ekonomer daterar den nuvarande krisens upphov till 1997-98, när krascherna i Asien lärde kineserna en dyrköpt läxa. För

IVÄNTAN PÅ VÄNDPUNKTEN

att vara skyddat mot plötsliga utflöden av valuta måste ett utvecklingsland, även det största, gå med rejäla överskott. Alltså samlade den kinesiska staten pengar på hög och exporterade så fabrikerna glödde med hjälp av en undervärderad valuta – samtidigt som Chang och Ching regelmässigt sparade 40 procent av sin inkomst.

Ett tips framöver är att hålla utkik i den amerikanska populärkulturen, för snart kommer detta smygande kinesiska maktövertagande via gammal hederlig flit att omsättas i underhållning. Kom ihåg Hollywoods våg av mystifierande Japanskildringar på 1980-talet när det dynamiska öriket köpte Rockefeller Center i New York och tycktes ekonomiskt

oöverbärrande, långfilmer i stil med "Blodröd sol" och "Black Rain". Minns skildringarna av det iskalla, hjärntvättade, supereffektiva Sovjetunionen under kalla kriget, ofta i allegorisk form som "Världensrymden anfaller", eller för den delen alla porträtt av mordiska araber i spåren efter den 11 september 2001.

Nu är turen kommen till Kina. Man behöver inte vara paranoid för att tolka det senaste kvartsskiftets kinesiska export- och valutapolitik som en språngbräda mot global dominans – det räcker bra att vara oansvarig och självupptagen.

När USA:s nye finansminister Timothy Geithner anklagar Kina för att mixtra med valutan är det en försmak av vad som komma skall. Det var ingen som tvingade amerikanerna att utnyttja de asiatiska överskotten, och de låga räntor som blev följden, till att pantsätta sin framtid för ett extra hus och en extra jeep med båt på släp, specialutrustad för bass-fishing och med inbyggd grill och tv.

Pimp My Ride är ett roligt program på MTV, men som näringspolitik var det inte lyckat. Om USA i stället hade fortsatt att spara och investera i produktiv verksamhet, snarare än finansiell voodoo, skulle Kina ha tvingats till en annan politik.

Hur man än vänder och vrider på situationen kommer USA att vara beroende av långivare utomlands under lång tid framöver. Kina är det enda land som kan matcha denna dammsugare av kapital, vid sidan av några andra länder med strukturella överskott, som Singapore, de arabiska gulfstaterna och Tyskland.

Den stora depressionen efter börskraschen 1929 har återopats flitigt på senare tid. Vad många glömmar är att det inte var president Roosevelts New Deal som definitivt bröt den nedåtgående spiralen under 1930-talet, utan andra världskriget.

Till en början fungerade den keynsianska stimulanspolitiken – mellan 1933 och 1935 sjönk den amerikanska arbetslösheten från 25 procent till 14 – men 1937 hade den stigit till 19 procent igen. USA fick en depression i depressionen, därför att regeringen och centralbanken stramade åt för tidigt då oron för underskott och inflation blev

”*Minnesgoda asiater kommer nog ihåg vilka krav IMF ställde på till exempel Sydkorea under krisen 1998: håll räntan hög, strama åt budgeten och undvik att rädda misslyckade banker. När västvärlden själv hamnade i trubbel ordinerades visst inte den beska medicinen längre.*”

På villövågar i ett kapitalstarkt Japan. Joyce Kingsley och Michael Douglas i 80-talsfilmen *Black Rain*.

FOTO: SCANPIX

övermäktigt. Lärdomen är att man måste ta i rejält från början, och sedan ta i ännu mer ända tills den ekonomiska tillväxten är säkrad. Det pikanta är förstås att USA därmed förvärrar ett strukturellt problem som låg bakom 2000-talets haveri: landets skuldsättning. Av alla till buds stående optioner tycks ändå stimulansvägen vara den minst smärtsamma. Först stoppa blödningen, sedan bygga upp samhällskroppen i robustare form.

Att för överskådlig tid befästa denna obalans gentemot Asien på en ännu högre nivå är dock inte riskfritt. Dels kommer USA att dra på sig vreden från utvecklingsländer som blir utan investeringar och krediter när de globala valutaströmmarna sugas mot Washington, dels får Kina ett strategiskt övertag på områden där USA vant sig vid att dominera.

Det kan gälla kapplöpningen om råvaror och strategiska partners. Det kan gälla inflytande i internationella organisationer, eller tolkningsföreträde om grundläggande värderingar.

Kina må vara en obehaglig polisstat och enpartidiktatur utan rättssäkerhet och personlig frihet. Landet har dock inte orsakat något som liknar 2009 års globala finanskris, vilken uppenbarligen startade i USA. Att skylla skevheten i valuta- och varuflödena på de arbetsamma kineserna är som att skylla våldtäkten på den lättklädda flickan.

Minnesgoda asiater kommer nog ihåg vilka krav IMF ställde på till exempel Sydkorea under krisen 1998: håll räntan hög, strama åt budgeten och undvik att rädda misslyckade banker. När västvärlden själv hamnade i trubbel ordinerades visst inte den beska medicinen längre.

USA har historiskt varit en källa till kapital för resten av världen, liksom landet har varit en ovärderlig källa till frihetliga idéer. Nu har denna kapitalström vänt. Finanskrisen innebär också ett episkt bakslag för den anglosaxiska ideologin om kapitalism, frihandel och öppenhet. Inte för att den är förbrukad i konkurrens med något bättre, utan för att den åker med på köpet när hela det liberala paketet förlorar attraktionskraft.

Om barnet är marknadsekonomi så är badvattnet sjabbet på finansmarknaden. Ifall 50 miljoner människor förlorar jobbet till följd av detta sammanbrott finns risk för allmän spolning av hela baljan. För den som blir friställd stiger ju inte arbetslösheten från fem procent till tio, utan till hundra procent.

Socialism, protektionism, merkantilism, islamism och andra tråkiga ismer kan komma att göra sig breda på nytt. Kanske borde man varken tala om dessa spöken från det förflutna eller om risken för långvarig depression och deflation i världen, ty JP Morgan hade något väsentligt att säga även om detta:

”When you expect things to happen – strangely enough – they do happen.”

Niklas Ekdal är författare och programledare på Axess TV

Krisen kräver paradigmskifte

Den ekonomiska nedgången visar att marknader inte är självreglerande utan i grunden självdestruktiva. Men ekonomiutbildningarna bortser från detta förhållande.

Bo Rothstein

Från 1980-talet kom både keynesianismen och nykorporatismen att starkt ifrågasättas. Kritiken riktades dels mot att politikerna alltför ofta föll för frestelsen att stimulera ekonomin inte bara när det var ekonomiskt nödvändigt utan också för att vinna val. Kritiken mot nykorporatismen var att de stora intresseorganisationerna ofta inte kunde förstås att agera för det allmännas bästa utan mera fungerade som själviska särintressen som genom politiska påtryckningar kunde skaffa sig otillbörliga fördelar. Resultatet av denna kritik, som ofta var väl empiriskt underbyggd, var att såväl keynesianism som nykorporatismen kom att ersättas av ett nyliberalt paradigm. I vissa delar var detta tänkande en återgång till de idéer som var dominerande före 1930-talets kris, nämligen att marknadskrafterna skulle ges friare spelrum i ekonomin och att intresseorganisationerna skulle hållas kort i politiken. Ledande företrädare var den så kallade Chicagoskolan, som också kunde inräkna en stor grupp Nobelpristagare i ekonomi såsom Milton Friedman och Gary Becker. Denna skolbildning har inte bara nått en hegemonisk ställning inom nationalekonomin utan har i hög grad även påverkat andra samhällsvetenskapliga ämnen, inte minst statsvetenskapen.

Den kris i den finansiella sektorn som började i USA övergår nu i kris för den reala ekonomin. I Sverige ser vi mycket kraftiga ökningsar av varslen, och företag världen över rapporterar betydande nedgångar i efterfrågan. Många ekonomiska experter ser framför sig en djup och långvarig ekonomisk nedgång i världsekonomin – i USA talar man om en recession som kan komma att utvecklas till en ekonomisk depression. Frågan som uppstått är naturligtvis hur detta kunnat hända och om svaren på denna fråga kommer att leda till ett paradigmskifte liknande de vi sett på 1930- och 1980-talen.

Det första som skall sägas är att det är synnerligen svårt att ge entydiga vetenskapligt belagda svar på vad som utlöser samhälleliga kriser. Ett skäl är att det är svårt att hitta tillräckligt många jämförbara fall för att det skall gå att generalisera. Ett annat skäl är att man

inom samhällsvetenskaperna, till skillnad från naturvetenskapen, inte kan göra experiment (vilket i ett fall som detta av de flesta nog anses vara tacknämligt). Möjliga orsaksfaktorer befinner sig dessutom på olika nivåer – man måste till exempel skilja mellan strukturella underliggande faktorer och utlösande faktorer. Det förtjänar i detta sammanhang att påpekas att forskarsamhället än idag inte kan visa upp samfälliga förklaringar till utbrottet av första världskriget, hur det var möjligt att genomföra Förintelsen eller vad som orsakade 1930-talets ekonomiska kris.

När det gäller orsakerna bakom krisen har en stor mängd nyliberala debattörer både i Sverige och utomlands lagt fram den så kallade Wall Street Journal-hypotesen. Med denna förstås att krisen orsakats av statliga regleringar som infördes under Bill Clintons presidentperiod för att förmå bostadslåneinstituten i USA att av sociala skäl ge bostadslån även till hushåll som inte hade tillräcklig betalningsförmåga. Krisen skall enligt detta synsätt inte ses som ett misslyckande för nyliberalismen och marknadskrafterna utan som ett resultat av alltför mycket politiska regleringar.

Det är som ovan nämnts svårt att faktiskt belägga orsakssamband i saker som denna, men om det är några som borde sitta inne med tillräckliga insikter i denna sak så är det rimligen de ekonomer som belönats med Nobelpriset i ekonomi. Gary Becker, som fick priset 1992 och som gjort sig känd som en stark förespråkare för de fria marknadskrafterna, säger följande om Wall Street Journal-hypotesen: "Jag önskar att den vore sann." Han fortsätter sin analys med att peka ut sex orsaker till krisen som alla har det gemensamt att de genererats internt av marknadens aktörer. Han skriver vidare att krisens orsakats av "släpphänt reglering" samt påpekar att det naturligtvis är orimligt att frikänna marknaden från ansvar för krisen med argumentet att "staten inte gjort tillräckligt för att reglera den!"

Joseph Stiglitz, som fick priset 2001, skriver att krisen orsakats

I VÄNTAN PÅ VÄNDPUNKTEN

av avregleringar av de finansiella marknaderna samt understryker att marknaden inte själv kan klara ut krisen utan att staten måste ingripa. 2008 års pristagare, Paul Krugman, går ännu längre och hävdar att i grunden har krisen orsakats av en ideologisk motvilja mot att reglera marknaden. De politiskt ansvariga har enligt Krugman på grund av sin starka tilltro till marknadens förmåga till självreglering ignorerat de varningar som presenterats. Han förespråkar nu en stor dos gammal hederlig keynesianism. Robert Solow, slutligen, 1987 års pristagare, kommenterar visserligen inte direkt finanskrisen men skriver om problemen med den väldigt stora ökningen av ekonomisk osäkerhet för hushållen i USA som den nyliberala agendan har lett till.

Jag har faktiskt inte, trots intensivt letande, kunnat hitta någon Nobelpristagare i ekonomi som försvarar Wall Street Journal-hypotesen. Tvärtom hävdar pristagarna att det är brister i omfattning, kvalitet och precision i den statliga regleringen av finansmarknaderna som orsakat krisen. Det skulle förvåna mig om detta inte kommer att leda till ett paradigmskifte inom samhällsvetenskapen allmänt och inom nationalekonomi i synnerhet.

Vilka slutsatser skall man dra av detta för framtiden? Enligt min mening gäller det att hålla två tankar i huvudet samtidigt. Den ena är att marknadssystemet historiskt visat sig vara överlägset alla andra kända system för att skapa ekonomisk tillväxt och att vi har all anledning att bevara och värda det. Genom att göra det möjligt för kreativa entreprenörer att hitta nya lösningar har marknads-

Ett problem som den aktuella ekonomiska krisen ställer i blyxtbelysning är att alltför många ekonomer valt att bortse från de närmast överväldigande belägg som finns för att marknader har en inneboende logik som tenderar att göra dem självförstörande.

re variant brukar det likställas med vilken typ av kunskaper som anses nödvändiga för att nå en högre universitetsexamen inom ett ämnesområde. Historiskt kan man visa att här sker det ibland snabba och genombrytande förändringar där det klassiska exemplet är genombrottet för relativitetsteorin inom fysiken.

Ett problem som den aktuella ekonomiska krisen ställer i blyxtbelysning är att alltför många ekonomer valt att bortse från de närmast överväldigande belägg som finns för att marknader har en inneboende logik som tenderar att göra dem självförstörande. Detta syns inte minst om man läser de allmänt använda läroböckerna vid landets universitetsutbildningar i ämnet. En genomgång jag gjort visar att läroböckerna i nationalekonomi på våra universitet och högskolor är närmast kliniskt rensade från problematiken med marknadens inneboende tendens att pervertera de offentliga institutioner som behövs för att de skall fungera någotsånär effektivt. Landets mest sålda bok i ämnet, *Vår ekonomi*, författad av Klas Eklund, vilken sedan publiceringen 1990 utkommit i tio upplagor, innehåller till exempel inte en enda rad om dessa problem. Trots att korruption och ekonomisk lobbyism och därmed sammanhängande problem är synnerligen vanliga världen över, syns denna problematik nästan inte alls i utbildningen av ekonomer, statsvetare eller andra samhällsvetare. Därmed har man enligt min uppfattning handikappat generationer av studenter vad gäller deras förmåga att förstå grundproblemet i den verklighet som de kommer att arbeta i. För att råda bot på detta är ett grundläggande paradigmskifte i såväl forskning som undervisning inom dessa ämnen nödvändigt.

Bo Rothstein är professor i statsvetenskap vid Göteborgs universitet.

ERBJUDANDE!

Väktare, ombud, kritiker

Sverige i amerikanskt säkerhetstänkande 1961–68

I denna bok undersöks Sveriges roll i det amerikanska säkerhetstänkandet under perioden 1961–1968. Vilka ambitioner hade USA i förhållande till Sverige och hur genomfördes denna politik? Den finländska notkrisen, spionfallet Stig Wennerström, den svenska Vietnamkriken och leveransproblemen med luftvärnsroboten Redeye belyses bland annat.

249:–

ord. hemsidespris 278:–

320 s. hft. 978-91-7335-016-7

Mejla din beställning till: academicpress@santerus.se eller ring 08-30-34 62 och ange koden "ax0902sp" för att få del av erbjudandet. Vi behöver ditt namn, adress och telefonnummer. Vi skickar mot faktura 20 dagar. Moms ingår men frakt tillkommer. Detta erbjudande gäller t.o.m. den 30 april 2009.

Du kan läsa mer om våra böcker på

www.santerus.se

Santérus
Academic Press
Sweden

Begreppet paradigm har getts många betydelser men i sin smala-

Den gudomliga företagsamheten

Det finns ett starkt samband mellan frikyrklighet och företagsamhet. Församlingarnas betoning av flit och ansvarstagande har skapat goda affärsmiljöer som kontrasterar mot dagens klippekonomi och oansvariga spekulationer.

Anders Johnson

Ar 1959 skaldade Alf Henrikson: "Vanliga svenska folket är baptister i Örebro. Det är duktigt att köpa och sälja samt starkt i sin kristna tro."

Henrikson pekade på det samband som historiskt sett har funnits mellan väckelserörelsen och företagsamheten. Detta samband är inte särskilt uppmärksammat i dagens forskning och journalistik. Det är nästan bara om någon företagsledare med frikyrklig bakgrund betar sig omoraliskt, exempelvis i fallet med Skandias Lars-Eric Petersson, som ett sådant samband lyfts fram i offentligheten – och då enbart för att göra skandalen mer pikant.

En förklaring till sambandet mellan frikyrka och företagsamhet är att väckelserörelsen har betonat vikten av flit, ansvarstagande, sparsamhet och hederlighet. Väckelserörelsen gav upphov till ett starkt föreningsliv, vilket i sin tur skapade sociala nätverk som underlättade samverkan mellan företagen och som minskade riskerna för att bli lurad i affärer.

Därtill tenderar frikyrkoförsamlingarna (liksom exempelvis idrotten) att överskrida den sociala skiktningen, vilket minskar klassbundenheten. Motsättningen mellan arbete och kapital blir inte lika hård när fabrikören och arbetaren tillhör samma församling. Det blir då lättare för en anställd att bli företagare. Påfallande många företag i väckelsebygder har startats av arbetare i småindustrier som utvecklat en egen idé. De klassiska bruksorterna präglades däremot av en sträng hierarki där arbetare som startade eget ofta sågs med misstro både av bruksledningen (som ville kontrollera alla aktiviteter på orten) och i de egna leden (där företagandet sågs som klassförräderi).

Det historiska sambandet mellan Sveriges industrialisering och

frikyrkligheten är starkare än man kanske tror. De har nämligen samma upphovsman, den engelske invandraren Samuel Owen (1774–1854). Han kom till Sverige 1804 för att sätta upp de första ångmaskinerna vid svenska fabriker. År 1807 tillverkade han Sveriges första ångmaskin i Stockholm och 1809 öppnade han egen mekanisk verkstad med gjuteri, valsverk och skeppsvarv. Owens fabrik fick stor betydelse som förmedlare av engelsk industriteknik och blev en plantskola för svenska ingenjörer och arbetare. Där byggdes ångmaskiner, tröskverk och ångbåtar.

Samuel Owen är inte bara den svenska maskinindustrins utan även de svenska folkrörelsernas fader. Han var metodist, liksom flera av de brittiska arbetare som fanns på hans fabrik. Därför rekryterades den skotske metodistpredikanten George Scott till Stockholm. Bland de medhjälpare och lärjungar som sökte sig till Scott fanns personer som sedan blev ledande i de kristna folkrörelser som under 1800-talet uppstod inom och utanför Svenska kyrkan. Owen och Scott tog också initiativ till en av de första svenska nykterhetsföreningarna som på 1840-talet fick över 100 000 medlemmar.

Mest känt är sambandet mellan väckelse och företagsamhet i Jönköpings län. Men det återfinns även i flera andra regioner, bland annat i Örebro (som Alf Henrikson påpekade), där baptismen varit stark. Två exempel är Örebro's ledande skoföretagare, bröderna Erik och Ernst Åqvist (1868–1958 respektive 1875–1943). Ernst är mest känd genom Oscaria som han grundade 1907. Bröderna var engagerade inom frikyrkan (baptister) och politiken (fp). De satt i stadsfullmäktige och Ernst var, liksom sonen Gösta, riksdagsledamot. Ernst Åqvist var socialpolitiskt engagerad och möjligen den förste som 1935 motionerade i riksdagen om införande av tjänstepensioner.

IVÄNTAN PÅ VÄNDPUNKTEN

ILLUSTRATION FÖR AXESS AV TZENKO STOYANOV

En annan baptistisk företagarfamilj från Närke är Lithells. Oscar Lithell grundade 1907 en charkuteriaffär i Kumla som har utvecklats till en stor livsmedelsindustri, sedan 1957 i Sköllersta och känd genom varumärket Sibylla. Lydia Lithell (1909–1957), ingift i korvdynastins andra generation, har författat och tonsatt cirka 300 andliga sånger. Mest känd är nog texten till "Jag har hört om en stad ovan molnen".

Flera av Norrlands utpräglade företagaregioner är också väckelsebygder. Det gäller exempelvis Voxnadalen (området kring Alfsta och Edsbyn) i Hälsingland. Området är främst känt genom sina trävaruföretag. Företagsamheten här har traditionellt haft en stark koppling både till frikyrkan och till idrotten (idag främst bandyn).

Olof Johansson (1867–1933) var en mycket driftig entreprenör i Edsbyn. Han var en självlärd torparson som engagerade sig i jordbruk, butik, snickeri, järnväg, elverk, cement och Skandinavians första plywoodfabrik 1912. Den snickerifabrik han grundade 1899 är en föregångare till Edsbyverken, idag stor tillverkare av kontorsmöbler. Johansson var även skribent och framstående hembygdsforskare, nykterhetsman (Blå Bandet) och missionsförbundare samt frisinad politiker i kommun och riksdag. Men först och främst var han arkitekt och byggmästare som uppförde över 200 hus i Edsbyn med omnejd, de flesta trähus präglade av snickarglädje. Han byggde också många missionshus, framför allt i Dalarna och södra Norrland.

De långa avstånden till närmaste kyrka gjorde att konventikelplakatet (som förbjöd enskilda religiösa sammankomster) upphävdes i Västerbottens län 1822 (i övriga Sverige först 1858). Detta bidrog till att väckelserörelsen, framförallt Evangeliska Fosterlandsstiftelsen (EFS), tidigt fick starkt fäste i regionen. Man kan än idag se ett samband mellan den och en stark företagardition, inte minst kring Skellefteå.

Alvar Lindmark (1917–75) var ett av tio syskon som växte upp i ett enkelt hemman i Forslunda by utanför Burträsk i norra Västerbotten. Hemmet var strängt religiöst och Alvar tvekade om han skulle bli missionär eller ingenjör. Han valde det senare. Men pengar fanns det inte gott om, så han var först tvungen att arbeta som dikesgrävare för att få ihop medel till utbildningen. Trots att han blev svårt sjuk och fick avbryta utbildningen kunde han genom korrespondensstudier avlägga examen före sina tidigare klasskamrater.

Något jobb som byggnadsingenjör kunde han dock inte få varför han istället blev byggnadsarbetare. Han var klen efter sjukdomen och hade svårt att klara det tunga arbetet. Men nästan genast började han göra uppfinningar som underlättade arbetet, först en murbruksupprörare och sedan en materialhiss och en bockningsmaskin för armeringsjärn.

År 1948 grundade han företaget Alimak. Hissar och arbetsplattformar blev Alvar Lindmarks främsta produkter: för byggen, i gruvor, radiomaster och andra trånga utrymmen. Ett viktigt genombrott kom 1962 då företaget lanserade en bygghiss där hisskorgen klättrade upp längs en kuggstång som successivt kunde monteras från korgtaket.

Alimaks hissar har använts då flera av de högsta byggnaderna i världen uppfördes och när Frihetsgudinnan i New York samt Triumfbågen och Eiffeltornet i Paris renoverades. Alvar Lindmark fick många av sina idéer när han spelade musik av Bach eller Händel på den kyrkorgel han 1955 lät bygga in i sin villa.

Nolaskogs i norra Ångermanland (Örnsköldsviks kommun) är en annan väckelsebygd. Invånarna här har kallats för "Norrlands smålänningar". Härifrån kom Hanna Lindmark (1860–1941). Hon växte upp under mycket fattiga förhållanden i Arnäs. Nio år gammal auktionerades hon bort på en fattigauktion. Hanna blev tidigt frälst och

drömde om att bli missionär. Men hon saknade ekonomiska möjligheter att skaffa sig utbildning för detta. Istället blev hon hushållerska på KFUM i Östersund. Där visade hon stora talanger som organisatör och restauratör. Vid 42 års ålder 1902 startade Hanna en egen servering som också skulle utbilda unga flickor i matlagning.

Efter tre år flyttade Hanna Lindmark till Norrköping. Där skulle en stor industriutställning hållas 1906, vilket skapade efterfrågan på serveringsställen. Det var i Norrköping som namnet Margaretaskolan användes för första gången. Till serveringen och utbildningsverksamheten lades nu också en butik med färdiglagad mat. En rad Margaretaskolor skulle sedan tillkomma runt om i landet – då även med en fjärde gren, festlokalen. Givetvis var alla Margaretaskolor alkoholfria.

En fördomsfull person tror möjligen att en djupt kristen, kvinnlig företagare skulle vara mer ödmjuk till sin karaktär. Förvisso gjorde Hanna Lindmark regelbundet stora donationer till missionen. Men hon var mycket hård i affärer och kunde visa hänsynslöshet mot medarbetarna. Exempelvis fick inte föreståndarinnorna gifta sig om de ville ha kvar jobbet. De skulle leva helt för Margaretaskolan. (Hanna unnade dock sig själv både make och exklusiv herrgårdstillvaro.) Hon förespeglade flera trojkanarinnor att de skulle få ta över "sin" Margaretaskola efter hennes död. Men dessa utfästelser infriades aldrig.

Hanna Lindmark testamenterade nästan hela sin kvarlåtenskap, inklusive Margaretaskolan, till fyra missionssällskap. Dessa anförtrorde ledningen för verksamheten till personer som inte klarade av att sköta den. Problemen doldes genom missvisande ekonomisk redovisning och senare även omfattande förskingring av Margaretaskolans medel. Verksamheten fick successivt avvecklas.

Här är några andra exempel på företagsamma väckelsebygder:

- Donsö i Göteborgs skärgård är ett redarcentrum där det finns starka kopplingar mellan näringslivet och missionsrörelsen.

- De frikyrkligt engagerade bröderna Edvin och Erik Ståhl låg bakom framväxten av möbelindustrin i Lammhult, bland annat Lammhults Möbel 1945.

- Bygden kring Östervåla i Heby kommun, som kallas "det saliga hörnet" av Västmanland. Tidigare främst känt för sitt stolsnickeri.

Även det judiska församlingslivet och nätverksbyggandet har bidragit till ett gynnsamt företagsklimat. Detta gäller framför allt i Stockholm, Göteborg och Norrköping, där judar tilläts bosätta sig redan 1782.

Det är inte en stark kristen eller annan tro i sig, eller en stark religiös organisering, som bidrar till ett gynnsamt företagarklimat. Sambandet gäller de församlingsmiljöer som präglas av öppenhet och nätverksbyggande. Den stränga och slutna læstadianismen i Norrbotten, har exempelvis inte befrämjat företagsamheten.

Kyrklighetens skilda karaktärer får en intressant belysning i Småland. Jönköpings län (länsbokstav F, som i frikyrklighet) kom att präglas av en folkrörelseanda som gynnade företagande. Kronobergs län (G, som i gammalkyrklighet) och Kalmar län (H, som i högkyrkighet) kom att präglas av konservativa värderingar, stränghet och slutenhet som inte gav upphov till företagsbefrämjande sociala nätverk. Den gammalkyrkliga miljön präglades visserligen traditionellt av ekonomisk individualism och en hög värdering av arbete och arbetsamhet. Men här skapades inga syjuntor, kyrkokörer eller ungdomsgrupper. Även nykterhetsorganisationerna, bondekooperationen och idrottsrörelsen var svaga. Efter gudstjänsten gick var och en hem till sitt. Samarbetet mellan företagarna blev inte lika väl utvecklat som i frikyrkliga bygder.

En av de frikyrkliga företagarna i Jönköping var Per Erik Petersson

I VÄNTAN PÅ VÄNDPUNKTEN

som drev Wikanders Ur & Optikaffär. Men han ville göra mer för missionen än vad som var ekonomiskt möjligt genom affärsrörelsen.

Petersson hade en svåger på Åga, ett företag som då bland annat sysslade med radiokommunikation. Detta väckte Peterssons intresse. Han upptäckte att Sverige inte hade något legalt telemonopol. Televerket hade 1956 börjat bygga upp ett mobiltelefonnät. Kunde inte han etablera ett privat alternativ? Sagt och gjort. År 1965 startade han Sveriges första icke-lokala privata mobiltelefonnät, TeleLarm. Den första masten sattes upp på ett villatak i Bymarken utanför Jönköping. Sammanlagt byggdes 32 basstationer från Kiruna till Malmö. Efter en del turer gick företaget 1980 samman med andra privata nät till Företagstelefon AB.

Jan Stenbeck köpte företaget 1981 och ändrade dess namn till Comvik. Detta blev starten för Stenbecks framgångsrika entreprenörsverksamhet i Sverige. Hans livsstil kan väl knappast sägas ha varit präglad av frikyrklig fromhet. Men outgrundliga är, som bekant, Herrens vägar.

Frikyrkligt engagemang kan ha betydelse för företagargärningen även om företagaren inte verkar i en frikyrkobygd. Ett exempel är Petter Olsson (1830-1911) i Helsingborg. Han fick burskap som handlare 1853 och kom att bli en av landets största spannmålsexportörer. Olsson bidrog även till anläggandet av en ångkvarn och flera andra industrier. Han var riksdagsman, ledande kommunalpolitiker och engagerade sig i utbyggnaden av Helsingborgs hamn och stadens järnvägsförbindelser. Petter Olsson var starkt religiös och ledande i regionens väckelserörelse. Han hade en ekumenisk lagging med kontakter inom Svenska kyrkan, EFS och frikyrkan. Som politiker drev han en konsekvent religionsfrihetslinje.

Under ett tiotal år fungerade en rymlig sal i övervåningen på hans stora spannmålsmagasin som den viktigaste möteslokalen för stadens väckelserörelse. Sedan byggde han, till stor del med egna medel, Missionshuset i Helsingborg som stod öppet för olika kristna grupper. På hans gods i Rögle hölls stora pingstmöten som samlade tusentals personer. Petter Olsson gjorde stora donationer till sociala ändamål. Han byggde bland annat två hem för föräldralösa barn, ett sjömanshem och ett hem för gamla tjänarinor.

Helsingborg var ingen väckelsebygd. Tvärtom fanns här en utbredd fientlighet gentemot frikyrkorna. Olsson angreps ofta hårt i pressen för sitt religiösa engagemang. Han deltog därför inte alls i stadens sällskapsliv. Till detta bidrog också att han som person var en karg och sluten arbetsmänniska. Det var bara i religiösa sammanhang som några sociala drag hos honom kom till uttryck.

Petter Olssons affärsbana kan illustrera det faktum att en stark religiositet kan vara en framgångsfaktor även i en religionsfientlig bygd. Hans engagemang för väckelsen bidrog nog på tre sätt till hans framgångar. För det första bröt han med den luredrejarmentalitet som, inte minst, den omfattande smuglingen hade givit upphov till i Helsingborg. Han fick namn om sig att vara utomordentligt hederlig, vilket skapade förtroende hos kunder och leverantörer.

För det andra tvingade hans sociala isolering i förhållande till stadens affärsliv honom att söka nya vägar och geografiskt vidga sina affärsintressen. För det tredje gav hans engagemang inom väckelsen goda kontakter med människor inom många samfund och inom ett vidsträckt geografiskt område, vilket kunde ge honom viktiga stöd- och kontaktpunkter då han skulle lansera en ny affärsidé.

En stark religiös uppfattning kan ibland utgöra hinder för vissa affärsidéer eller uppdrag som kan uppfattas som syndiga. I vissa religiösa kretsar har exempelvis teater och bio ansetts omoraliska. Därför vägrade *Jönköpings-Posten*, som ägdes av missionsförbundsläkten Hamrin, att så sent som till 1952 ta in biografannonser. Och då Örebro Konserthus byggdes i början av 1930-talet, med ekonomiskt stöd av den baptistiska skolföretagardynastin Äqvist, utformades det

så att det inte skulle vara möjligt att spela teater där.

Men om en religiös inställning förhindrar det ena så kanske den i stället kan leda fram till det andra. Ett intressant exempel på detta är Karl-Hilmer Johansson Kollén. Han arbetade som arkitekt i Stockholm men blev arbetslös eftersom han av religiösa skäl hade vägrat att göra ritningar för en teater. Karl-Hilmer fann dock ett problem som fordrade en lösning. Riksdagen hade 1875 beslutat om en övergång till metersystemet. Hur skulle människor kunna hantera övergången till det nya måttsystemet på ett smidigt sätt? Karl-Hilmer fann lösningen 1883 när han konstruerade tumstocken, alltså en vikbar linjal med parallella meter- och tumskalor.

Samma år grundade Karl-Hilmer Johansson Kollén Svenska Mått- och Tumstockfabriken. År 1907 flyttades tillverkningsverksamheten till Hultafors i Västergötland. Företaget heter numera Hultafors AB och tillverkar fortfarande tumstockar.

En religiös övertygelse kan vara en tillgång för den som ägnar sig åt den äventyrliga företagargärningen, vilket Henrik von Essen (1820-1894) är exempel på. Han startade med två ärvda förmögenheter – sin egen och hustruns – och slutade tämligen utblottad. Ändå förtjänar han att hedras som skaparen av industrisamhället Tidaholm i Västergötland.

von Essen växte upp på släktgodset Kavlås nära Tidaholm och tog 1846 över ansvaret för Tidaholms Bruk. Han blev sedan drivande bakom etableringen av snickeri-, tändsticks-, massa- och pappersindustrin liksom till järnvägen mellan Tidaholm och Västra stambanan. Han drabbades dock av en rad ekonomiska motgångar, bland annat flera industribränder, som gjorde slut på förmögenheten.

Uppenbarligen förmådde von Essen inte hantera det risktagande som nyskapande företagsamhet alltid innebär. Han bars av en stark vilja att utveckla sin bygd och förlade verksamheter till Tidaholm trots att förutsättningar för framgång då ännu inte fanns där. Många av de företag han grundade kom dock sedan att leva vidare och utvecklas i annan regi. Tändsticksfabriken Vulcan var år 1900 störst i världen. Idag är den världens modernaste.

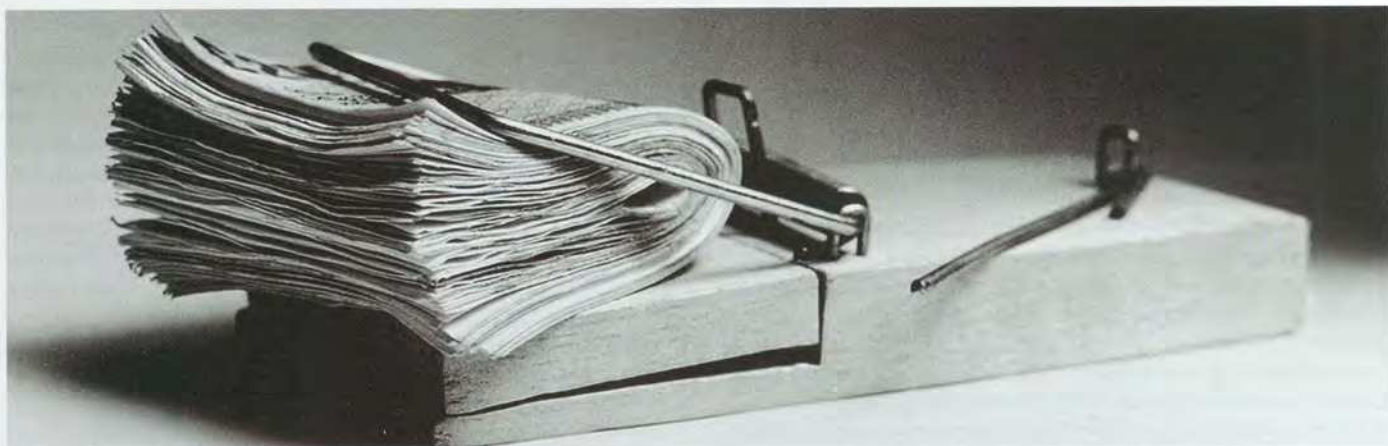
von Essen var starkt religiös och ledande i Evangeliska Fosterlandsstiftelsen. 1863 reste han med en internationell delegation till Spanien för att utverka frigivningen av ett trettiotal spanjorer som fängslats för sin evangeliska tros skull. År 1871 gjordes en liknande resa för att stödja trosfränder i de ryska Östersjöprovinserna. Efter att han tvingats lämna företagargärningen 1878, kom han ägna all sin kraft åt väckelserörelsen, bland annat som lekmanpredikant.

Per Erik Gustafsson skriver i sin artikel om von Essen i *Svenskt biografiskt lexikon*: "Skimret av hans personlighet beror därav, att han gav sitt offer utan en skynt av bitterhet, därför att han i singudsfortrostan funnit ett värde, som försonade honom med de tunga ödesslagen."

Frikyrkligheten har under senare tid fått mindre smickrande uppmärksamhet, inte minst genom morddramat i Knutby. Här finns alla de ingredienser som skapar en skrämmande berättelse: våld, sex, underkastelse och demoniska ledare. Men man behöver inte ta till denna extrema rörelse. Livets Ord är för många tillräckligt skrämmande – och för många är det nog den rörelsen som i dag representerar det väckelserörelsen står för.

Runar och Carola är förvisso bättre ingredienser i en mediesoppan än den gamla frykyrkotanten som syr barnkläder för missionen. Men vi bör nog ändå minnas och hedra den traditionella väckelserörelsen. Den kan ha en del att lära oss än i dag: arbetsamhet, hederlighet, lokalt nätverksbyggande och samhällsengagemang – det kanske kan bli framgångsfaktorer för människor, företag och bygder även i globaliseringsens 2000-tal.

Anders Johnson är skriftställare och författare till boken *Samhällets stöttepelare* (Timbro 2009).

Inga företag utan risktagare

Problemet är inte att få folk att starta företag, utan bristen på företagande som ger långsiktig tillväxt. Det löser man genom att uppmuntra till risktagande, inte med försäkringar.

Karl Wennberg

En truism som samhällsdebattörer och politiker anammat är att entreprenörskap är av stor vikt för samhället. Under de senaste två valrörelserna har politiker som Maud Olofsson, Mona Sahlin och Gudrun Schyman gjort anspråk på att tala för småföretagaren.

När jag själv pratar om entreprenörskap brukar jag dock hellre vilja använda ordet företagande. Dels för att jag inte finner någon anledning att via engelskan låna in ett franskt ord där vi redan har ett utmärkt svenskt begrepp. Dels för att min farfar tror att jag pratar om byggnadsarbetare när jag nämner min forskning om entreprenörer.

Om man skrapar lite på ytan i samhällsdebatten framstår den till synes rådande enigheten om vikten av företagande som något av ett bländverk: Förrförra våren lanserade Institutet för tillväxtpolitiska studier (ITPS) en uppmärksamman rapport som tvärt emot gängse forskning hävdade att då produktiviteten i etablerade företag ofta är högre än i nya så är fokuseringen på nyföretagande onödig – eller till och med kontraproduktiv – för landets ekonomiska utveckling.

I DN påstod ITPS-ekonomerna Andersson och Scocco att "nyföretagande kan vara farligt". Flertalet forskare protesterade mot att ITPS slutsatser vartendentiösa och bortsåg från att ett ökande företagande snarare kan bero på skatteplaneringsskäl, samt att jämfört

med andra EU-länder har relativt få svenskar sin huvudsakliga inkomst från företagande. Motargumentet som erbjöds av ITPS-ekonomerna var att "entreprenörer i Sverige är mer målinriktade, det vill säga att de som börjar fundera på att starta eget i större utsträckning än andra också blir företagare".

Vad säger då forskningen om en sådan förklaring? Ekonomisk teori brukar framhålla att institutioner och incitament formar människors ekonomiska beteende – inklusive deras vilja och ambitionsnivåer att starta företag. Sociologisk teori brukar på ett liknande sätt framhålla att samhällets normer styr människors ekonomiska beteende.

I denna artikel, som bygger på en unik studie av samtliga 220 000 svenskar med högskoleutbildning inom naturvetenskap, medicin eller teknik, ställs frågan om svenska företagare är specifikt målinriktade eller ej. Att valet föll på just denna grupp är ingen slump. Här förväntas Sveriges framtida konkurrenskraft utvecklas i formen av nya tillväxtbolag baserade på viktig kunskap. Frågan vi ställde oss var: Startar denna elit företag? Och om så är fallet, vilket värde genererar dessa företag över tiden? Vi fann dock att under de elva åren 1990 till 2000 så startade denna stora grupp endast 7 716 nya företag på heltidsbasis. Det är alltså bara 3,5 procent i undersökningsgruppen som satsat på företagande som huvudsysselsättning. Där emot hade över 20 procent någon gång under perioden registrerat

I VÄNTAN PÅ VÄNDPUNKTEN

ett företag som bisyssla. Studien pekar på att företagande inte är en särskilt attraktiv möjlighet för högutbildade i Sverige. De markanta skillnaderna mellan att ha företag som bisyssla eller som huvudsysselsättning indikerar att den trygghet som en fast anställning innebär är för värdefull för att högutbildade vill riskera den mot en högst osäker inkomst som företagare.

Trots att undersökningen inte gav något starkt stöd för att högutbildade svenskar skapar speciellt värdefulla företag så visar de på att det är vanligt att kombinera företagande och anställning i Sverige. Vi frågade oss därför vilka som driver företag samtidigt med en anställning, och varför? I en andra studie undersökte vi en större grupp svenskar, över tre miljoner individer mellan 1991 och 2002, och fann att flertalet av dem som i statistiken framställs som företagare i verkligheten är "kombinatörer" med inkomst från både företag och anställning. Hälften av alla kombinatörer hade dock endast en mycket liten inkomst från företagande, med andra ord finns det många löneanställda som ibland använder sina kunskaper "vid sidan" i rollen som företagare. Denna upptäckt står i kontrast till IT-PS påstående att inga problem existerar då nyföretagandet ökar i Sverige. I nyföretagandet döljer sig nämligen till största delen just kombinatörer. Detta får ses som ett underbetyg för såväl den förutvarande som den nuvarande regeringens strävan efter att stimulera expansionsvilja bland "soloföretagare" eller "mikroföretag" som de också kallas. Vår forskning indikerar snarare att en mycket stor andel av dessa soloföretagare utgörs av kombinatörer – av vilka endast en minoritet använder kombinerandet som ett sätt att komma igång med heltidsföretagande. Dessa mönster är inte heller förenliga med ITPS tes att företagare i Sverige är specifikt målinriktade. Snarare är det stora flertalet företagare ganska nöjda med att driva ett litet företag.

En förklaring till denna brist på expansionsvilja är att trots en hög grad av osäkerhet och risk förknippad med att avsluta sin anställning och starta ett företag verkar inte detta uppvägas av en potentiellt hög ekonomisk ersättning bland de företagare som lyckas. Medelföretagaren i vår studie tjänar 80–90 procent av en jämförbar anställd inom samma bransch – liknande den lönediskrepans som återfinns mellan män och kvinnor på arbetsmarknaden. Liksom man i jämlikhetsdebatter brukar poängtera det faktum att kvinnors lönearbete bör uppvärderas om arbetslivet skall bli mer jämställt ser vi skillnaderna i inkomst mellan företagare och anställda som en ekonomiskt diskriminerande faktor i Sverige: företagare lever en betydligt osäkrare tillvaro, ofta utan möjligheter att vara sjukskriven, ha en arbetsskadeförsäkring eller en inkomstförsäkring från samhället. Vår studie pekar på att denna osäkerhet inte heller uppvägs av högre inkomstmöjligheter: de allra flesta företagare tjänar mindre än anställda, och endast ett mycket litet antal företagare kan ses som höginkomsttagare.

På senare tid har det framkommit förslag från politiker och andra beslutsfattare om att många av välfärdssamhällets system såsom sjuk-, föräldra- och arbetslöshetsförsäkringen bör anpassas med övergångsregler för företagare. Frågan är om detta är rätt väg att gå? Det är svårt att se framför sig den företagare som helt sonika stänger butiken vid en förkylning, eller avhåller sig för att arbeta med orderboken eller bokslutet trots att han eller hon har en bebis därhemma. Ur ett forskningsteoretiskt perspektiv framstår det också som problematiskt att försöka eliminera den roll som risk spelar i ekvationen om entreprenörskap. Många av de grundläggande teorierna om företagarens roll i samhällsekonomin som beskrivits av österrikaren Joseph Schumpeter, amerikanen Frank Knight eller vår egen Erik Dahmén, framhåller tvärtom att samhället behöver företagare just

för att dessa är villiga att ta de riskfyllda besluten som många andra inte är villiga att ta. Även biografier av kända företagare – tillrättalagda som de må vara – tenderar att beskriva företagaren inte som riskminimerande utan snarare som en våghalsig individ som iscensätter allehanda projekt vilka många i omgivningen skakar på huvudet åt. Den risk som dessa individer tar är deras eget fria val och inte en piska som de önskar att förhandla bort – snarare är det drömmen om framgång och belöningen för dem som lyckas med sina projekt som är moroten för den riskvillige företagaren.

Att människan behöver försäkras mot allehanda risker är dock ett populärt tema i det moderna välfärdssamhället. Den norska antropologen Thomas Hylland Eriksen har studerat det paradoxala förhållandet att trots att vi aldrig levt längre, haft bättre hälsa eller mer utbildning växer känslan att "samhället har blivit hårdare". Statistiskt sett är förhållandet det motsatta. Det är snarare riskmedvetandet som ökar – och därmed människans känsla av otrygghet. Eriksens slutsats är att den moderna människan är upptagen med att minimera alla slags risker eftersom vi har en överdriven tro på vår förmåga att kontrollera oförutsedda händelser. I sin bok hävdar han att "Det skulle vara väldigt frigörande om vi kunde inse att det är väldigt mycket vi inte kan göra något åt". Vad kan vi då göra för att uppmuntra ambitiöst företagande?

I ett nystartat internationellt forskningsprojekt söker vi besvara denna fråga genom att undersöka hur såväl sociologiska som ekonomiska faktorer påverkar företagande bland 800 000 personer i 53 länder. Resultaten visar att sociala normer bland personer som liknar oss själva har en remarkabel effekt på såväl viljan att bli företagare och den ambitionsnivå vi sätter på företaget – över 50 procent av variansen i företagande beteende förklaras varken av ekonomiska faktorer som socialförsäkringar, eller individuella faktorer som utbildning, rikedom eller ålder, utan av normer och attityder i närliggande samhällsgrupper. Detta ger också en indikation att politiker och beslutsfattare endast indirekt kan påverka företagares ambitionsnivå: om man via regler och institutioner kan uppmuntra ambitionsnivån bland företagare kommer dessa normer att långsamt spridas likt ringar på vattnet, något vi kan se i regionala studier av till exempel Gnosjöbygden.

Vi har i flera forskningsartiklar presenterat evidens som pekar på att svenska företagares målsättning ofta är mycket begränsad, de flesta företag är små deltidssamhater startade av individer som kombinerar företagande och anställning. Där de ekonomiska teorierna pekar på vikten hos företagaren att acceptera risktagande och vikten för samhället att uppmuntra de människor som känner sig dragna till företagande, har många politiska förslag som väckts för att uppmuntra företagande snarare handlat om att anpassa välfärdssamhällets system för ett företagarliv. Med utgångspunkt i våra forskningsupptäckter framstår detta som att hålla vatten på gäsen – eller snarare på de små gässlingarna – för att få dem att växa till sig. Problemet är inte att få folk att starta företag. Problemet är att vår samhällsstruktur inte uppmuntrar ambitiöst företagande med tillväxt i sikte. Detta löser vi inte med försäkringar av allehanda slag, utan genom att uppmuntra människor att våga. Endast genom att våga kan man lyckas. Ofta kommer det inte att lyckas, och det måste också vara okej. Men när jag berättar för farfar om företag jag lagt ned vill jag inte säga att jag redan från början valde lägsta möjliga ambitionsnivå. Jag vill kunna säga att jag verkligen försökte förverkliga något jag trodde på.

Karl Wennberg är forskare vid Imperial College London och disputerar i maj 2009 vid Handelshögskolan i Stockholm.

Den amerikanska ekonomin befinner sig i fritt fall och det politiska systemet prövas till det yttersta. Lösningen på krisen är en statlig stimulans på hundratals miljarder dollar. Men kommer det att fungera? Sanningen är att ingen vet, säger ekonomen **Rosanne Altshuler** på tankesmedjan Urban Institute.

Av Mats Wiklund

»Vi behöver en ny bubbla«

Vi som studerade internationell politik på 1970- och 80-talen kan med visst vemod erinra oss teoribildningar som då framstod som huggna i sten men som idag är närmast obrukbara. Kommunismens kollaps rubbade det kalla krigets cirklar och antaganden om staters beteenden.

Bortsett från ett antal docenter i statsvetenskap som fann att deras forskning blivit obsolet hälsades utvecklingen unisont med glädje och förtröstan. Nästan alla hade visserligen haft fel och överskattat Sovjetunionens kapacitet och ambitioner, men vem kunde känna sig nedslagen? Plötsligt öppnade sig en utveckling i riktning mot ökad stabilitet och demokrati.

Den globala ekonomiska krisen slår på ett liknande sätt sönder föreställningarna om sakernas tillstånd, om vad vi trott oss veta om individers och institutioners beteenden och motiv. Men med det avgörande undantaget att vi nu inte belönas utan istället straffas – för önsketänkande, kravlöshet och oansvarighet. Det kalla krigets strukturer gav upphov till försiktighet, långsiktiga strategier och tålmod som också gav utdelning. Väst stod politiskt rustat att ta sig an världen efter murens fall.

Kanske är det vår oförmåga att utan ett konstant hot hålla garden uppe som ligger till grund för den nuvarande situationen. Amoklöpningen på Wall Street visar att den mänskliga naturen alltid måste hållas under uppsikt. Finansmarknader och investerare har inget intresse av att lära sig av historien, tar inget samhällsansvar och agerar alltid i kortsiktigt egenintresse om chansen ges. Med finans-, börs- och bankkrascher smulas också påståenden om den rationelle aktören, "the economic man", sönder och samman.

I slutet av januari drar isvindar i både symbolisk och bokstavlig mening fram över Washington. Barack Obama har befunnit sig i Vita huset i en knapp vecka och står inför utmaningar som ingen president upplevt sedan Franklin Roosevelt. Investeringar har upphört, banker gått i konkurs, fi-

nansmarknaderna är i gungning och arbetslösheten har ökat kraftigt. Dagen före min intervju tillkännager multinationella företag som Caterpillar, Sprint, Home Depot och Pfizer stora nedskärningar. Tiotusentals jobb går med ens förlorade. I vissa delstater ligger arbetslösheten redan på tvåsiffriga tal. Och ingen tror annat än att det kommer att bli värre. Samtidigt har miljoner amerikaner förlorat sina hus på grund av obetalda lån.

Enorma och delvis orealistiska förväntningar knyts till den nye presidenten. Obamas och demokraternas svar på krisen är ett gigantiskt stimulanspaket på närmare 900 miljarder dollar, en blandning av skattesänkningar och investeringar i infrastruktur. Utfallet ska bli både kort- och långsiktigt: en ekonomi som helt stannat av måste komma igång och få ny och hållbar inriktning. Med ens har den federala makten, staten, fått dramatiskt ökade befogenheter. Det är en politisk vändpunkt av historiskt format. USA befinner sig i ett nödläge och är berett att ta till nödatgärder.

Men kommer de att fungera?

Jag ställer frågan till Rosanne Altshuler på den inflytelserika tankesmedjan Urban Institute. Hon är en av USA:s främsta skatteexperter, har varit opolitisk rådgivare till både Vita huset och kongressen. Altshuler leder analyserna och översynen av stimulanspaketet på Urban Institute.

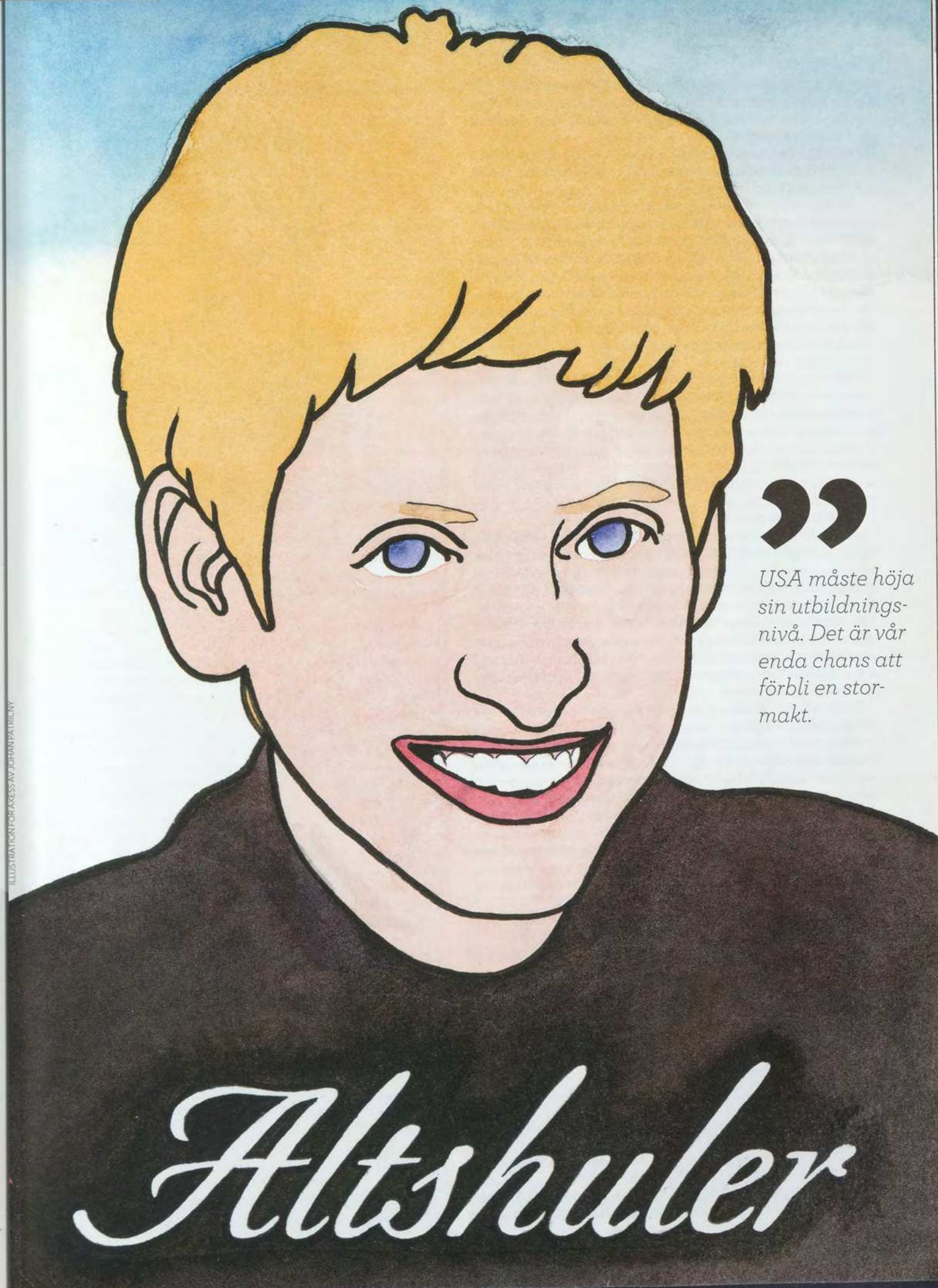
AR: Jag vet inte och ingen annan heller. Det är den hemska sanningen. Vi kan göra antaganden och hysa en viss optimism. Men bara detta att få ut människor i arbeten som inte finns. Så mycket handlar om tåmjning: Kommer åtgärderna att få effekt vid rätt tidpunkt? Och kommer de att visa sig hållbara? Det vet vi inte förrän tidigast nästa år.

MW: Vad är det mest akuta problemet?

AR: Den finansiella sektorn och bankerna. Tar vi inte itu med dem avstannar investeringarna. Arbetslösheten som accelererar är också ett väldigt stort problem. Det är så mycket som måste göras på en gång. Men att vi rensar upp i det finansiella systemet är en förutsättning för allting annat. Det

Idag ger jag mina studenter rådet att bli revisorer. Det är ett jobb som alltid kommer att behövas, särskilt nu.

”

USA måste höja sin utbildningsnivå. Det är vår enda chans att förbli en stormakt.

Altshuler

är en förtroendefråga. Hur ska annars företag kunna investera om de inte kan vara säkra på att det finns pengar till förfogande? Sedan handlar det om att få igång konsumtionen, att öka efterfrågan och därmed en ökad tillgång.

MW: Men för en ekonom måste den här situationen, trots att den är så nedslående, ändå vara stimulerande och utmanande. Kartan stämmer inte. Regelboken håller inte.

AR: Jag håller med. Det är en väldigt utmaning. En kollega till mig organiserar just nu ett seminarium med titeln "Är allt som vi lärt oss fel?" Faktum är att jag själv tyckte att det var mycket svårt att undervisa förra terminen (AR var tidigare ekonomiprofessor vid Rutgers University i New Jersey). Jag undervisade i grundläggande mikroekonomi och det kändes helt fel när hela världsekonomin kraschade. Vad hade jag att erbjuda av värde? Det var verkligen oklart om det som jag lärde ut var rätt. Vi har litat alldeles för mycket på den fria marknaden. Förutsättningarna stämde inte och relevant information saknades.

MW: Alan Greenspan (den förra chefen för den amerikanska centralbanken) medgav att han faktiskt hade misstagit sig på marknadskrafterna. Att de hade gått över gränsen på ett sätt som han aldrig hade kunnat tro. Kort sagt: de agerade inte i ett gemensamt intresse.

AR: Alldeles riktigt. Man har hela tiden vetat att det finns något som heter "market failure". Och bristande eller felaktig information är ett sådant. Vad vi däremot inte förstod var hur incitament kunde förvärra situationen.

MW: Kan du ge ett exempel?

AR: Se på kreditinstituten. Deras bedömningar och värderingar, stämde inte och gav en felaktig bild av vad ett företag var värt. Men intrycket som man nu har fått är att de hade ett egenintresse av att ge höga värderingar och att det hängde ihop med deras ersättning. Ett annat, likartat exempel är Wall Streets agerande. De sålde "instruments" som de borde ha förstått innehöll stora risker. Men den informationen höll de inne med. Å andra sidan finns det de som säger: Så ser en fri marknad ut. Men det hela var så komplicerat att i slutänden handlade det mer om tro än vetande. Och då är vi tillbaka till vad Greenspan sade.

MW: Och vad betyder allt detta för ekonomers och ekonomiundervisningens ställning?

AR: Att vi ekonomer verkligen inte kan vara nöjda med oss själva. Vi såg inte vad som var på gång – och det som skedde var gigantiskt. Jag hoppas att det leder till en rejäl självvrannsakan och en forskning som är mycket mer inriktad på policy och den riktiga världen.

MW: Och varför såg ni inte vad som var på gång? Berodde det på bristande information?

AR: Här är ännu ett exempel som jag lånar från en kollega. Sparkvoten i USA har legat på närmare noll. Det betyder att alla, även låginkomsttagare, lånat som galningar. Hur är det möjligt att vartenda lån var okej? Borde vi inte ha sagt, vänta lite...

MW: Tror du att den amerikanska ekonomin kan förändras i grunden?

AR: Jag tror att den amerikanska ekonomin är på väg in i en djup och långvarig recession.

MW: Längre än två år?

AR: Ja, det tror jag. Jag är mycket pessimistisk. Jag kan inte förstå hur vi skulle kunna ta oss ur det här snabbt. Min förhoppning är att detta ska bli en väckarklocka och att människor ändrar sitt beteende, att de ska börja spara mer. För det är helt nödvändigt. USA har en enorm skuldbörda och vi älskar nästa generationer enorm skada. Människor måste få en annan inställning.

MW: Men hur ska det gå till?

AR: Just nu ligger konsumtionen nere. Vilket naturligtvis inte är något vi vill. Vi vill att de *först* ska konsumera och *sedan*, när vi lämnat recessionen bakom oss, spara. Frågan är vad som ska få ekonomin att komma igång igen.

MW: Men USA har ändå befunnit sig i en liknade situation, i början av 1980-talet. Då såg det väldigt mörkt ut, men bara några år se-

ILLUSTRATION FÖR AXESS AV JOHAN PATRICIUS

Åtta snabba frågor

Vilket är det troligaste skälet till att stimulansåtgärderna skulle misslyckas?

– Att pengarna inte slussas in i ekonomin tillräckligt snabbt.

Vilket är det troligaste skälet till att de skulle lyckas?

– Därför att de kombineras med ett effektivt stöd till den finansiella sektorn.

Utgör det ökade underskottet (som ett resultat av stimulanspaketet) någon allvarlig risk för den amerikanska ekonomin?

– Ja, det utgör en risk på sikt. Skuldhanteringen kommer att äta upp en stor del av BNP inom några år. Men vi har inget annat sätt att betala för åtgärderna än att låna.

Hur stor är risken att utländska investerare inte är villiga att låna ut tillräckligt med pengar? Eller att det inte kommer att finnas tillräckligt med pengar under tillräckligt lång tid?

– Jag kan inte säga något bestämt om riskerna. Men det finns en betydande oro över en sådan utveckling. Det är vad alla pratar om.

Vilket är det bästa sättet att se till att pengar spenderas så fort som möjligt, så att ekonomin stimuleras?

– Att dela ut dem till grupper som man vet kommer att spendera dem. Ekonomisk forskning tyder på att det rör sig om låginkomsttagare.

Finns det protektionistiska inslag i stimulansåtgärderna?

– Ja, där fanns några "köp-amerikanska-varor-krav", men vilken effekt de kan få är svårt att säga något om.

Genom stimulansåtgärderna ges staten en större politisk roll och ett utökat inflytande över samhällsutvecklingen. Kommer det att påverka socialpolitikens utformning?

– Det är möjligt. Frågan är i vilken utsträckning de olika inslagen i paketet är temporära. Om allt är avsett för en begränsad tidsperiod kommer kanske inte förändringarna att bli så stora. Men när förslag väl röstas igenom brukar de bli permanenta. I så fall kan vi genomföra permanenta förändringar i skatte- och utgiftspolitik.

Finns det en risk att stimulansåtgärderna kan ge upphov till en inflationsutveckling?

Ja. Jag tror att det finns en berättigad oro. Så stora utgifter skulle alldeles säkert kunna leda till inflation.

nare fick ekonomin en fantastisk skjuts som blev början på en historiskt lång högkonjunktur.

AR: Det stämmer. Då uppstod IT-industrin och alla högteknologiska jobb. Något liknande kan ske igen. Men hur kan vi räkna med det? Idag är ekonomin i ett mycket sämre skick och den ser annorlunda ut. Jag tror nog att vi kan få ett nytt slags genombrott, som på 1980-talet. Vad vi verkligen skulle behöva är en ny bubbla.

MW: Det förstår jag inte.

AR: Marknaden kan bara gå upp om den har något att tro på, som IT-bubblan eller som fastighetsbubblan. Om man tittar på infrastruktursatsningarna i stimulanspaketet kan de faktiskt ge fantastiska resultat för våra städer. Och alla miljoner till utbildning har en stor potential. USA måste höja sin utbildningsnivå. Det är vår enda chans att förbli en stormakt. Amerikanska universitet har betydligt oerhört mycket för den ekonomiska tillväxten med sin forskning och sina innovationer. Problemet för oss är att den internationella konkurrensen har ökat. Det är inte längre självklart för utländska toppstudenter att söka sig hit. Titta bara på europeiska ekonomiutbildningar som blivit mycket bättre. Och eftersom delstaterna har fruktansvärda ekonomiska problem har de inte råd att bjuda in studenter från Kina och Indien till sina universitet.

MW: Låt oss anta att du har rätt, att recessionen varar i åtminstone två år och att stora delar av de ekonomiska stimulanserna inte får märkbar effekt för-

Jag är mycket pessimistisk. Jag kan inte förstå hur vi skulle kunna ta oss ur det här snabbt.

rån då, finns det inte en risk att det amerikanska folket tappar sugen? Att de inte har något att tro på, eftersom inte någon "bubbla" dyker upp och ger dem nytt hopp.

AR: Men vi har en ny president som en majoritet har stort förtroende för. Jag tror också att det kommer att visa sig ganska snabbt att en mängd nya projekt dyker upp, tack vare stimulanspaketet. Men det blir hans sak att tala för varan och inge framtidsstro.

MW: Man kan inte komma ifrån att den här krisen utgör ett underbetyg åt den fria marknaden. Det har du ju själv varit inne på. Hittills har de flesta amerikaner uppfattat marknadskrafterna som någonting nästan odelat positivt. Men med tanke på vad som hänt på Wall Street och alla misstag som begåtts, tror du att inställningen kan komma att bli mer negativ? Eller tror du att reaktionen blir att marknaden måste regleras mer?

AR: Det senare är den mest troliga utvecklingen. Men då uppstår förstås frågan: Vilket är det bästa sättet att reglera? Inte bara här i USA utan över hela världen. Att finansmarknadernas modeller är så svåra att förstå har ju varit ett stort problem. De som skulle reglera marknaden förstod dem definitivt inte. Idag ger jag mina studenter rådet att bli revisorer. Det är ett jobb som alltid kommer att behövas, särskilt nu.

MW: Finns det något som Vita huset eller kongressen kan göra rent konkret för att få företag att börja anställa igen?

AR: Nej, egentligen inte. Det är därför som vi måste ösa ut en massa pengar och få folk att börja konsumera igen. Det går tillbaka till grundläggande keynesiansk teoribildning. Man kan inte få till stånd en stegvis stimulans. Vi kan inte förutsäga vilka beslut som företagen kommer att fatta. Vi måste koncentrera oss på en generell stimulans av efterfrågan.

MW: När du säger vi menar du förstås USA. Vad finns att göra globalt?

AR: Jag är specialist på internationell beskattning och jag hoppas verkligen på en reform av den amerikanska bolagsskatten, särskilt i beskattningen av multinationella företag. Den måste ner. Både i Japan och i Storbritannien pågår en intressant debatt om ett förändrat skattesystem där man överger tanken på ett globalt system och istäl-

let går in för en territoriell beskattning. Där de multinationella företagen befinner sig finns också alla tillgångar. Genom globaliseringen har allt fler länder börjat se över sin bolagsbeskattning. Det är rätt tidpunkt för reformer just nu.

MW: När Franklin Roosevelt installerades som president sade han att "det enda vi behöver frukta är fruktan själv". Hur ser du på stämningsslaget idag, drygt 75 år senare? Är det rätt att tala om en rädsla, eller kanske till och med panik?

AR: Panik och rädsla? Jag vet inte. Det beror nog på vem du frågar och var. I mina kretsar märks inga direkta förändringar men vi börjar höra talas om vänner och släktingar som blivit arbetslösa. Jag är faktiskt riktigt överraskad över hur lugna människor fortfarande är. Det är nästan chockerande med tanke på att vi har förlorat 40 procent av våra tillgångar. Men hur länge kommer det att vara? Jag är ändå välutbildad och har en relativt hög lön. För fattiga och arbetslösa verkar det inte finnas något hopp alls. Än så länge inget panik, men en stigande oro.

MW: Kan det relativa lugnet bero på förtroendet för Obama?

AR: Jag tror det. Han har verkligen skött sig bra genom att balansera hopp med realism. Vad han säger och vad människor inser är att det här kommer att ta tid. Det kommer inte att bli bättre från den ena dagen till den andra. Samtidigt tycker jag att Vita huset inte kunnat agera snabbare än det gjort.

Jag är faktiskt riktigt överraskad över hur lugna människor fortfarande är. Det är nästan chockerande med tanke på att vi har förlorat 40 procent av våra tillgångar.

MW: För att gå tillbaka till Roosevelt. Sanningen är ju att åtskilligt av vad han föreslog och genomförde faktiskt inte hjälpte. Depressionen höll i sig under större delen av 1930-talet. Först efter andra världskriget kom välståndet tillbaka. Många poli-

tiker och ekonomer säger att hans stora insats låg på det psykologiska planet. Han lugnade det amerikanska folket genom att vara på plats och gjorde något. Det viktiga var att inte förhålla sig passiv och hela tiden pröva nya metoder. Kan man se en parallell till hur den nuvarande presidenten agerar?

AR: Tveklöst. Det är samma inställning. Vi måste våga lägga ut mycket pengar och vi måste våga vara öppna för olika alternativ. Vi kan inte stå stilla.

MAO-BLOGGEN
MED ANDRA ORD

Den ultimata kultursidan
i virtuell form
www.axess.se/mao

Per Landin är fil dr i tyska och kulturskribent på *Dagens Nyheter*. Han kommer i vår ut med boken *Dietrich Eckarts onda öga*, en essäsamling om radikalkonservativa tyska tänkare från 1900-talets början.

En skugglik undergångsprofet

När Oswald Spengler 1918 publicerade första delen av *Västerlandets undergång* tycktes han vara i takt med den tyska tidsandan. Själv var han dock en ensam och skygg person. Det avspeglas i nyligen utgivna dagboksanteckningar.

Av Per Landin

Snart hundra år har gått sedan Oswald Spengler fastställde den västerländska kulturens undergång. För den unga tyska nationen, som just hade utgått som förlorare i första världskriget, blev Spenglers historiografologi något av en uppenbarelse som trots kulturpessimismen gav deras liv ett slags metafysisk resning. Människor – inte bara filosofer – vallfärdade till den skallige titanen på Wiedenmayerstrasse i München för att låta sig inspireras av filosofiska djupsinne och dystra samhällsdiagnoser, vilka tycktes korrespondera med det läge som den tyska nationen och kulturen befann sig i efter 1918.

Sedan gick det med *Västerlandets undergång* ungefär som det gått med *Bibeln* och andra kanoniska skrifter: det uppstod en rikhaltig Spenglerforskning. En här av uttolkare och specialister gjorde sitt bästa för att popularisera eller kritisera denne privatman som i ensamt majestät hade fräckheten att avfärda sin egen samtid som substanslös och mindervärdig.

Under en kort tid kring det nationalsocialistiska maktövertagandet var Oswald Spengler också en officiell statsangelägenhet. "Ingen kan ha längtat mera än jag efter den nationella omvälvning som skedde i år", skrev Spengler i inledningen till sin sista bok *Avgörande år* (1933).

Men sammanträffandet mellan honom och Adolf Hitler vid festspelen i Bayreuth blev till en timplång Führermonolog. Tre år senare avled Oswald Spengler, bara femtiofem år gammal, ensam och marginaliserad och utan att bli föremål för officiell uppmärksamhet. Som nationalsocialistisk inspirationskälla dög han inte, och man kan knappast påstå att han utövade något inflytande på den förda politiken under Tredje riket. Både hans stil och prognoser var alltför abstrakt elitistiska för att passa den bruna massrörelsen.

Samtidigt kan man utan överdrift säga att Oswald Spengler efter andra världskriget detroniserades och fick bära sin del av skulden för den tyska katastrofen. När allt kommer omkring var han varken demokrat eller humanist. Fred, frihet och jämlikhet som politiska mål var honom helt främ-

mande, även om det planmässiga massmördandet vida överträffade även hans dystraste profetior. Thomas Mann – som själv en gång varit anstucken av kulturpessimismen och övermänniskoidealet – utnämnde honom till "Nietzsches kloke narr" och menade att Spenglers lärda verk bara var en utveckling av den tyska kulturfilosofi som redan hade grundlagts av Schopenhauer och utvecklats av Nietzsche. Han och de flesta andra kritiker var överens om att Spengler var en humorlös dogmatiker, en filosofisk kulturdarwinist som dåligt förstod sig på människor och som, i den mån han gjorde det, struntade i den enskildes öde på det mest upprörande sätt.

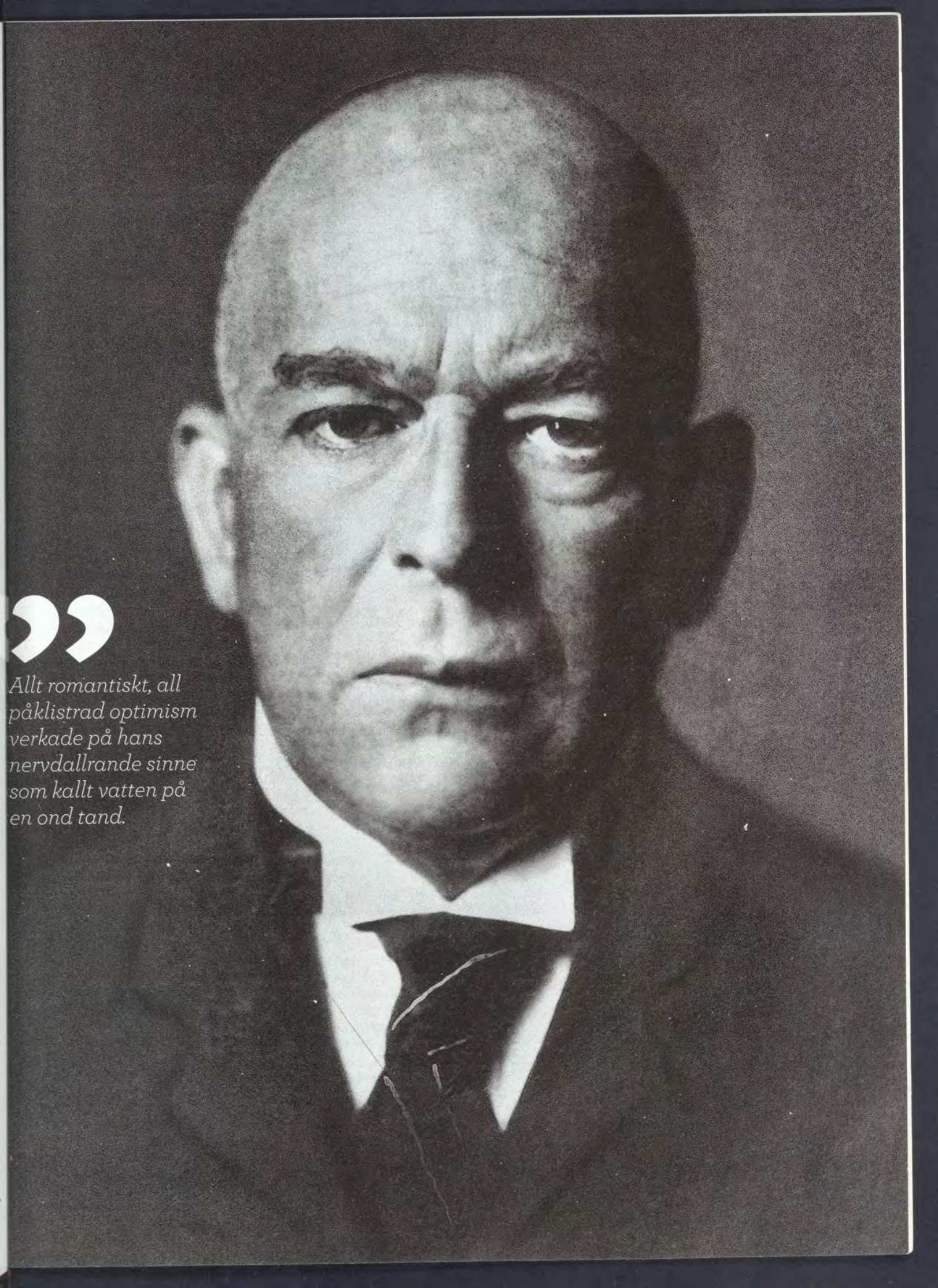
Mot den bakgrunden måste förlaget Lilienfelds utgivning av volymen *Ich beneide jeden, der lebt* betraktas som en sensation, ett av de märkligaste dokumenten inom Spenglerlitteraturen på länge. Redan Spenglers förste biograf Mirko Koktanek omnämnde i sin levnadsteckning de dittills okända dagboksanteckningarna från åren 1913–1919 – alltså tiden före det stora genombrottet med *Västerlandets undergång*. Spengler kallade dem "Eis-heaton" (det vill säga till mig själv) och liksom hans övriga kvarlåtenskap omhändertogs och ordnades de av Spenglers syster Hilde som till skillnad från Nietzsches motsvarighet aldrig gjorde anspråk på något äsiktsmonopol beträffande sin brors minne.

Det är inte att undra på om många, forskare och andra, står handfallna inför den juvenila öppenhjärtigheten i dessa epigram och har svårt att få den att gå ihop med den filosofiske allvarsmannen. Även om man känner till något om Spenglers ensamma, tragiska liv blir man förvånad över att läsa lärdomsgigantens reflexion inför första världskrigets utbrott: "Idag, på världshistoriens största dag och den viktigaste dagen i mitt liv och för vars skull jag kom till världen, idag den 1 augusti 1914 sitter jag ensam hemma. Ingen tänker på mig."

Oswald Spengler, som redan två år tidigare hade börjat med förarbetena till *Västerlandets undergång*, led sedan födseln av ett hjärtfel som gjorde

Oswald Spengler hade det inte heller så roligt.

FOTO: CORBIS/SCANPIX

”

Allt romantiskt, all
påklistrad optimism
verkade på hans
nervdallrande sinne
som kallt vatten på
en ond tand.

de att han blev frikallad från militärtjänsten och aldrig fick dela frontupplevelsen med andra jämnåriga. Han berättar om sin glädjelösa, känslolösa uppväxt, om föräldrarnas ständiga gräl, ett helt olitterärt barndomshem. Han skriver om den hårde, snikne posttjänstemannen till far och om modern som hade konstnärligt påbrå. Oavslutligt kastad hit och dit mellan dessa motsatta strömningar i hemmet vacklar denne märkvärdige produkt av två väsensskilda karaktärer mellan far och mor, realism och romantik, styrka och yttersta bräcklighet, storhetsvansinne och självförakt. "Jag har alltid känt mig mindervärdig", skriver han.

Han berättar i notisform om sitt liv och konstaterar att han "avundas alla som lever". Han har skrivit en doktorsavhandling om Herakleitos och ska snart bli världsberömd för sin undersökning av kulturernas och civilisationens grundvalar, men i det verkliga livet är han från början en främling som låtsas oberörd istället för att visa sin rädsla. När inte det går, skyller han på sin eländiga huvudvärk – ett arv från modern, men också från Nietzsche – för att kunna dra sig undan alltför närgånget sällskap, särskilt från kvinnor som han under hela sitt liv verkar ha haft en närmast panisk skräck för att komma i nära förbindelse med. "Så snart de klär av sig" överfalls han av denna "fruktansvärda blygsel".

Det närmaste ett hem han kom förefaller ha varit under studieåren på Frankesche Stiftungen i Halle (Saale) då han tillbringade eftermiddagarna på det gamla universitetsbiblioteket. När han senare flyttade till München ser han tillbaka på åren kring sekelskiftet som en tid av relativ harmoni som ännu tillät åtminstone några stora andar: "Nietzsche, Tolstoj, Ibsen, Strindberg, ekot av Bismarck. Det var en kulturell epok: man läste och tänkte... Idag är det bara fotboll och slagsmål som gäller. Amerikanism." Och genom alla år följder honom ständigt ångesten, rädslan för verkligheten; han är rädd för att gå in i en affär, för att komma för sent till ett möte, för sina släktingar, för att inte kunna sova, för att vakna, för myndigheterna, för åskan, för kriget och för hela världen. Och det värsta av allt: han är rädd för att visa sin rädsla. Därför beskriver han hela sitt liv som en lögn, ett spel med olika masker som han använder för att kompensera det han inte själv kunnat uppleva på grund av sin "feghet".

Han avundas – och föraktar – den sorglöst enfaldiga småborgerligheten som har förmågan att leva för stunden, medan han – bildningsaristokraten – aldrig förmår njuta av reseupplevelser eller konst och närmast blir illamående av att lyssna till musik. Det är först när han i panisk skräck, full av ånger och självförebåelser, kastat sig på tåget från Italien och återvänt hem igen som han med sitt "fenomenala minne" – den enda egen-

skap hos sig själv som han verkligen uppskattar – lyckas återkalla några av de vackra bilder och upplevelser som gått förlorade. När han är borta längtar han hem, när han är hemma drömmer han sig bort till andra världar. Eller också drabbas han av självförakt, ett närmast kosmiskt "äckel inför mig själv" som är så starkt att det inte går en dag utan att han "funderar på självmord". Med så mycket större beundran skriver han om handlingsmänniskan som äger all den vitalitet som han själv saknar, som förmår göra livet självt till stor konst istället för att bara skriva ned sitt livs händelser.

På ett sätt kan man säga att detta är den skapande människans eviga tragik. Det är en av många olösliga paradoxer i Spenglers glädjelösa tillvaro att just han, kallad som han var att beskriva mänsklighetens "öde" i hela dess vidd, själv förblir bunden till sin ensamma tankeverkstad, ofri genom självpålagda plikter och fobier och därmed utesluten från den naturliga upplevelsen av jorden och tiden. Som varje konstnär framlever han större delen av sina dagar i ensamhet, fångad av de skapande mål han uppställt för sig och i en ständig inre kamp med den yttre

verkligheten därute som hela tiden pågår utan hans deltagande. Av andra källor vet vi att han verkligen led bokstavlig nöd under första världskriget, att boken *Västerlandets undergång* huvudsakligen skrevs på tom mage.

Medan hans jämnåriga kamrater strider vid fronterna känner sig Spengler alltmera "postum". Han talar om sig själv som en "känslig blomma" vars hela existens står på spel: "Jag kan inte umgås med dussinmänniskor. Därför lider jag så av denna hemska isolering: att aldrig kunna prata om mina saker, utan bara finna dumma åhörerare som ingenting förstår."

En psykoanalytiker skulle sannolikt ha haft åtskilligt intressant att säga om Oswald Spengler eftersom han så uppenbart projicerade mycket av sina egen inre problematik på samtiden. Hans huvudtes att den fruktsamma högkulturen så småningom övergår i en alltmera impotent civilisation, som aldrig kommer upp till den ursprungliga blodfullheten, skulle lika gärna kunna gälla hans egen oförmåga att leva. Hans egen livsångest korresponderade med den västerländska kulturskymningen, och att han så ofta kände sig isolerad i sin bubbla berodde inte bara på barndomen, utan också på den sjuka civilisationen som omgav honom och inte var i stånd att uppskatta lärdomsgiganten efter förtjänst: "Jag tror inte att någon tid har framkallat ett så fullkomligt trivialt och överflödigt samhälle som vårt."

För den historiematerialistiska åsiktssiktning som sedan Lukács och Adornos dagar betraktat den spenglerska kulturfilosofin med avsmak, blir detta naturligtvis ett kärtkommet bevis för att det var Spengler själv som var "sjuk" – inte, som han påstod, den västerländska civilisationen. Men ingen av dessa privatpsykologiska invändningar förminskar egentligen hans betydelse som kulturpsykolog, hans skarpsinniga estetiska analyser, hans elementära uppriktighet och hans intellektuella sensibilitet. Utan tvekel var han överkänslig, inte bara för genomsnittsmänniskans tjockhudade tröghet, utan för hela världsallets rörelser och förskjutningar. Hans liv utspelades under en epok, industrialismens och rationalismens tidevarv, som innebar en genomgripande förändring av människans förhållande till omvärlden och en fortskridande atomisering.

En psykoanalytiker skulle sannolikt ha haft åtskilligt intressant att säga om Oswald Spengler eftersom han så uppenbart projicerade mycket av sina egen inre problematik på samtiden.

Spengler var fullt på det klara med att han själv levde i en brytningstid. Det kunde man enligt honom se på det "sjukliga" behovet att ändra om i samhället efter mänskliga behov. Varje kultur upplever en period då civilisationen börjar gnaga på kulturens fundament och böjelsen för analytisk teori och organisation är första tecknet på denna drift att förstöra alla levande, organiskt framväxna ordningar. Hans omdiskuterade grundtes bygger på tanken att varje kultur är en organisk helhet. Liksom varje växtart har kulturen sina egna blommor och frukter, sin egen typ av utveckling och växer och dör "i en sublim ändamålslöhet liksom blommorna på marken".

Vad som mer än någonting annat kännetecknar Spenglers filosofi är hans tro på människonaturens oföränderlighet, vilket lämnar föga eller ingen plats för rationalistiska eller socialistiska konstruktioner. Han avvisade hela idén om "människlighetens framåtskridande", föreställningen om historien som ett kontinuerligt skeende alltifrån forntiden och renässansen fram till våra dagar. Den moderna tanken på historien som en kausalt betingad process är, enligt honom, en mänsklig stödkrycka för att slippa uppleva "ängesten för verkligheten". Den verkliga historien med sin obehagliga gång genom århundradena bryr sig inte om människans försök att sätta sig över det "historiska ödet".

För att mura en grund åt sin "kulturmorphologi" gjorde Oswald Spengler jämförelser mellan den västerländska gotiken och den antika doriken: den joniska stilen hade sin motsvarighet i barocken och vad Alexander den store var under antiken blev Napoleon för den västerländska kulturen. Båda inleder övergången från högkultur till civilisation som främst utmärker sig genom att de "sunda", jordbundna instinkterna alltmer får ge vika för den kallt beräknande rationalismen.

Det är inte möjligt att här gå närmare in på allt historiskt referensmaterial som Oswald Spengler använder. Merparten av *Västerlandets undergång* hade han skrivit redan under första världskriget. Titeln var alltså inte, som man ofta tror, framsprungen ur de pessimistiska grundstämningar som gjorde sig gällande i Tyskland efter krigsnederlaget, utan första delen förelåg redan 1918 och var snarare skriven i förhoppningen om en tysk seger. Spengler hade föreställt sig att det tyska riket då skulle spela ungefär samma roll som Rom efter de puniska krigen.

Man skulle kanske väntat sig att det tyska sammanbrottet vid fronterna och alla miljoner döda skulle ha mildrat filosofens mörka fatalism. En viss uppluckring skedde kanske också. Men för stora delar av det slagna och förnedrade tyska folket blev hans dystra profetior en bekräftelse på vad de djupast inne upplevde, nämligen att det moderna upplysningsprojektet som bedrevs under tjugotalet framför allt var ett upplösningsprojekt som syftade till att riva ned och förstöra alla gamla band och traditioner. Så mycket angenämare var det då att följa denne monumentale fjärrskådare som inte betraktade de mänskliga tingen, historien och nationen nedifrån, från gatans källargluggar, från ölstugan eller litteratörkaféet – utan uppifrån och på avstånd och med formfulländad storhet.

Spengler ägde just det som den demokratiska och småskurna Weimarepubliken saknade – den stora historiska erfarenheten, den

omutliga blicken för fakta, den verkliga människokänndomen som kännetecknades av kunskap om hur människan är och alltid har varit och inte hur hon borde vara. Framförallt förmedlade han en känsla av vördnad inför historiens "ovedersägliga fakta" och förklarade med tordönsstämma att de är och förblir hemligheter, organiska helheter som vi kan beskriva men aldrig förklara helt och framför allt inte bemästra med några program.

Skenbart höjer socialismen och liberalismen civilisationen genom sin tro på förnuftet, på frihet och jämlikhet, men just därför att de föraktar historiens elementära fakta driver de enligt Oswald Spengler med nödvändighet kulturen mot undergången. Detta är enligt honom förklaringen till att det inte längre skrivs några betydande romaner, några riktiga tragedier, ännu mindre någon verklig filosofi. Den västerländska kulturen har i sin nuvarande form helt enkelt uttömt sina inneboende möjligheter inom metafysik och religion, konst och vetenskap. Civilisationen är kulturens klimakterium.

Av detta kan man få intrycket att Spengler inte gav sin samtid något hopp, att han med sin kulturpessimism också berövade tyskarna den sista tilltron till sig själva. Men fullt så oskyldig var han inte. De hårda fakta som Spengler presenterade i sina sista böcker *Människan och tekniken* (1931) och *Avgörande år* (1933) var enligt honom själv svårsmälta för "veka naturer". Det är oklart om han därvid inkluderade sig själv. På det privata planet föredrog han att umgås med industrimän och hade föga till övers för intellektuellt kaféprat. Allt romantiskt, all påklitrad optimism verkade på hans nervdallrande sinne som kallt vatten på en ond tand. Och han reagerade därefter.

Man kan med skäl kritisera Spenglers hållning i dessa böcker som djupt inhuman. Förgäves söker man här efter någon av de mänskliga svagheter och levande egenskaper som uppenbarligen präglade privatmannen Oswald Spengler. Den personliga bakgrunden gör knappast den härsklystna vitalismen och imperialismen mänskligare. Spengler tvekade inte – människan är ett rovdjur och hon skiljer sig från andra "zoologiska varelser" bara genom sin förmåga att skapa en teknik för sina mål. Bara världsfrämmande romantiker och blaserade storstadsintellektuella förnekar det. Nu i det tjugonde seklet – vars primitiva maktpolitik Spengler liknar vid "caesarismens" epok – kommer alla krafter att kämpa mot varandra. De parlamentariska maskerna ska falla och i "världskrigens århundrade" kommer det folk som bäst har bevarat sin "starka ras" och "rovdjurskaraktär" att gå segrande ur striden.

Med sin ohöjda sympati för styrkan och "de hårda romerska idéerna" erbjöd Spengler sin tids människor ett enkelt svar på den moderna tidens problem. Kanske kan man säga att han gjorde en dygd av sin egen nöd. Han blev för sin tids kulturpessimister vad Karl Marx var för kulturoptimisterna. Av ungefär samma skäl som man idag läser Marx kritik av det kapitalistiska samhället kan man studera Spenglers filosofiska epos om de mänskliga kulturernas uppgång och långsamma borttynande. Hans majestetiskt framskridande prosa lyser mer än den upplyser, och även om man kan ifrågasätta mycket är det svårt att inte känna respekt för själva prestationen.

Var han nationalsocialist? Ett visst samband fanns, det kan inte förnekas. Men det individuella självuppgivande han beskriver var av en annan, mera preussisk art än det som senare anammades under Tredje riket, och hans tal om ras var mera besläktat med Nietzsches övermänniska än med de biologiska renhetsidealerna. Det är betecknande att ingen lära har betraktat honom som sin man.

Mest av allt är *Västerlandets undergång* en gigantisk fantasiskapelse av fakta, en filosofisk utvecklingsroman. Man märker det redan på stilen, den pulserande rytmen. Tragisk och grym, men också realistisk och måttad av symbolik, jäsande av motsatser, mysterier, neuroser och projektioner. En svårlöst ekvation – det gäller honom, liksom många av den västerländska kulturens stora andar.

Skenbart höjer socialismen och liberalismen civilisationen genom sin tro på förnuftet, på frihet och jämlikhet, men just därför att de föraktar historiens elementära fakta driver de enligt Oswald Spengler med nödvändighet kulturen mot undergången.

Litteratur

Som mandoliner

Idag är Colette en snudd på bortglömd författare i Sverige, medan hon fortfarande läses och diskuteras i Frankrike. Kanske är hennes romaner lite för vackra för att passa svenskarna.

Av Karin Stensdotter

JAG BLEV BEKANT MED Colettes (1873–1954) författarskap som gymnasist. Under det sena tjuugoåret återutgav förlaget Trevi sju av hennes romaner. Det var i en tid då feminismens "backlash" ännu var ett okänt begrepp, och Colette fick även en skjuts av att svensk teve sände en fransk serie, byggd på hennes böcker om skolflickan Claudine.

Sedan dess verkar hon fullkomligt ha fallit i glömska i Sverige. Googleträffarna kan räknas på ena handens fingrar och i det litterära samtalet lyser hon helt med sin frånvaro.

I Frankrike däremot finns hon i diverse utgåvor, varav en slutgiltig nationell med enorm notapparat. Vidare frodas andrahandsmaterialet kring Colettes liv och verk. Hon är en av dessa författare som blivit myt. Hon tillhör *les incontournables*, de oundvikliga. Hon är obligatorisk högstadieläsning med antingen *La maison de Claudine* eller *Dialogues de bêtes*. Vi kan också strosa i Paris – liksom i Provence och på Rivieran – i hennes fotspår och sitta till bords med henne via soffbordslitteraturen etcetera.

Vidare finns dryga tiotalet biografier över henne. Psykoanalytikern Julia Kristeva ägnar till exempel sin tredje volym om "den kvinnliga anden/geniet" åt Colette, efter att ha skrivit om Hannah Arendt och Melanie Klein i de två föregående. Den enda engelskspråkiga boken i den här kategorin, *Secrets of the Flesh* (2001), är skriven av New Yorker-journalisten Judith Thurman. Vilket förmodligen är en av förklaringarna till Colettes frånvaro i den svenska sfären, nämligen att man skriver om henne i första hand på franska, i andra hand på tyska, i tredje på engelska.

Lite synd är det att hon därmed gjorts i stort sett otillgänglig för oss svenskar. Colette är nämligen lika bra som någonsin Virginia Woolf, den enda utländska motsvarighet som läses i Sverige. Om just Colette skri-

ver Woolf: "Jag är, för att uttrycka mig så, slagen till marken av sådan elegans, så stort djup och så mycket skönhet. Hur bär hon sig åt? Ingen i England skulle lyckas med det."

EN YTTERLIGARE ORSAK till Colettes ljudlösa sorti från den svenska litterära scenen skulle kunna vara att hon skriver vackert, förödmärdande vackert. Hennes stil är oefterhärmlig och ligger på svenska nära Hjalmar Söderbergs. (Söderberg tillhör även samma generation.) Här finns samma exakthet i nyansen, samma skärpa i detaljen, samma precisa ordval och samma människokärlek. Söderberg kan framstå som mer provinsiell. Där hans soaréer tilldrar sig i stockholmsborgerskapets mer modesta paradvåningar, fester Colette i Paris gentila salar med oändliga guldornamenterade rumssviter där kristallkronorna hänger så högt att de förlorar sig i cigaretttrökens dimma. Där Söderbergs sångare gör en tupp, tackar Colettes sångerska nej till champagne för att den inte är bra för sångrösten och sveper istället tvåglas rött och återgår till estraden. Där Söderberg är återhållet förtvivlad över fattigdom och orättvisor, är Colette blind eller rätt och slätt ointresserad. Fattiga varietéartister kan hosta ihjäl sig: för henne är det en del av tingens ordning. Hennes gränser sammanfaller inte med det politiskt korrekta – varken nu eller då.

COLETTE ÄR FLICKAN FRÅN landet som tog sig till staden, gifte sig med en författare, skrev ekivoka romaner under hans namn, gjorde succé, bröt upp från förhållandet och inledde ett nytt med markisdottern "Missy" samtidigt som hon utbildade sig till mimare och dansös. Allt detta under 1910-talet. På scen gjorde hon skandal genom att visa ett bröst.

Och skandalerna skulle bli fler. Hon hade förhållanden med både kvinnor och män.

Nytt vin i gamla läglar

52 Asle Toje rapporterar från konstscenen i Berlin.

Före dagsländornas tid

53 Lars Anders Johansson funderar över återväxten i musikbranschen.

Hans historia är Tysklands

54 Henry Larsson om Mendelssohn som firar 200-årsjubileum.

Med vetenskaplig fernissa

56 Kjell Häglund kritiserar två nya "vetenskapligt" baserade tv-serier.

Att röra men inte se

57 Lars Melin har fördjupat sig i tangentbordets mysterier.

Krönika

58 Ann Heberlein om moralisk relativism.

Notiser

59 Övervärderat, undervärderat och sekularisering.

i Medelhavsnatten

Colette tog ut svängarna.

FOTO: VIOLETT/IBL BILDBYRÅ

Tre äktenskap och förhållande med styvsonen i det andra. Antisemit men gift med en judisk man som hon beskyddade under ockupationen. Romaner, noveller, operalibretto, filmer och – så småningom – parnassens uppskattning. Så gott som samtliga grader av hederslegionen och ordförandeskap i Goncourtprisjuryn. Medlem av Belgiens litterära akademi. Listan kan göras lång på inkommensurabla storheter.

Hon får en dotter som hon inte bryr sig om och hon struntar i att gå på sin mammas begravning. Hennes tre syskon går det på olika sätt åt helvete för.

När hon väl dör är hon en institution i den franska litteraturen. Den katolska kyrkan

anser dock att hennes leverne varit alltför okatolskt och vill inte begrava henne. Franska staten däremot är mindre knusslig och kostar på statsbegravning. Hennes stoff vilar på Père Lachaise i Paris.

SÅ VARFÖR DETTA TUMULTARTADE liv? Och varför inte nöja sig med att skriva, då det verkar gå så pass bra?

Ja, det är här Colette blir intressant för litteraturvetarna, och då ofta de kvinnliga. Colette överskrider samtliga konventionens gränser genom sitt leverne och i sitt skrivande, samtidigt som hon blir en uppburen författarinna som går hem såväl i eliten som i de stora massorna.

Genom hennes texter går en ton av ett okuvligt ofta (själv)ironiskt jag. Hon klagar aldrig, beklagar heller aldrig någon annan. Hon fortsätter sitt vagabonderande genom livet, lika intresserad av en bäck under dansande dimma som av färgerna i en ung gigolos alltför vackra ögonfransar. Nyfiken, lysten på upplevelser och smaker och ständigt skrivande.

Hon lodar i människans psyke genom språket, genom att på samma tråd trä oförsliga element. Stilen är blandat hårdlitterär och smäktande som mandoliner i Medelhavsnatten. Oefterhärmlig, penetrerande och vacker. Som Virginia Woolf mycket riktigt skrev. 🍷

Nytt vin i gamla läglar

Berlin är idag Europas kulturkraftverk. Och många av dess konstnärer målar figurativt och tar hantverket på allvar.

Av Asle Toje

EN AV BERLINS MEST markanta konstnärsmiljöer utgörs idag av en grupp målare som kallas nya mästare i gammal stil. De tar avstånd från både modernismen och postmodernismen. Rörelsen är en reaktion på 90-talets högrävsande konceptkonst. De nya gesällerna tar sitt hantverk på allvar – konstnärerna målar figurativt, ofta nästan fotorealistiskt. Inspiration hämtas från mytologi och populärkultur. De drar sig inte för att sampla kända motiv.

På två decennier har Berlin blivit Europas kulturkraftverk. Staden är hem för uppskattningsvis 25 000 skådespelare, filmskapare, musiker och målare. Dess sammansättning håller på att förändras. Sedan 1990 har omkring 1,7 miljoner kommit och 1,7 miljoner försvunnit. Omvälvningarna har bidragit till att skapa en fruktbar grogrund för konst. Stadens svaga ekonomi håller nere levnadsomkostnaderna. Alla hälsas välkomna av stadens borgmästare Klaus Wowereit, mannen bakom slagordet "Berlin ist arm aber sexy", fattig men sexig.

ULRICH LAMSFUSS har bosatt sig i Berlin och gör en poäng av att lämna staden så sällan som möjligt. Hans skildrar historiska ögonblick från samtiden, stillbilder från fotografier och tv. Ett av hans mest kända motiv är en brinnande människa som är så realistiskt målad att man nästan kan känna lukten av stekt kött. I en intervju med *Die Zeit* säger han: "På mig verkar det som om Berlin håller på att rö-

ra sig mot en lokal identitet snarare än en global identitet. Människorna hör hemma i sin lilla värld, i sin historia, de är inte världsmedborgare."

Det är inte första gången den kulturella

Oljemålning av Ulrich Lamfuss.

förtruppen söker sig till Berlin. Ingen annan plats i Tyskland har varit så öppen för nya impulser och avvikande livsstilar och uppfattningar som staden vid floden Spree. Som författaren Stefan Zweig beskriver 20-

talets Berlin i boken *Världen avigår*: "Jagsatt till bords med fyllbultar, homosexuella och morfinister, jag tryckte stolt en välkänd och straffad svindlares hand. Det vimlade av de mest otroliga människor i dessa små vårdshus och kaféer som jag fördes in i, och ju värre en mans rykte var desto ivrigare var jag att lära känna honom."

I miljön runt Kafé Adlon rörde sig gestalter som Kurt Tucholsky, Rudolf Steiner och Edvard Munch. Det är svårt att tänka sig en stad som rymt lika många motsatser som Berlin då gjorde. Bauhaus- och Speer-arkitektur vägg i vägg, Dada-dikter i samma tidskrift som Rainer Maria Rilke, romaner av Ernst Jünger och Alfred Döblin sida vid sida i bokhandelns skyltfönster.

Mellankrigstiden var fylld av kamp. Gastustriderna mellan höger- och vänsterradikala väpnade fraktioner påverkade också konsten, där de startade en kulturkamp. En av huvudkonflikterna var modernism mot klassicism. Modernismen, som seglade i medvind under den liberala Weimarrepubliken, bekämpades av nationalsocialisterna. Medan författare drabbades av bokbål, förföljdes målarna på andra sätt. 1937 anordnades en utställning under titeln *Entartete Kunst*, degenererad konst. Modernisternas målningar blev upphängda och uthängda.

EFTER KRIGET användes nazisternas motvilja som bevis på modernismens förträfflighet. Hur fullständig modernismens seger var, förstår jag när jag går genom Anish Kapoor's utställning på det nya Guggenheimgalleriet på Unter den Linden. Skulpturerna är överdimensionerade "ting" – objekt utan form eller funktion. Tanken bakom skulpturerna förblir dold för betraktaren, tills man öppnar broschyren och kan läsa att skulpturerna är "enigmatiska former som genomtränger fysiska och mentala rum".

Följetexten får mig bara att känna mig dum. I mina öron låter det som något en fastighetsmäklare kunde hitta på att säga för att beskriva ett ruckel. På vägen ut plockar jag med mig Martin Gaughans bok om modern tysk konst från 1907 till 1937 i presentbutiken. Gaughan berättar att när symbolism och postimpressionism slog över i kubism och surrealism, så uppskattades det inte av alla. Gemene man hade inte mycket till övers för modernismen, som uppfattades som elitistisk, obegriplig och ofta moraliskt förkastlig.

På Café Einstein träffar jag Gunnar L.,

en av Berlins många kulturjournalister. Med axellångt hår och kamelhårsrock är det precis vad han ser ut som. Han menar att den nya trenden inte är ett resultat av nykomlingarnas styrka, utan det beständes svaghet. "Det modernistiska projektet har uttömt sin intellektuella kraft. Som en *one-trick pony* försöker de gång på gång chockera, och ser fåniga ut när de inte lyckas." De obligatoriska ickefigurativa målningarna i offentliga byggnader och de formlösa metallskulpturerna utanför stämplas som "kommunalmodernism". Han avslutar monologen med att fimpa sin cigarett i en bakelse.

Stefan Hönerloh målar enorma bilder av byggnader. Som representant för en grupp känd för sin självdestruktiva livsföring verkar han oförsäkamt sund. Han trycker min hand så att det gör ont, sedan trycker han lite till. Hönerloh gläds åt utvecklingen som givit ny medvind åt det figurativa måleriet. "Nu är det möjligt att 'bara måla' igen." Han menar att de ledande curatorerna Saatchi och Udo Kittelmann har öppnat dörren genom att köpa figurativa målningar. De stora auktionshusen som Sotheby's följer opinionsledarna. Hönerloh menar att konstnärerna har gått i bräsch mot tio år av vad han kallar "neo-neo-konceptkonst".

DET HAR SAGTS ATT konst är världens näst äldsta yrke, men i grunden har det mycket gemensamt med det äldsta. Konst handlar också om pengar. Christian Ehrentaut driver ett av Berlins mest framgångsrika gallerier. Han berättar om konstekonomin: "Det är nära mellan himmel och helvete. Det finns inget mellanläge, vissa tjänar mycket medan många tjänar nästa ingenting." Enligt en studie från det tyska institutet för samhällsekonomi (DIW) lever genomsnittet konstnärer på omkring 18 000 euro om året, men flertalet lever på bara cirka 10 000 euro.

I en folktom utställningslokal träffar jag Klaas Bosch. Bosch målar som Rembrandt, men säljer som van Gogh, det vill säga inte alls. I hörnen samlas dammråttor och intendenten är påfallande upptagen av att dölja vilka internetsidor han surfar på. Den sympatiska nederländeren berättar att det inte är tal om någon enhetlig klassisk rörelse. För de flesta konstnärer är etiketter något de klistrar på "de andra". Han avslöjar en hemlighet bakom den figurativa stilens nyvunna popularitet. Många av de nya figurativa konstnärerna använder en modern form av de gamla mästarnas hemliga "camera obscura"-teknik, de projicerar helt enkelt ljusbilder på duken och färglägger dem – som barn med ritböcker. 🍷

Översättning: Jim Jacobsson

Musik

Före de flyktiga dagsländornas tid

När musikmarknaden blir allt osäkrare väljer både skiv- och bokningsbolag att i större utsträckning satsa på säkra kort. Men vad händer med utbudet när de gamla hjältarna blir allt äldre och de nya utgörs av *Idol*-artister?

Av Lars Anders Johansson

STRAX FÖRE JUL ÅKTE jag till London för att se mina gamla husgudar, de irländsk-brittiska folkpunkarna i The Pogues. Det rörde sig om en julkonsert tillsammans med den gamle frontmannen och låtskrivaren Shane MacGowan, som sparkades ur bandet för sin oregerlighet redan 1991. MacGowan hade jag redan sett en gång tidigare på scenen, men intemed The Pogues, så för mig var detta ett stort ögonblick.

Publiken bestod av två kategorier: dels medelålders som helt uppenbart varit fans redan under storhetstiden på 80-talet och nu gick ut för att se sina gamla hjältar igen. Den andra kategorin utgjordes av alla dem som i likhet med mig var alltför unga eller kanske inte ens födda när Pogues slog igenom med albumet *Red Roses for Me* 1984.

Konserten i sig var inte någon höjdare. MacGowan – svårt alkoholiserad redan på 80-talet – kunde knappt stå, än mindre minnas texterna. Det gjorde dock inte så mycket eftersom publiken skötte sånginsatsen åt honom, konserten igenom. Just det fullständigt hängivna auditoriet gjorde konserten, i all sin sorglighet, till en upplevelse. När jag lämnade Brixton Academy bakom mig med allsången alltjämt ringande i öronen hade jag en känsla av väckelsemöte.

I DEN ALLT OSÄKRARE musikbranschen väljer allt fler att satsa sina pengar på säkra kort. Det gäller de stora skiv- och bokningsbolagen som uteslutande ger ut sedan gammalt

etablerade artister, eller redan färdigförpackade artister från *Idol*. Det gäller de små bolagen som för att överhuvudtaget kunna fortsätta ger ut artister som de på förhand vet att de kommer att gå runt på. Det gäller också publiken, som i det vakuum som uppstått alltmer tyr sig till gamla husgudar.

Kanske är det en längtan efter kvalitet som driver publiken i den här riktningen. I en tid när artisterna avlöser varandra i ett allt högre tempo utan att lämna några bestående intryck längtar publiken istället tillbaka till en tid då musik-

branschen såg helt annorlunda ut, då artister slog igenom som höll längre än *Idol*-erans flyktiga dagsländor.

Men vad händer med denna musikbransch om det bara är samma gamla husgudar som återkommer, år efter år. Många av dem är redan nu i 60-årsåldern. Kommer det att vara lika festligt när de närmar sig 70? 80? 90?

Samtidigt som det var stort att få se MacGowan tillsammans med The Pogues igen var det ändå beklämmande att se honom på scenen. Han såg slitnare ut än de värsta parkbänksalkisarna där han stapplade omkring på scenen, till den mångtusenhövdade publikens jubel. Kanske gav det en försmak av hur konsertmarknaden kommer att se ut i framtiden när återväxten av bra artister strypts samtidigt som de gamla husgudarna bara blir äldre. En vacker dag kommer vi att fråga oss vilka husgudar som ska ersätta de gamla? Knappast *Idol*-gänget. 🍷

Shane MacGowan i ett av sina nykrare ögonblick?

FOTO: SCANPIX

Hans historia är Tysklands

Frågan om vilken betydelse det judiska arvet haft för Felix Mendelssohn har blivit en stötesten inom den moderna musikforskningen.

Av Henry Larsson

FÖR 200 ÅR SEDAN, 3 februari 1809 föddes den tyske tonsättaren Felix Mendelssohn i Hamburg. I Tyskland firar man, inte minst i Berlin och Leipzig, de orter utöver Düsseldorf där Mendelssohn verkade större delen av sin korta levnad. Förutom den kritiska samlingsutgåvan av Mendelssohns verk som har givits ut sedan 1997 planeras också utgåvor av Mendelssohns dagböcker, 5 000 brev, liksom av hans teckningar och akvarellmålningar.

Under 2009 kommer också den första moderna tematiska verkförteckningen över Mendelssohns samlade produktion att se dagens ljus. En sådan har inte publicerats sedan 1800-talet, och fortfarande är *The New Grove's Dictionary of Music and Musicians* den mest tillförlitliga.

Idag räknas Felix Mendelssohn till musikromantikens största namn. Tidigare hade den tyska musikhistorieskrivningen problem med att inordna Mendelssohn, något som musikforskaren Carl Dahlhaus uppmärksammade i boken *Das Problem Mendelssohn* (1974). Var han en romantiker eller klassicist? Är han en A- eller B-kompositör? Och hur är det med det judiska? Enligt Michael P. Steinberg i dennes läsvärda essä i *The Cambridge Companion to Mendelssohn* (2004) finns det inte, och har egentligen inte heller funnits, något Mendelssohnskt eller judiskt problem. Det har i själva verket varit frågan om en fantombild som härört ur rädslan för klassificering. Mendelssohn, i likhet med den moderna judiska erfarenheten, låter sig inte klassificeras, menar Steinberg.

Det är speciellt inom orkester-, kör- och kammarmusik som Mendelssohn gjort sina förnämsta insatser, och många av hans verk hör numera till standardrepertoaren. Vio-

linkonserten i e-moll är förmodligen den mest spelade överhuvudtaget i sin genre och skådespelsmusiken till Shakespeares *En midsommarnattsdröm* och de skotska och italienska symfonierna är också sedan länge älskade repertoarverk i konsertsalar och på skiva.

Oratorierna *Paulus* och *Elias*, uruppförda i Düsseldorf 1836 respektive Birmingham 1846, är nästan de enda i den genren som överlevt det oratorievurmmande 1800-talet, och åtskilliga av kammarmusikverken hör till det yppersta inom romantiken. På senare år har en repertoarförskjutning ägt rum till förmån för tidigare mindre framförda verk som symfonikantaten *Lobgesang*, som komponerades till 400-årsminnet av boktryckarkonstens uppfinnande, och körballaden till Goethes text – *Die erste Walpurgisnacht* – inte utan fog ansetts som Mendelssohns mest kontroversiella verk med dess omvända perspektiv på hedning- och kristna.

MENDELSSOHN'S RÖTTER fanns i wienklassicismen och hans attityd till sina generationskamrater, de högljudda "framtidspostlarna" Berlioz och Liszt, var sval. Trots det var han en genuin romantiker och briljant instrumentatör med utsökt öra för de klangfärger som kunde utvinnas ur 1830- och 40-talens fortfarande rätt begränsade romantiska orkester. I det avseendet är konsertuvertyren *Hebriderna* ett mästerverk i tonmålning av hav och horisont som även förbereder den så kallade programmusiken med dess mer uttalade ambition att fånga utommusikaliska förlopp. Mendelssohns faiblesse för "älvmusik" har kanske blivit hans mest karaktäristiska signum och hans sätt att utforma sina scherzosatser har

blivit stilbildande. Som dirigent och administratör slipade Mendelssohn Gewandhaus-orkestern i Leipzig till en av Europas främsta, och staden blev vallfärdsort för den så kallade Leipzig-skolan, en dominerande stilriktning inom 1800-talsmusiken, till vilken inte minst många nordiska tonsättare som dansken Niels Wilhelm Gade, och vår egen Ludvig Norman, anslöt sig. Mendelssohn grundade också konservatoriet i Leipzig 1843. Han var en kosmopolit som ofta reste ut i Europa för att få musikalisk inspiration.

Efter sin död 1847 blev Mendelssohn på antisemitiska grunder beskyldd för allahanda otillräckligheter som diskvalificerade honom som en riktigt "tysk" tonsättare. Nådistöten för eftermälet kom med Wagners *Das Judentum in der Musik* 1850, där han för lång tid framåt åsamkades nära nog irreparabla skador. Stigmatiseringen nådde sin kulmen under naziepoken då Mendelssohn uttraderades ur den officiella historieskrivningen, och Werner Steins 1892 uppförda minnesmärke framför Gewandhaus i Leipzig revs. Ändå kunde ett verk som *Elias* uppföras i den stora synagogan på Oranienburgerstrasse i Berlin 1937, inom det då hermetiskt tillslutna Judiska kulturförbundets ramar. Steins staty har nu inför 200-årsjubileet restaurerats i sitt ursprungliga skick och avtäcktes i höstas framför Thomaskyrkan i Leipzig där Johann Sebastian Bach verkade.

I ETT AVSEENDE VAR Mendelssohn den mest "tyske" av alla 1800-talskompositörer: det var han som återknöt den för den tyska självkänslan så viktiga förbindelsen med Bach. Inte bara genom att återuppliva *Matteuspassionen* i Berlin 1829, och verka för spridningen av Bachs verk i största allmänhet, utan också genom att i sin egen musik föra vidare kontrapunktiken som väsentligt element i stämföring och faktur. Senare tonsättare som Brahms och Max Reger skulle prisa honom för detta. I ett brev till skådespelaren och vännen Eduard Devrient kommenterade Mendelssohn, inte utan självbe-låtenhet, att "det måste till att vara en judepojke som återupplivar det största kristna musikverket för världen". Yttrandet är det enda kända där Mendelssohns självidentifikasi som jude kommer till uttryck, om än i en ironisk spegling av en inte sällan förekommande antisemitisk attityd. Det hävdar den amerikanske musikforskaren Jeffrey S. Spisato i sin bok *The Price of Assimilation. Felix Mendelssohn and the Nineteenth-century Anti-semitic Tradition* (2006). Han och andra Mendelssohn-forskare har sedan 90-talet varit inbegripna i en mycket livlig diskussion om Mendelssohns förhållande till det judiska, framför allt i tidskriften *The Musical Quarterly*.

Felix far, Abraham Mendelssohn, en väl-

Mendelssohn tvingades acceptera antisemitismen.

FOTO: IBL BILDBYRÅ

bärgad bankir som njutit frukterna av det sena 1700-talets judiska emancipation, hade distanserat sig från sin berömde far, den judiske upplysningsfilosofen Moses Mendelssohn.

I likhet med sina syskon undanhölls Felix som barn kontakt med de judiska församlingarna i Hamburg och Berlin, orter som fadern funnit lämpliga på grund av deras mer frisinnaede lagstiftning. Felix blev aldrig omskuren, skriver Sposato, och det är också osäkert om han ens någonsin besökt en synagoga. När Felix och systern Fanny döptes hemlighölls händelsen för mormodern, den enda kvarlevande i Moses Mendelssohns generation, för att inte sára hennes känslor. Pappa Abraham, liksom många andra assimilerade judar i Tyskland, betraktade lutheranismen som en vidareutveckling av judendomen, och blev en så kallad *Neuchrist* (nykristen), en av 21 000 judar i Preussen som konverterade mellan 1800 och 1924. Många av de framstående judiska familjerna i Berlin erhöi på så sätt sin, vad Heinrich Heine benämnde "inträdesbil-

jett" i det tyska samhället. För både familjen Mendelssohn och Felix själv var det judiska, för att citera Steinberg ovan, "en sång utan många ord" (en parafras på pianosamlingen *Lieder ohne Worte* – eller Sångar utan ord). Det var tabu och ämnet berörs knappt i Mendelssohns omfattande brevväxling med familj och vänner.

SPOSATO MENAR ATT efterkrigsbilden av Mendelssohn är ideologiserad och att hans judiska självidentifikation kraftigt överdrivs, förmodligen som ett led i en "moralisk agenda" efter nazisternas illgärningar. Huvudansvaret lägger han på Eric Werner och dennes biografi, Mendelssohn. *A New Image of the Composer and His Age* (1963). Werner var den förste som i större skala fick tillgång till Mendelssohns brev. Sposato, som själv inventerat breven, hävdar att Werner utan vetenskaplig evidens pådyvlat Mendelssohn en judisk självidentifikation. Han är djupt kritisk till hur långt biografer och kommentatorer (först vännerna, sedan antisemiterna och därefter efterkrigsforskar-

na) varit beredda att gå för att på osakliga grunder inkludera eller exkludera tonsättaren i en speciell tillhörighet. Han har även fått stöd av andra Mendelssohn-auktoriteter. Kan Sposatos undersökning, som inte tycks lida brist på vetenskaplig noggrannhet och redovisning av källor, bli det sista ordet på länge i denna debatt?

Trots att framställningen bitvis kan tyckas väl detaljrik, är den en intressant blandning av tysk-judisk kulturhistoria, biografisk studie och detaljanalys av Mendelssohns arbete med textutkasterna till de stora sakrala verken (förutom Paulus och Elias även Matteuspassionen, den aldrig tonsatta oratorietexten till Moses och det ofullbordade oratoriefragment som postumt kommit att kallas Christus). Mindre omsorg tycks ha lagts vid den rent musikaliska analysen och diskussionen av vad Mendelssohn eventuellt skulle ha infogat för symbolvärden här, och citerade notexempel av vad en Jack Werner 1965 återopade som typiskt "judiska kadenser" i Mendelssohns tonspråk, lämnas förvånande nog nästan okommenterade.

MEN SPOSATO VISAR att frågan om Mendelssohns judiskhet är komplex. Fram till faderns död 1835 fanns till och med en beredvillighet att bibehålla antisemitiska passager i till exempel texten till *Paulus*. Men även i stryknings- och urvalsarbetet inför framförandet av Matteuspassionen drog sig inte Mendelssohn för att behålla de antijudiska avsnitten. Förmodligen för att själv fredda sig för beskyllningar om judisk lojalitet, menar Sposato. Han var till och med beredd att ibland gå längre än vad hans kristna medarbetare begärde. Samtida, bitvis antisemitiska oratorier av Louis Spohr och Carl Loewe, som han väl kände till och även hade i sin ägo, angav ramarna.

Accepterandet av antisemitismen var alltså priset för assimilationen och den berömmelse som han skulle komma att åtnjuta både hemma och utomlands. Först när karriären var säkrad – och faderns ivriga påtryckningar att lämna arvet bakom sig hade upphört i och med dennes död – kunde han inta en mer avslappnad attityd till sin judiska bakgrund. Trots att *Elias*, med sitt gamltestamentliga innehåll, måste betraktas som ett kristologiskt verk med sina paralleller till Jesus och *Nya Testamentet*, menar Sposato, är det ett verk som utan problem accepteras av både judar och kristna, och i Christus-fragmentet ser man en ännu tydligare tendens till mer allmänna benämningar som "folket" istället för "judarna" i mer känsliga avsnitt.

Hur Mendelssohn skulle ha hanterat det senare 1800-talets alltmer virulenta tyska antisemitism och Wagners giftiga pamphlett, om han hade levat längre, är en fråga som inte bara Sposato ställer. ♥

Med fernissa av vetenskap

De nya vetenskapsbaserade tv-serier som avlöst den paranormala trenden, visar sig vid närmare påseende rymma en hel del pseudovetenskapliga inslag.

Av Kjell Häglund

VID EN FÖRSTA ANBLICK KÄNNES de färskas amerikanska kriminalserierna *The Mentalist* (TV3) och *Lie to Me* (TV4), ett slags psykologvarianter av brottsplatsteknikernas CSI, som ett efterlängtat trenderbrott. Efter 15 år med paranormalitet som norm (från *Arkiv X* till *Medium* och *Ghost Whisperer*) kommer äntligen serier som suger sin näring ur motsatsen, ur etablerad vetenskap, och gärna – som popcornunderhållning – avslöjar övernaturlighetens charlataner.

The Mentalist är baserad på beteendevetaren och bestsellerförfattaren David J Lieberman psykologiska quick-fix-tricks om hur man avslöjar lögnare och läser av kroppsspråk; manualer som faktiskt används inom FBI och amerikanska flottan. Och *Lie to Me* bygger på psykologiforskaren Paul Ekmans pionjärbeten inom samma områden (Lieberman hänvisar ofta till just Ekman), främst när det gäller hans forskning kring korrelationen mellan människors känslor och ansiktsuttryck.

Det kittlande med *The Mentalist*, och det som får mig att tala om det där trenderbrottet, är att seriens huvudperson lämnat ett tidigare liv som "medium", då han lurade folk att tro att han kunde få kontakt med deras döda anhöriga, för att nu istället avslöja andra cold readers. Cold reading är ju vad påstått synska medier – om de är framgångsrika – bygger sina bluffar på: en upptränad förmåga att läsa av människors signaler, att lura andra att tro att man vet mycket mer än man i själva verket gör.

I *Lie to Me* framstår huvudpersonen i det närmaste som en yngre, upphottad version av Paul Ekman själv, en veritabel världsmästare på forensisk psykologi, fysiologisk be-

teendevetenskap och ansiktsuttrycksanalys; en "mänsklig lögn-detektor" som slår mynt av sin expertis genom superexklusiva föreläsningar och uppdrag från polis, militär och storföretag.

Serierna har under vintern blivit stora tittarsuccéer i USA. I synnerhet *Lie to Me* utviner ett attraktivt koncentrat av Paul Ekmans teorier kring ansiktets "makro-" och "mikro-uttryck", och erbjuder gott om *to-pics* och tankeexperiment för middagskonversationen.

MEN SAMTIDIGT BLIR båda serierna efterhand problematiska för den någorlunda kritiskt tänkande tittaren.

I *The Mentalist* huvudpersonens polisenhet tjänstgör även en bibeltroende person, som ideligen markerar möjligheten att det övernaturliga existerar – och när en kvinna tycks synsk på riktigt (!), och "mentalist" går bet på att avslöja henne, ler den religiösa polisen i mjugg. En övertydlig signal till tittaren att "mentalist", den som företräder vetenskapen, må vara expert på det världsliga, men i det större, "oförklarliga", sammanhanget står han sig slätt.

Lie to Me tröttnar man i första hand på för att psykologitricksen inte förmår skyla över intrigernas brist på spänning. Men även vetenskapligt svajar det. Initialt gör seriens smartpants-psykolog en stor poäng av att lögn-detektorer är opålitliga, att de bara är "nervositetsmätare". Men sedan använder hans eget företag lögn-detektorteknik – varmed Paul Ekmans seriösa teorier rörs ihop med ren pseudovetenskap som VSA (Voice Stress

Analysis), PSE (Psychological Stress Evaluator) och LVA (Layered Voice Analysis).

Båda serierna ger en skrattretande bild av en hur mycket vikt en brottsutredning kan lägga vid forensisk psykologi, som ju i verkligheten bara erbjuder hypoteser som inte ens har indicievärde. I tv-serierna är det tvärtom mästerpsykologerna som utför grundarbetet, styr utredningar och drar slutsatser – ungefär som det alltid är kriminalteknikerna och inte spanarna som får brottslingarna på fall i CSI. Men eftersom den psykologiska analysteknik som lärs ut i dessa serier faktiskt lockar tittaren att själv pröva (det vill säga, köpa Liebermans bok *You Can Read Anyone*), är de så mycket mer bedrägliga än CSI.

OM DAGENS SPÖKTRO-SERIER kan härledas till *Arkiv X*, så skulle forskningsfernissan i *The Mentalist* och *Lie to Me* kunna härledas till den vetenskapsfixerade läkarserien *House*.

Men *Arkiv X* låtsades aldrig som om flygande tefat, rymdmördare och galaxomspännande CIA-konspirationer verkligen existerade – det fanns ingen realism och vardag i *Arkiv X*, bara en postmodern pojkrumsfantasi. De serier den banade väg för, däremot, lever på folks faktiska tro på det paranormala, på spöken, astrologi, new age-energi, kontakter med de döda och själavandring.

Och på samma sätt förhåller det sig mellan *House* och de nya "vetenskapsbaserade" serierna. *House* var, och är, sjukt skruvad – men alltid hundra procentigt veten-

Simon Baker i rollen som Patrick Jane i *The Mentalist*.

FOTO: TVS

skaplig; den ger mig alltid en känsla av vetenskapens under, en förnimmelse av naturens egna, verifierbara, mirakel. Men *The Mentalist* och *Lie to Me* surfar snarare distanslöst på en Oprah- och Dr Phil-trend, en banal bestsellerkultur.

Låt mig istället rekommendera skeptiker-screwball-komedin *Psych*, om en löjligt skicklig *cold reader* som startat deckarbyrå och, istället för att röja sin överlägsna observationsförmåga, låtsas vara "psychic".

Detta därför att omgivningen (läs: dagens amerikaner; dagens tv-publik) finner det trovärdigare så. ♥

Språk

Att röra men inte se

Vi använder frågetecknet allt oftare och utropstecknet alltmer sällan. Frågan är om detta bör tolkas som tecken på att vi har blivit alltmer osäkra.

Av Lars Melin

SOMLIGA TITTAR PÅ tangentbordet när de skriver, andra på skärmen. Det är skärmtittarna som vinner. De skriver snabbare och troligen bättre. Och tangentbordstittarna får ändå inte ut särskilt mycket av den fascinerande värld de tittar på.

Det finns drygt hundra knappar att titta på, och det finns 31 varianter av tangentbordet för konstigheter som danska, arabiska, koreanska etcetera. Så på tangentbordet finns åtskilligt att se: själva fundamentet för språket.

På översta raden, på hedersplatsen, finns knapparna som sköter datoradministrationen. Allra viktigast är förstas F7 som sköter rättstavning. De största tangenterna därunder har också med administration att göra. Mellanslag och Enter sätter inte någon svärta på skärmen. Det blir bara tomt, alltså mellanrum mellan ord och mellan stycken. Av tangentstorleken att döma är mellanrummen viktigare än det som står mellan dem.

ALLA DE ANDRA KNAPPARNA ger ett tryggt intryck av oföränderlighet. QWERTY-ordningen har stått sig sedan 1800-talet, är spridd över precis hela världen, och den hotas inte av några tekniksiften. Till och med pyttesmå telefontangentbord har QWERTY.

Också andra tangenter vilar tryggt i traditionen. & var med redan på romarnas tid, och § och @ är medeltida munktecken. Nästan alla bokstavstecknen är precis likadana som dem som vi kan läsa på romerska triumfbågar. Vi kan bara hitta någon enstaka nyhet som €, och det finns ett mycket begränsat utrymme för utrikiska inslag som £ och \$. Vill man till exempel skriva ¥ blir det genast krångligare, minst fyra knapptryckningar. Där ser man vådan

av att inte få vara med på tangentbordet.

Om vi tittar efter vilka knappar som är mest nötta så är det troligen e, a, n, t, r och s. Bokstaven E utgör hela tio procent av alla tecken i en text. I första anblicken verkar det konstigt för det är inte många ord vi kan bilda av dessa topprankade tecken: tant, sen, trana ... Men vi tar fel. Dessa tecken är språkets administratörer, och de har fått en gräddfil till frekvenstoppen. Bara ändelsevokaler nå dessa höjder: knapp-a, knapp-ar, knapp-en, knapp-at, knapp-as. De andra bokstäverna är mer anonyma knegare.

FREKVENSORDNINGEN BLAND bokstäverna ligger fast som urberget, men andra tecken är offer för moderörelser. Procenttecknet gjorde ett glädjeskutt mellan sextio- och sjuttio och toppade 1998. Nu går det neråt i sakta mak eftersom allt fler skriver "procent".

Frågetecknet har ökat med 20 procent de senaste årtiondena. Har vi blivit mer retoriska? Eller har vi blivit mer osäkra? Eller stöter vi på fler problem?

Mindre förvånande är att utropstecknet har minskat lika mycket under samma tid. Det blir mer och mer jamsande, och mindre och mindre jävlaranamma. Så vänd trenden!

Slutligen har semikolon ökat. Och vi vet att det ingalunda är de kränsa språksnobbarna som blir fler eller skriver allt fler och allt längre sofistikerade texter. Det är tecknets luriga placering på tangentbordet; kolon och semikolon ligger bredvid varandra, och båda tecknen är i skift-position.

Det är förstas tangentbordstittarna som ser fel och trycker fel. Så för tangentbordet gäller regeln: Röra men inte se! ♥

Ett moras av relativism

En liten grupp människor samlades på Stortorget i Malmö för att visa att det faktiskt finns några som tycker att Israel och människorna som lever där också har rätt att existera. Det var den 25 januari, några dagar före Förintelsens minnesdag, och på deras plakat stod sådant som "Fred och trygghet för israeler och palestinier" och "Trygghet för både israeliska och palestinska barn". Motdemonstranterna blev snabbt flera än den ursprungliga gruppen som till stor del bestod av medlemmar från Judiska Församlingen i Malmö.

Stenar och ägg kastades tillsammans med ordet "judesvin". Den fredliga demonstrationen fick avbrytas och radiojournalisten Thomas Lunderquist, en av dem som var där, skrev om sin oro i *Sydsvenskan* den 29/1. Han manade till besinning och dialog.

Han fick ett slag i ansiktet. Petter Larsson påstår i en replik att Lunderquist försvarar en massaker. Lasse Söderberg tolkar den demonstration som Lunderquist deltog i som en "demonstration för krig". Larssons och Söderbergs onyanserade och huvudlösa reaktioner är typiska för den svenska vänsterns förhållningssätt i Israel-Palestina-frågan. Kategoriskt och ensidigt fördömande. Lunderquist har anledning att vara orolig, för sin församling och för sin dotter som går på ett judiskt daghem i Malmö. Bara i år har fyra attentat riktats mot judiska institutioner i Skåne. "Vi måste inte välja sida i Mellanösternkonflikten. Men vi måste banne mig välja vad vi ska ha i Malmö: demokrati och dialog, eller terror och tystnad?", skriver han.

DEN ÅSIKTEN DELAR INTE LARSSON och Söderberg. "Politik är ingen filosofisk övning", fnysar Larsson i sin replik och Söderberg tycker i sitt genmäle att det är hyckleri att ha "medlidande med alla offer". Det är omöjligt. Man måste välja sida! Så resoneras det i en värld utan nyanser, i en svartvit världsbild av onda och goda, som om vi levde i en Steven Spielberg-produktion med enkla lösningar och givna svar. Jag tror i motsats till Petter Larsson att politik med nödvändighet är en filosofisk övning. Ett samhälle utan reflektion, analys och eftertanke är inte längre ett samhälle.

Det är en plats där grymheten, inte överenskommenheten, härskar, en plats där rädslan, inte gemenskapen, bestämmer, en plats där demokrati gett vika för tyranni. Larsson jämför bombmattorna över Gaza med äggkastningen i Malmö och menar att judarna i Malmö minns att tåla att bli kallade judesvin. Det är väl inte mycket att gnälla över i jämförelse med vad palestinerna i Gaza utsatts för. Söderberg tycker att Malmöbornas vrede är förståelig – det bor många palestinier i Malmö och många av dem har mist anhöriga i Gaza. Klart att de är arga. Klart att de kastar ägg.

Så resonerar den som saknar förmåga till filosofisk reflektion. Ett moras av moralisk relativisering där de som inte har något med oförätten att göra straffas för sådant de är oskyldiga till. Låt oss hoppas att våra politiker inte delar Larssons banala uppfattning att politik inte är en filosofisk övning. Låt oss också hoppas att de flesta människor faktiskt har förmåga till medlidande med alla offer, oavsett vad poeten Lasse Söderberg tror.

Det misslyckandet är hans eget och det bör han skämmas för. Vänsterns arroganta inställning till kunskap och bristen på respekt för alla människors lika värde, rätt till säkerhet och trygghet är, historiskt, ingen nyhet, men det är chockerande att de tillåts ta så stor plats i svenska medier utan att bli motsagda. ❀

I korthet

Sekulariseringens självuppfyllande profetia

Att modernisering leder till sekularisering är en självuppfyllande profetia. Denna tes härrör från den tyske sociologiprofessorn Hans Joas – och står att läsa i *Gottesrede in postsäkularer Kultur* (Herder, 2007), en antologi om hur vi i det "postsekulära samhället" talar om Gud. De flesta av antologins tio bidrag är författade av teologer.

Joas själv leder Max Weber-institutet vid universitetet i Erfurt, innehar en professur vid universitetet i Chicago och har gästföreläst i Uppsala i ett par omgångar.

Hans inledande studie söker reda ut hur modernitet och sekularisering förhåller sig till varandra. Där slås fast att det är svårt att tro på ett lagbundet samband mellan modernisering och sekularisering. Europa är, noga besett, ett undantag i religiösa sammanhang. På många håll i världen, inte minst i USA, fortsätter religion att vara en vital och självklar del av det moderna samhällslivet. Vårt eurocentriska perspektiv förvillar och förblindar alltså.

VAD ÄR DET DÅ SOM inlett denna självverkande procedur och varför sker den just i Europa? När Hans Joas sökt svar på frågor som dessa har han att i historien hittat förutsägelser om framtiden, vilka ursprungligen gjordes av tidiga engelska "upplysningsfilosofer", som under tidigt 1700-tal prognostiserade kristendomens slut till senast 1900.

Det handlar alltså om visioner om historiens gång. Ur ursprungskällorna flödade snart en flod av antaganden om att religionen kommer att försvinna. De religiösa reagerade genom att inte bara känna sig utpekade utan många upplevde sig faktiskt som ett utdöende släkte – som kämpar mot just "moderniseringen".

Joas pekar bland annat på att religionssociologen Peter L. Berger så sent som 1968 förutspådde att det år 2000 knappt skulle finnas några religiösa institutioner längre.

Enligt Hans Joas kan man knappast tala om någon egentlig empirisk grund bakom dylika antaganden.

I stället handlar det om just en sekulariserings tes som blivit självuppfyllande.

I kontrast till denna tes visar han att många troende av idag har svårt att se hur och varför sådant som högre välbefinnande, vetenskapliga framsteg eller teknikutveckling skulle göra tron svagare, eller till och med "överflödiga".

Ylva Herholz

Ann Heberlein är teol dr och skribent i bland annat *Expressen* och *Sydsvenskan*. Hon är författare till flera böcker av vilka den senaste är *Jag vill inte dö, jag vill bara inte leva*.

Övervärderat...

Slutligen gav jag efter för författarskapets varumärke och mängden publicerade titlar och bestämde mig för att läsa en deckare av Henning Mankell – min första. Det blev hans senaste, *Kinesen* – kritikerrosad, försvarligt tjock och lovande, i alla fall att döma av omslagets locktext på baksidan.

Jag borde ha vetat bättre.

Medges ska att *Kinesen* börjar som en bra deckare bör: I en liten by i Sverige har 19 personer, nästan alla gamla, under loppet av en natt mördats systematiskt och oerhört våldsamt med ett huggverktyg. Det finns inga spår av mördaren och inget uppenbart motiv.

Men det är upplösningen och den överraskande men fullt förståeliga förklaringen på mordgåtan, som gör en deckarroman stor – inte gåtan i sig. Och förklaringen klarar inte Mankell av.

Morden i den lilla byn visar sig vara förövade av livvakten till en kinesisk oligark med försänkningar i kommunistpartiet och beordrade av oligarken som en hämnd för de oförrätter som en afader till denne har fått stå ut med under ett järnvägsbygge i USA på 1860-talet. Plågoanden var en svensk arbetsledare, och de mördade är hans ättlingar – barn-

barnsbarn och barnbarnsbarnsbarn, om jag räknat rätt.

Mordgåtan löses, *mirabile dictu*, av dottern till ett fosterbarn till ett av dessa mördade barnbarnsbarn till den svenske arbetsledaren från 1860-talet – en medelålders kvinnlig domare från Helsingborg, med en bak-

grund i den maoistiska svenska sekten Rebellererna. Hon gör det utan att kunna ett ord kinesiska och under en resa på några dagar som turist i Peking, där hon spårar livvakten, hittar till oligarkens ortodoxt maoistiska storsyster, högt uppsatt i kommunistpartiet och avogt inställd till sin lillebror.

UNDER TIDEN TAS man med på historiskt, politiskt och geografiskt vidsträckta turer. Från vad som är en tafflig rekonstruktion av hur kineser som kidnappades som tvångsarbetslag till USA på 1800-talet kunde tänkas ha tänkt, till dagens Zimbabwe och Moçambique, från halvkvädna hyllningar om Maos storhet, till dåligt kamouflerade försvaret för Robert Mugabe.

Oligarken mördar sin storsyster på en afri-

kansk safari, domaren undkommer ett mordförsök i London och läsaren lämnas i sticket.

Mankell ger sig inte på att förklara hur en ensam person med avsiktligt utdragna metoder har kunnat mördar så många på så kort tid på en så liten plats. Han försöker inte ens ge mordmotivet en plausibel psykologi. Och hur och varför det avgörande spåret för den kinesiska kopplingen, ett rött sidenband på mordplatsen och bokens omslagsillustration, hamnade där, får vi aldrig veta.

Mankells *Kinesen* är så erbarmlig att jag har svårt att begripa de tre avgörande stegen med vilka boken kom att nå mig. Hur kan en etablerad författare släppa ifrån sig en historia som har så stora hål, att Maos mausoleum på Himmelska fridens torg skulle få plats i åtminstone ett par av dem? Hur kan förlaget, oavsett författarens säljande namn, gå med på att släppa ifrån sig en så ofullbordad skapelse? Och slutligen: Om det här är "Mankells bästa deckare på femton år" – som en etablerad litteraturkritiker skrev – hur ser då den övriga produktionen ut?

Den sista frågan kommer för mig att lyckligtvis förbli obesvarad, emedan jag näppeligen kommer att återvända till författarskapet i fråga.

Thomas Gür

...undervärderat

TV-serien *Labyrint* belönades i höstas postumt (för 2007) med sajten *Weird Sciences* alternativa tv-pris, Raketen. Sällan har ett tv-pris varit mer motiverat. Själva missade jag de första avsnitten och råkade mer eller mindre av en slump börja se avsnitt tre men fastnade direkt. Sedermera köpte jag serien på dvd och såg den då i ett sträck. Att TV4 gömde undan serien mitt i natten, efter att det första avsnittet inte drog tillräckligt många tittare, måste betraktas som en av de senaste årens större svenska kulturskandaler; och blottlägger onekligen ett grundläggande problem med den kanalen, där *Labyrint* framstår som en kvalitets-anomali bredvid det ena lågvattenmärket efter det andra.

Labyrint skiljer sig från andra tv-serier – möjligen med undantag av första säsongen av *Tusenbröder* – genom att dess karaktärer inte omedelbart får en att fundera över varför en stab av manusförfattare, scenografer och kostymörer gjort som de gjort. I *Labyrint*

ter sig allt självklart och inget tillkämpat. Jonas Malmsjöes Johan Mjällby-look-a-like är helt klockren i sin feminina undfallenhet och beslutsångest, vilken signaleras i lika hög grad av hans kostymer som av hans heminredning och kroppsspråk. Radarparet Christer Fant och Jonas Inde är precis så udda som ett kriminellt radarpar inom krogbranschen kan va-

ra utan att man som tittare behöver störa sig på att de är just "udda".

Överhuvudtaget balanserar serien extremt skickligt på gränsen mellan det osannolika och sannolika – mellan estetiskt raffineman och diskbänksrealism. Och den gör detta på ett fullkomligt originellt och självklart sätt – utan tröttsamma sneglingar på designmagasin eller utländska tv-serier och filmer.

Labyrint har kort sagt allt det som TV4 inte har – och tvärtom. Medan TV4 som helhet ter sig insmickrande och ängslig så körde *Labyrint* sitt eget race – man skapade en serie som på en gång handlade om nutiden och samtidigt upprättade en helt egen, högst

fantastisk och uttalat fiktiv värld. Och på något sätt är det det som är så imponerande: att man lyckades trycka in precis alla samtidsmarkörer – lajv, kulturkrockar, populärmusik, drogmissbruk, Stureplansbräns, problemförorter – utan att det någonsin kändes krystat och långsökt.

Johan Lundberg

Jünger passade inte i finrummet

Ernst Jünger (1895-1998) är fortfarande en aktuell och omstridd författare. Hans klassiska skildring av första världskriget, *I stålstormen*, finns nu på svenska. Carl-Göran Heidegren har läst den och ett par böcker om Jünger.

I STÅLSTORMEN

ERNST JÜNGER
ÖVERSÄTTNING URBAN
LINDSTRÖM
Atlantis 2008

DAS BEGLEITBUCH ZU

ERNST JÜNGER 'IN
STAHLGEWITTERN'
NILS FABIANSSON
Mittler & Sohn 2007

ERNST JÜNGER DIE BIOGRAPHIE

HELMUTH KIESEL
Siedler 2007

Den mest kända romanen om livet i skyttegravarna under första världskriget torde vara Erich Maria Remarques *På västfronten intet nytt* (1929). Dess ledmotiv är: "Kriget har fördärvat allt för oss." Något som kanske kan överraska är det faktum att Remarques egen front-erfarenhet var högst begränsad; den omfattade inte mer än drygt en månad under sommaren 1917. Han måste därför i hög grad ha byggt sin framställning på andrahandskällor. En roman om skyttegravskriget på västfronten som däremot är rakt igenom självupplevd är Ernst Jüngers *I stålstormen*, som utkom för-

sta gången 1920, och som sedan i höstas för första gången föreligger i svensk översättning. Någon reagerar kanske mot att jag kallar Jüngers bok en roman. Handlar det inte snarare om en naken redogörelse av ett stycke erfarenhet utan litterär bearbetning? Var inte Jünger något av en deltagande observatör, som deltog med livet som insats och samtidigt noterade vad han såg och upplevde i sin dagbok?

I stålstormen bygger på dagboksanteckningar som Jünger förde från det att han anslände till Champagne vid årsskiftet 1914/15 tills han sårades sista gången i augusti 1918. Resultatet blev 16 dagböcker som tillsammans omfattar 1 500 sidor. Dessa finns idag att beskåda vid Deutsches Literaturarchiv i Marbach. I förordet till den tredje upplagan av *I stålstormen* från 1924 skriver Jünger (med viss överdrift) att hans dagböcker förhåller sig till den publicerade boken som handling, gärning förhåller sig till litteratur. Därför väljer jag att tala om *I stålstormen* som en roman. Detta torde inte minst gälla om den version som den svenska översättningen utgår ifrån,

nämligen den som härrör från utgivningen av Jüngers samlade verk från 1978 på Klett-Cotta. Faktum är att Jünger omarbetade *I stålstormen* i flera omgångar, närmare bestämt sex gånger. Dessa omarbetningar reser så många frågor att det har uppstått något av en forskningsnisch kring dessa. De två mest kontroversiella omarbetningarna är versionerna från 1924, när Jüngers hållning präglades av ett starkt nationalrevolutionärt engagemang, och från 1934, när han fann det för gott att rensa bort detta engagemang mot bakgrund av regimskiftet i Tyskland året innan (det nya förordet är daterat "Berlin den 19 augusti 1933"). Överhuvudtaget var Jünger av åsikten att ett litterärt verk aldrig är definitivt färdigskrivet och att det är varje författares rätt att kontinuerligt omarbeta det – möjligen till förtret för dem som vill veta var de har sin Jünger.

Jünger tillhörde ett berömt regemente från Hannover som på 1700-talet i engelsk tjänst hade försvarat Gibraltar mot fransmän och spanjorer. Hans första världskrig utspelade sig i huvudsak i Champagne, söder om Arras och i Flandern. Jüng-

er befordrades hösten 1915 till "Leutnant" (som blivit fänrik i den svenska översättningen), och han tjänstgjorde under de sista krigsåren som kompanichef. Det är tämligen väl känt att Jünger var en krigshjälte, åtminstone i den bemärkelsen att han sårades i strid flera gånger och tilldelades höga militära utmärkelser. *I stålstormen* slutar med att Jünger i sjukhusbädden erhåller meddelandet att han 23 år gammal tilldelats Pour le mérite-orden ("Der blaue Max"), den högsta militära utmärkelsen. Fältmarskalk Hindenburg skall efter kriget ha yttrat att det inte var bra att så unga människor tilldelades så höga utmärkelser, och Jünger skall i sin tur långt senare ha tillstått att Hindenburg nog hade haft rätt.

Först ville Jünger ge sin bok titeln Rött och grått, krigets färger och samtidigt en anspelning på Stendhal; det blev till slut en titel som enligt Jünger själv inspirerats av den isländska sagan, där man finner ord som ståls-él och ståla skur.

På bokens första sida möter vi en Jünger som tror sig vara på väg ut på äventyr. Denna hållning överlevde inte den första

Bland detta nummers recensioner: Ernst Jünger, Charles Darwin och Verner von Heidenstam. Dessutom kontinental filosofi och en tillbakablick på det svenska företagets historia.

Ernst Jünger i sin tjusiga kontorsstol.

FOTO: URSULA LITZMANN/ÅKG/SCANPIX

riktiga stridshandling som han medverkade i. Lätt sårad, panikslagen och utan att ha sett skymten av fienden flydde han hals över huvud mot de bakre linjerna. Han skriver att han då för första gången anade att detta krig skulle bli "någonting annat än ett stort äventyr". Ställningskriget, materielslaget och den okände soldaten har blivit det första världskrigets signatur. Likväl insisterar Jünger upprepade gånger i sin bok att det även ankom på den enskilde, att den enskilde individen gjorde en skillnad. Kriget tog nämligen även själsliga krafter i anspråk och en lärdom som han

menar sig ha gjort var att "man inte känner någon förrän man sett honom i faran".

Jünger har rykte om sig att förhålliga kriget. Och det är sant att han har skrivit åtskilligt i den vägen. Men *I stålstormen* kan på det hela taget inte sägas vara krigsförhålligande. Och allra minst förhållig Jünger sin egen insats. I anslutning till en synnerligen traumatisk upplevelse vid upptakten till den stora tyska offensiven i mars 1918 läser man: "Jag kastade mig på marken och bröt ut i krampaktiga snyftningar, medan soldaterna stod dystra runt mig." Vad är

detta? Kompanichef Jünger ligger och bölar på marken inför sina mannar. Inte mycket av mandom, mod och morske män, kan man tycka. Men kanske var det inte alltid det som efterfrågades av en kompanichef. Och då skall man veta att, som Jünger skriver, "anförarens hjärta vägs som på guldväg av den enkle mannen".

En fråga som intressant nog lyser med sin frånvaro i boken är den om meningen med kriget, vilket syfte allt lidande och all död tjänade. Jünger konstaterar bara mot slutet av sin bok att sommaren 1918, alltså först under det sista krigsåret, "kän-

de man att den mening som man hade dragit ut med var förbrukad och inte längre räckte till". Efter krigsslutet skulle Jünger komma att ägna åtskilliga år och många sidor åt att finna en ny mening med det hela, en som till synes rättfärdigade alla offer och uppoffringar.

Den som vill veta mer om Jünger läser med fördel Peter Lutherssons förord till *I stålstormen*. Man får där följa Jünger under Weimarr epubliken, Tredje riket och antydningssvis även efterkrigstiden. Vill man följa Jünger ner i skyttegravarna, ut över ingenmans- »

land, och till jämförelsevis lugnare förläggningssorter, då bör man ta sig an Nils Fabianssons *Das Begleitbuch zu Ernst Jünger 'In Stahlgewittern'*. Författaren har en bakgrund i historia och arkeologi, och arbetar för närvarande på Historisk Tidskrift i Stockholm. Boken är tänkt att vara en ledsagare vid läsningen av *I stålstormen*. Läsaren får följa Jünger under krigsåren och så att säga kika över axeln på honom. Den bygger dels på Jüngers dagboksanteckningar, krigsböcker och senare skrifter, dels på ett grundligt studium av de landskap och orter där Jünger vistades under åren i fält. Gamla krigskartor har kommit till flitig användning. Flera av de krigskamrater som Jünger nämner har identifierats. Dessutom innehåller boken ett mycket rikt och spännande bildmaterial.

Fabianssons ledsagare redovisar först och främst fakta om Jüngers krig. Det ligger i sakens natur att Fabiansson är återhållsam med tolkningar. En tolkning som görs är dock att lyfta fram Jüngers ambition "att se, att förundras och att registrera", som något som präglar hela hans liv och verk. Och detta gäller även krigsåren. På så sätt tonas äventyrlusten ner till förmån för ett slags nyfikenhet på allt vad världen rymmer. Kanske är det detta som gör att Jünger ofta kan framstå som en kylig och oberörd iakttagare, som till exempel när han omtalar den brittiske soldat som med båda benen bortskjutna trotsigt behåller sin pipa i munnen tills livsandarna runnit ur honom. Fabianssons bok är förvisso inte en bok för alla och envar, men den kommer att finna sina läsare – var så säker. Och den förtjänar absolut en svensk översättning.

En omfattande studie över Jüngers liv och verk är Helmut Kiesels *Ernst Jünger. Die Biographie*. Författaren är professor i nyare tysk litteratur vid universitetet i Heidelberg. Man får i boken följa Jünger från uppväxten i det wilhelmska Tyskland till de sista åren i det återförenade Tyskland. Det råder ingen tvekan om var tyngd-

Författaren som ung soldat.

FOTO: AKG/IMAGES/SCANPIX

punkten i framställningen ligger. De första femtio åren av Jüngers liv, 1895–1945, ägnas 510 sidor, medan de återstående 53 åren, 1945–1998, upptar 140 sidor. Jünger sade om sig själv att han hade uppnått en biblisk ålder, och utan tvekan måste man närma sig hans liv och verk med djupa andetag. Jünger var till exempel under hela sitt liv en hängiven skalbaggsamlare, med flera arter uppkallade efter sig. I Kiesels bok läser man att Jünger stötte på en speciell skalbaggsart tre gånger under sitt liv: första gången som tonåring under vintern 1909/10, en andra gång under krigsvintern 1939/40, en tredje och sista gång i mars 1965. Med sådana perspektiv måste man lära sig att vänta.

Jünger överlevde inte bara sina fyra yngre syskon, utan även sin första fru och sina båda söner. Och inte förrän 1992, vid 97 års ålder, fick han möjlighet att för första gången besöka sina föräldrars grav i det ti-

digare DDR. Relationen till fadern hade präglats av spänningar och respekt, den till modern av kärlek. Fadern kom från Nordtyskland, var naturvetare och positivist ut i fingerspetsarna, modern kom från München och hade en passion för litteratur. Av syskonen var det framför allt den äldste brodern, Friedrich Georg, som Ernst Jünger stod mycket nära. Även denne levde under större delen av sitt liv som fri skriftställare. De båda bröderna sporrade varandra i sina respektive författarskap. Deras gemensamma vän, konstnären A. Paul Weber, målade 1935 ett porträtt av dem när de spelar schack – mot varandra i lika hög grad som med varandra.

Kiesel är en försvarare av Jünger, men en måttfull sådan. Ett av hans favoritgrepp är att när Jünger beslås med att ha sagt något belastande genast visa att liknande yttranden vid samma tid står att finna även på den radikala vänsterkanten.

Särskilt Weimarrepublikens andliga klimat präglades av ett slags överbudspolitik, där det gällde att vara så radikal och förintande som möjligt i sin kritik av sakernas tillstånd.

Intressantare än att nagla fast olika författare vid belastande citat är här att undersöka hur ett sådant andligt klimat kunde uppstå och fortbestå tills republiken definitivt gick i graven. Slående är hur ett intensivt hat mot borgerligheten besjälade både den radikala högern och den radikala vänstern. Jünger, själv ett barn av den tyska borgerligheten, framträdde under hela Weimar-tiden som dess obönhörlige vedersakare. Den borgerliga världens undergång är ledmotivet för den första delen av hans omstridda bok *Der Arbeiter* från 1932. Förmodligen måste man säga att Jünger aldrig riktigt försonade sig med borgerligheten. Hans livsföring förblev under hela livet så pass udda och präglad av enkelhet att han aldrig riktigt passade in i finrummen. Och det var förmodligen så han själv såg det när han stilsiderade sig som anark, till en människa som till det yttre inte faller ur ramen, men som nogsamt bevarar sin inre frihet.

Så långt jag kan bedöma ger Kiesel en nyanserad skildring av Jüngers liv och verk. Han gör honom inte bättre än han var, till exempel inte mera kritisk och djärvare i sitt förhållningssätt till nationalsocialismen. Men han gör honom inte heller sämre än han var. Publikationen av *På marmorklipporna* 1939 var utan tvekan en modig handling; denna bok uppfattades av samtida läsare med rätta som att den också handlade om det nationalsocialistiska Tyskland (se här vidare Lutherssons förord till *I stålstormen*). På ett mer personligt plan förefaller Jünger ha varit en människa med stor integritet, men också utrustad med ett visst högmod och en dos fäfänga.

Till Jüngers bekanta hörde filosofen Martin Heidegger. De båda träffades första gången i september 1948 i filosofens hem i Todtnauberg utanför Freiburg. Jünger ha-

de dock spelat en mycket viktig roll för Heidegger redan under 1930-talet. Den senare hade då grundligt läst flera av Jüngers

Slående är hur ett intensivt hat mot borgerligheten besjälade både den radikala högern och den radikala vänstern. Jünger, själv ett barn av den tyska borgerligheten, framträdde under hela Weimar-tiden som dess obönhörlige veder-sakare.

skrifter, särskilt *I stålstormen*, *Die totale Mobilmachung* och *Der Arbeiter*. Heidegger menade sig i dessa skrifter finna en konkretisering av den "vilja till makt" som Nietzsche satt fingret på femtio år tidigare, en vilja till makt som inte minst tog sig uttryck i teknikens triumfer och katastrofer, som till exempel materiellslagen under första världskriget.

Att det verkliga i sin grundkaraktär måste förstås som vilja till makt hade Jünger först erfarenhet som våld mot den egna kroppen under kriget, och hans senare skrifter bekräftade och vidareutvecklade denna erfarenhet. För Heidegger är Jünger dock snarare en skadare än en tänkare. En viktig skillnad mellan dem båda är också att Jünger i de nämnda skrifterna bejakade tekniken som arbetargestaltens sätt att mobilisera världen, medan Heidegger var starkt kritisk till denna utveckling. Så småningom skulle även Jünger, inte minst under inflytande från sin broder Friedrich Georg, ändra uppfattning på denna punkt.

Jünger levde under större delen av efterkrigstiden i den lilla byn Wilflingen i Schwäbische Alb, några mil norr om Bodensjön. Förutom det stillsamma livet i Wilflingen var Jünger nästan ända fram till sin död en passionerad resenär. Han reste våren 1986 till Malaysia för att en andra gång kunna se Halleys komet passera jorden; den första gången han sett den hade varit 1910 tillsammans med sin familj i Rehburg nordväst om Hannover.

Sedan mitten av 1990-talet återfinns det mesta av Jüngers efterlämnade material i Deutsches Literaturarchiv i Marbach, bland annat en mycket omfattande brevsamling.

Under senare år har ett flertal av hans korrespondenser utgivits, till exempel dem med Carl Schmitt, Friedrich Hiescher, Martin Heidegger, Rudolf Schlichter och Gottfried Benn. Ännu har dock inte den, som man kan förmoda, högtintressanta korrespondensen med Friedrich Georg utgivits. Friedrich Georg Jünger är för övrigt själv en synnerligen intressant författare, som med orätt länge har fått stå i skuggan av sin betydligt mer välkände broder. Tillsammans speglar och kommenterar de båda brödernas verk 1900-talets vändor och passioner.

Jünger förblev en kontroversiell person under hela sitt liv. När han tilldelades det prestigefyllda Goethe-priset 1982 väckte detta delvis våldsamma protester, framför allt från De gröna i Frankfurt am Main. Till dem som då ryckte ut till Jüngers försvar hörde Golo Mann. Inte heller Jüngers hundraårsdag 1995 förlöpte utan protester och demonstrationer. Idag, ett drygt decennium efter hans död, borde man emellertid kunna säga om Jünger vad Wilhelm Dilthey en gång skrev om Hegel: "Den tid är förbi då man kämpade med eller mot Hegel, den tid är kommen då man studerar honom historiskt. Först denna historiska betraktelse kommer att skilja det förgängliga hos honom från det bestående."

Carl-Göran Heidegren

Evolutionsrevolutionen

DARWINS IDÉ

STAFFAN ULFSTRAND
Symposion 2008

För 200 år sedan föddes Charles Darwin och för 150 sedan utgavs hans bok *Om arternas uppkomst*, som revolutionerade biologin. Detta uppmärksammas naturligtvis på många sätt. Staffan Ulfstrand firar genom att ge ut en bok om Darwins idé och hur den har kommit att styra den biologiska forskningen.

Början av boken ger intryck av beställningsverk. Darwins bakgrund redovisas pliktskyldigast. Ulfstrand redogör för den intellektuella miljö som Darwin växte upp i och de tillfälligheter som ledde till resan med Beagle. Om inte Darwin följt med på den skulle han knappast ha kommit på sin teori. Särskilt när det gäller kapitlet som innehåller redogörelsen för Darwins liv gör Ulfstrand det lätt för sig: han låter helt enkelt Darwin själv skriva sin biografi.

En god sida av den inledande delen är att Ulfstrand ger en ganska utförlig presentation av Alfred Russel Wallace som parallellt med Darwin utvecklade en liknande teori om arternas ursprung. Även Wallace var inspirerad av Malthus' teori om hur befolkningstillväxt medför konkurrens om resurserna. I februari 1858 skickade Wallace, som då befann sig i Malaysia, ett brev till Darwin. När det kom fram en sommar dag chockade det Darwin eftersom Wallace "inte kunnat sammanfatta min teori bättre", som han skrev i sina självbiografiska anteckningar. Brevet ledde till att Darwin snarast möjligt publicerade det tillsammans med en sammanfattning av sin egen teori. Därefter tog han itu med ett manuskript han haft liggande sedan länge och gjorde det snabbt färdigt. Resultatet blev *Om arternas uppkomst* som publicerades året efter. Darwin skriver: "Vid en återblick finner jag att jag vann mycket och förlorade intet på att dröja med

publiceringen av min teori från 1839, då den i huvuddrag stod klar för mig, till 1859."

Wallace bekände storsint att han själv inte skulle kunna ha kunnat uppnå den "fullständighet, övertygande bevisföring, mängd av fakta, samt klarhet och meningsfullhet" som kännetecknar Darwins bok. Wallace och Darwin förblev vänner – något som är sällsynt bland forskare som konkurrerar med sina teorier.

Darwin var själv ödmjuk om sin egen insats. Han skriver: "Med tanke på mina medelmåttiga talanger känner jag stor förvåning över att jag i hög grad kunnat påverka en hel del lärde mäns uppfattningar i ett antal viktiga vetenskapliga frågor." Ett tecken på hur snabbt Darwins idéer slog igenom i samhället är att han inte blev begravd i sin hemby som han önskade utan i Westminster Abbey. Om denna händelse skriver biologiprofessorn Kevin Padian: "Anledningen till att England ärade Darwin genom att bereda honom ett sista vilorum i Westminster Abbey var att han befriat oss människor från vår högfärdiga inställning att ha tilldelats en hedersplats i skapelsen."

När väl Darwins idé eller snarare uppsjö av idéer är presenterade och Ulfstrand får skriva om sina favoritområden blir boken mycket levande (därmed inte sagt att de första kapitlen är tråkiga). Ulfstrands stora talang att berätta om vetenskap och hans charmiga, tidlösa språk gör läsningen till en njutning. Han visar genom ett stort antal exempel att Darwins teori om naturligt urval är så genomgripande eftersom "den med anlitande av utomordentligt få premisser erbjuder en förklaring på en utomordentligt stor mängd observationer".

Darwins idé är en innehållsrik bok och den täcker mycket av evolutionsbiologins utveckling efter *Om arternas uppkomst*. Ulfstrand går exempelvis igenom hur fyrfota djur kunnat utvecklas från fiskar och hur sedan bland däggdjuren vissa partåiga hovdjur återvänt till vattnet och blivit till formen »

Darwins observationer av finkar på Galapagosöarna ledde honom till evolutionsteorin.

FOTO: BROSEMARY GRANT/SCANPIX

fiskliknande varelser, det vill säga valar. Han ger flera exempel på samevolution mellan växter å ena sidan och insekter, fåglar och fladdermöss å den andra. Det finns en lättbegriplig redogörelse för hur sociobiologin lyckats förklara hur osjälvviskt beteende kan förenas med kampen för överlevnad. Han beskriver den sexuella selektionens mekanismer och visar att könen inte alls har samma intresse av att ta hand om avkomman utan att det ständigt pågår en kamp mellan dem.

Men denna kamp tar sig många olika uttryck hos olika arter. Och sist men inte minst presenterar han människans evolution och de mekanismer som förklarar hur en så kostsam kroppsdel som vår stora hjärna kunnat utvecklas.

Ulfstrand ägnar ett par kapitel åt olika teorier om artbildning. Utgångspunkten är naturligtvis Darwins egna observationer av finkarna på Galapagosöarna, som ledde honom på spåren till arternas uppkomst. Modern finkforskning har kunnat bekräfta Darwins

hypotes att det fortfarande är artbildning "på gång" på öarna.

En pärla i boken är beskrivningen av cichlidernas artbildning i Victoriasjön och Tanganikassjön. De flesta arter i världen har uppstått genom att de utvecklats i geografiskt skilda områden, så kallad allopatrisk artbildning. Men i de båda afrikanska sjöarna har, på biologiskt kort tid, ett stort antal arter cichlider uppstått. Frågan är hur man kan förklara hur så många arter kan uppstå när alla fiskar i princip kan simma till alla andra närbesläktade individer.

Ulfstrands redogörelse för teorierna om detta är ren detektivhistorien. En förutsättning tycks vara att cichliderna är mycket plastiska så att deras kroppsbyggnad och beteende i hög grad påverkas av miljön. En annan faktor är att cichlidhonnorna är mycket noga med att välja den bästa hannen för att befrukta sina ägg. Till skillnad från många andra fiskarter vårdar cichliderna sin avkomma. Hos de östafrikanska arterna tar honorna hand om äggen och

nykläckta yngel genom att förvara dem i sin mun. De investerar mer i sina ungar än vad andra fiskhonor gör och det är därför särskilt viktigt för dem att ha en genetiskt god hane. De har utvecklat en skarp blick för vilka hannar som är mest lämpliga och gör därmed sällan misstaget att välja någon som tillhör en annan population eller art. Genom sexuell selektion har hannarna blivit färggranna där de olika arternas mönster skiljer sig tydligt åt. En tredje faktor är att vattenståndet i Victoriasjön har varierat och därmed har säkert småsjöar bildats där en population hållits isolerad så länge att den blivit tillräckligt olik de övriga för att hålla sig separerad även när sjön blir en enhet igen. Historien slutar tragiskt: På 1950-talet sattes nilaborrar ut i Victoriasjön. De är rovfiskar och reducerade katastrofalt antalet cichlider i sjön. Ett stort antal arter har helt utrotats, medan andra reducerats till restbestånd.

Ulfstrand visar att man i en berättelse om orsak och verkan kan presentera det väsentliga i det vetenskapliga arbetet utan de formel och den tekniska terminologi som evolutionsbiologer använder i sina facktidsskrifter. I dessa tidskrifter är den narrativa formen i stort sett förbjuden och många forskare avfärdar den som ovetenskaplig. Men detta är en fördom: det finns ingen principiell motsättning mellan vetenskap och berättande.

Den som läser *Darwins idé* får en god allmänbildning när det gäller de dominerande teorierna och forskningsfrågorna. Ulfstrand visar också att vetenskapen sällan kommer med några definitiva sanningar utan att det ständigt pågår en debatt och ett fortsatt utarbetande av Darwins grundläggande idé. På flera ställen har han ändrat texten i sista stund eftersom en ny artikel ändrat positionerna inom ett område.

Läs och lär om evolutionsteorin – och lär hur man med berättandet som verktyg kan skriva om vetenskap på ett begripligt och fängslande sätt!

Peter Gärdenfors

Därför förlorar USA i Afghanistan

VÄGEN MOT KAOS
USA:S POLITISKA HAVERI
I AFGHANISTAN, PAKISTAN
OCH CENTRALASIEN
 AHMED RASHID
 ÖVERSÄTTNING CHARLOTTE
 HJUKSTRÖM
 Svenska Afghanistankommittén
 2008

Att USA och Nato är på väg att förlora kriget i Afghanistan har påpekats av flera ledande personer med direkt insyn i de aktuella förhållandena. Det är inte fråga om något omedelbart nederlag men utvecklingen går ständigt åt fel håll. En rad röster höjs lite varstans i Europa att respektive land måste överge operationen i Afghanistan. Den pakistanske journalisten och författaren Ahmed Rashid som initierat följt Afghanistan sedan slutet på 1970-talet har i sin senaste bok *Vägen mot kaos* gjort en utförlig genomgång av de senaste sex årens händelseutveckling med tonvikten på varför den förda politiken i Afghanistan gått snett.

Få länder är så komplexa som Afghanistan som genom århundranden varit utsatt för främmande truppers invasion och infiltration. Bara under de senaste trettio åren har landet ockuperats av sovjetiska förband och drabbats av flera fruktansvärda inbördeskrig mellan fraktioner, ofta stödda av något grannland, bland annat med stor förstörelse av huvudstaden Kabul som följd. Landet intogs därefter av pakistanska och afghanska talibaner, en jihadiststyrd muslimsk sekt finansierad av Saudiarabien, utbildad i pakistanska muslimska skolor, försedd med vapen av den pakistanska underrättelsetjänsten ISI med USA:s goda minne.

Afghanistan lider av historiska motsättningar mellan olika folkgrupper: pataner (42 procent), tajiker (27 procent), hazara (9 procent), uzbekier (9 procent) samt en rad andra etniska minoriteter (13 procent).

Därtill kommer att Afghanistans grannländer genom åren aktivt försöker att få ett direkt och indirekt inflytande över landets styre.

Det grannland som mer än något annat satsar pengar och prestige på att utöva sitt inflytande är Pakistan. Den pakistanska politiken genomdrivs utan skrupler oavsett vilken regim som styr i Islamabad. Inte ens när Afghanistans president kom från den pashtutalande gruppen var man nöjd, eftersom president Karzai inte kunde fjärrstyras från den pakistanska huvudstaden.

När USA anföll Afghanistan, som ett svar på 11 september-attackerna, trodde försvarsminister Rumsfeld att en mindre snabbexpedition kunde klara av al-Qaida. Några större militära insatser ansågs inte nödvändiga. Det blev början på en serie missbedömningar från amerikansk sida, vilka än idag utgör grunden för de nuvarande svårigheterna. Talibanerna under ledning av Mullah Omar hade med stöd av Pakistan dragit sig undan på andra sidan gränsen med i stort sett sin politiska och militära ledning intakt. Hur gick detta till?

En kort tid efter att USA hade inlett sin operation uppstod håftiga strider i Kundush i norra delen av landet, mellan norra alliansens styrkor och grupper av talibaner och folk från al-Qaida med stöd av officerare från ISI. Den pakistanske diktatorn Pervez Musharraf lyckades med list och skrämsel övertala president George W. Bush att gå med på ett bomstopp, upprätta en exklusiv flygkorridor för pakistanska plan med rätt att få ta ut pakistanska officerare. Under flera nätter flögs det ut omkring tusen personer varav ungefär ett hundra pakistanska officerare från ISI, resten var talibaner och anhängare till al-Qaida. Den amerikanske generalen Franks vägrade att sätta in amerikanska marktrupper i striderna i Kundush.

En liknande blunder inträffade bara några veckor senare när ledningen för al-Qaida och de beväpnade grupper som skyd-

dade dem, skulle tas till fånga i Tora Bora-bergen på gränsen till Pakistan. Ytterst få amerikanska soldater deltog. Tre milisgrupper inhyrdes för uppdraget. Vidare fick den pakistanska armén, i realiteten ISI, uppgiften att bevaka gränsen mot Pakistan för att se till att inte bin Ladin och hans trupper smet in över gränsen till Parachinar i Pakistan. Det var precis vad som hände, vilket inte var förvånande, eftersom övervakarna i realiteten var bundsförvanter med bin Ladins folk.

Listan över amerikanska misstag är inte slut med detta. USA:s särskilda sändebud i Afghanistan, ambassadör James Dobbins, hade med sina medarbetare arbetat fram en plan för hur freden skulle säkras. Här följer några huvudpunkter:

- Säkra omgående landets större städer och knutpunkter med amerikansk trupp.
- Se till att opiumodlingarna inte skjuter ny fart.
- Verka för att de lokala krigsherrarna inte får ny luft under vingarna med följd att centralregeringens makt undergrävs.
- Inleda ett omfattande ekonomiskt hjälpprogram.

Inte på någon punkt följde Bushadministrationen dessa förslag. Försvarsminister Donald Rumsfelds svar var bland annat att man inte skulle syssla med nationsbyggande. Dobbins gjorde det enda rätta – han avgick.

Militärt var siktet inställt på al-Qaida, med följd att den talibanska infiltreringen av södra Afghanistan kunde fortgå i flera år utan kraftfulla motåtgärder. FN:s särskilda sändebud till Afghanistan Lakhdar Brahimi som på ett förtjänstfullt sätt under tre år bidrog till allmänna val, ny författning och ett stort stöd för den valde presidenten Hamid Karzai, sade 2004 när han lämnade Afghanistan: "Det finns en osäkerhet som vi inte ser så mycket av i pressen, en rädsla i hjärtat hos praktiskt taget varenda afghan därför att det ännu inte finns några lagar i det här landet." Hans beskrivning klingar idag minst lika oroväckande när vi ser hur talibanerna

äter åter sig in i det afghanska samhället och sprider skräck.

Den FN-stödda operationen i Afghanistan skulle inte vara i ett så utsatt läge om Pakistan hade samarbetat med regeringen i Kabul och den internationella insatsstyrkan. Istället har vi kunnat se hur Pakistan underminerat det internationella stödet till Afghanistan, öppet och i det fördolda.

I Washington och andra huvudstäder har en sak sagts, men i verkligheten har något annat gjorts. Ett otal gånger har regimen försäkrat att man är emot muslimska extremister och pekar gärna på att den själv är måltavla men, visar Ahmed Rashid, extremgrupperna har de facto stärkts och skyddats genom åren. Talibanerna har kunnat verka och husera helt fritt dels i södra Waziristan, dels i och utanför Quetta i Baluchistan. Likaså har al-Qaida kunnat förbli ostörd i norra Waziristan. Dessutom har ISI antingen via aktiva eller pensionerade officerare stött dessa organisationer och andra liknande grupper. Under många år har talibanerna kunnat göra raiderna in i Afghanistan från sina skyddade positioner i Pakistan, trots enträgna vädjanden från USA och Nato-styrkan i Afghanistan att stoppa dessa.

Ahmed Rashid är mycket kritisk till Bushadministrationen för att inte ha satt ner foten och ställt Musharraf mot väggen. Skälet är förmodligen att Pakistan har ett överflöd av extrema muslimska partier och organisationer, vilka kan få överhanden i ett land som förfogar över kärnvapen.

Tyvärr finns anledning att vara tveksam till möjligheterna att rätta till situationen i Afghanistan. Det torde inte skada att återuppta dialogen om de afghanska frågorna med Iran. Kanske kan vissa förbättringar ske, men Pakistans janusliknande politik visavi Afghanistan utplånas tyvärr inte i första taget. Att i en prekär situation inleda förhandlingar med talibanerna kan leda till att Afghanistan inte utvecklas mot demokrati och mänskliga rättigheter.

Erik Pierre

Filosoferna som splittrade Europa

THE OXFORD
HANDBOOK OF
CONTINENTAL PHILOSOPHY
BRIAN LEITER & MICHAEL ROSEN
(RED.)

Oxford University Press 2007

För några år sedan gav Oxford University Press i en serie handböcker i filosofi ut *The Oxford Handbook of Contemporary Philosophy*. Nu kompletteras den av *The Oxford Handbook of Continental Philosophy*. Redan titlarna på dessa böcker ger upphov till reflexioner.

Till att börja med måste man konstatera att "samtida" filosofi för OUP självklart är detsamma som analytisk, anglosaxisk filosofi, medan "kontinental" filosofi är något annat, hur samtida den i rent kronologiskt avseende än må vara. Därefter måste man också lägga märke till att uppdelningen frammanar bilden av vattentäta skott mellan anglosaxisk och kontinental filosofi. Innehållet i böckerna bekräftar åtminstone delvis denna bild.

Oxford Handbook of Contemporary Philosophy innehåller sålunda knappast några hänvisningar till moderna "kontinentala" filosofer. *The Oxford Handbook of Continental Philosophy* är å andra sidan naturligt nog skriven från anglosaxisk utgångspunkt och försöker förklara den kontinentala filosofins mysterier för engelskspråkiga och analytiskt orienterade läsare. Utgivarna stryker under att en omfattande forskning kring kontinental filosofi utvecklats på anglosaxisk botten.

Detta betyder emellertid inte att man även väster om kanalen nödvändigtvis bedriver kontinental filosofi. Snarare bedriver man forskning om kontinental filosofi. Medan den analytiskt orienterade brittiske filosofen sålunda frågar (exempelvis) "Vad är kunskap?" så frågar den kontinentalt orienterade brittiske filosofen "Vad säger Derrida om kunskap?"

Hur har det kunnat bli så här? Går vi ett århundrade tillbaka i tiden möter vi en helt annan filosofisk geografi där det är självklart att varken Engelska kanalen eller Atlanten utgör någon skiljelinje i tankens värld.

Bertrand Russell hämtar inspiration till sin nya logik från en italienare som Peano eller en tysk som Frege samtidigt som han grubblar över österrikaren Meinongs "föremålsteori". Hans Cambridgekollega G. E. Moore prisar en bok av den österrikiske filosofen Brentano som den bästa som skrivits om värdeteori.

Inte så långt därefter skulle en ung österrikare, Ludwig Wittgenstein, resa till Cambridge och komma att djupgående influera filosoferandet där. Frankrikes mest kände filosof, Henri Bergson, prisade samtidigt USA:s mest omdiskuterade tänkare, William James, som återgäldade hans beundran.

När den första internationella filosofikongressen hade hållits i Paris år 1900 hade alla utgått från att en ny era av internationellt filosofiskt samarbete stod för dörren. Visst fanns skolmotsättningar. Men dessa fronter betydde mer för att skilja Berlin från Jena eller Marburg från Heidelberg än för att skilja engelsktalande filosofer från tysk- eller fransktalande.

I mångt och mycket är det två världskrig och den mellanliggande Hitlereran som har skiljt den anglosaxiska filosofin från den "kontinentala". Det började redan under första världskriget. Fram till dess hade den brittiska filosofin dominerats av hegelianer (Bradley, Bosanquet, McTaggart med flera). Nu attackerade ivriga patrioter den hegelska filosofin som obrittisk. Att influeras av Hegel blev snudd på landsförräderi.

I en tragikomisk episod tvingades den liberale försvarsministern Haldane att avgå därför att han före kriget uttalat sin beundran för Hegel och till på köpet översatt Schopenhauer. I Frankrike utvecklades en liknande kampanj riktad mot den franska kantianismen som varit stark vid förkrigstidens uni-

versitet. I Tyskland dömdes allt brittiskt och (efter 1917) allt amerikanskt tänkande ut som medskyldigt till anfallskriget mot centralmakterna.

Under mellankrigstiden drog Hitler sitt strå till stacken genom att fördriva ett stort antal judiska tyska och österrikiska filosofer. Somliga av dem tillhörde den så kallade Wienkretsen eller hade annars en orientering som senare skulle komma att betraktas som typisk för "analytisk filosofi" (även om detta uttryck användes för första gången så sent som 1929). När Rudolf Carnap, Otto Neurath och många andra fördrevs hamnade de i Storbritannien och USA. Där kom de att starkt influera den engelskspråkiga filosofin.

I USA började man egentligen inte tala om "analytisk filosofi" förrän efter 1950. I Oxford infördes den 1936 genom A. J. Ayer, som varit i Wien och studerat den på ort och ställe. Ledande filosofer i Oxford var tills dess Cook Wilson och R. G. Collingwood. Dessa var inbördes antagonister, men ingen av dem hade något att göra med analytisk filosofi.

Egentligen är det först efter 1945 som den analytiska filosofin på allvar tar över scenen. Då blir dess segertåg också snabbt och den blir på några årtionden den helt dominerande filosofin i Storbritannien och USA (likasom i exempelvis Sverige). Sedan dess har den framgångsrikt hållit ställningarna.

Den "kontinentala" filosofin har som namnet antyder avgränsats främst genom att inte vara anglosaxisk. Medan "analytisk filosofi" under senare årtionden kunnat begagnas som synonym till "anglosaxisk filosofi" finns inget motsvarande alternativ till beteckningen "kontinental filosofi". Den är inte utan vidare detsamma som "fenomenologi" eller som "strukturelism" eller som "poststrukturalism" eller som "hermeneutik".

The Oxford Handbook of Continental Philosophy syftar enligt utgivarnas förord till att tolka de kontinentala filoso-

ferna och "placera dem inom en begreppsram som är välkänd för dem som har en bakgrund i standardfilosofi, så som man konventionellt undervisar om den vid anglosaxiska filosofifinstitutioner". Detta är en pedagogiskt rimlig ambition med tanke på bokens sannolika läsekrets, men innebär givetvis åtskilliga risker och inskränkningar i fråga om själva tolkningen. Här varierar också som man kunnat vänta sig de enskilda bidragens nivå med författarna.

Men mycket är bra och användbart. Uppsatserna är inte ordnade efter enskilda filosofer eller skolbildningar utan efter teman: "att övervinna kunskapsteorin", "nihilismen och meningen med livet", "frihet som autonomi", "debatten om humanismen" och så vidare. Detta känns ofta okonventionellt och stimulerande och fungerar bra. Eftersom även analytiska filosofer diskuterar en del av dessa ämnen väcker tillvägagångssättet emellertid på nytt frågan vad kontinental filosofi egentligen är.

Något verkligt svar ger handboken inte. Framställningen börjar kronologiskt med tänkare som Kant och Hegel. Redan dessa väcker frågor. Kant och Hegel var onekligen "kontinentala" tänkare i den meningen att deras verksamhet var förlagd till den europeiska kontinenten. Men särskilt Kant har, som utgivarna är medvetna om, haft nästan lika stor betydelse för senare anglosaxisk och även analytisk filosofi som för kontinental.

Wienkretsens filosofer var som namnet antyder verksamma i Wien. Men de blev klassiker inom den "analytiska" filosofin. Bör de sålunda räknas som anglosaxiska filosofer? Eller bör brittiska hegelianer som Bradley eller Collingwood anses ha varit "kontinentala" filosofer trots att de var knutna till universitetet i Oxford?

Det bästa skulle enligt min mening ha varit att begränsa framställningen till den period efter 1945 – när en verklig uppdelning mellan "analytisk" och "kontinental" filosofi hade

uppstått. Då skulle man också på allvar kunnat ställa den fråga som *The Oxford Handbook of Continental Philosophy* snuddar vid men aldrig tar itu med, nämligen i vad mån det finns något gemensamt för de "kontinentala" filosoferna annat än att de inte är "analytiska" filosofer.

Självva begreppsbildningen har rimligtvis tillkommit så att någon vid en brittisk eller amerikansk filosofifinstitution där man sysslat med samtida filosofi plötsligt ställt frågan: "Men finns det ingen samtida filosofi utanför den analytiska?". Lärarna har då – en smula motvilligt – svarat att det också finns samtida "kontinental" filosofi och lämnat det där. Det hela påminner givetvis om den klassiska anekdoten om den brittiska tidningen som har rubriken: "Hård storm över Kanalen. Kontinenten avskuren."

Är det så att "kontinental" filosofi utmärks av att förkastat demokrati, marknadsekonomi och liberalism för att söka något revolutionärt alternativ? Bygger den på någon form av transcendent metafysik? Har den lämnat logiken bakom sig till förmån för mer intuitiva sätt att närma sig verkligheten? Dessa och ytterligare svar på frågan vad som utmärker den kontinentala filosofin diskuteras egentligen inte i handboken och vi får vara tillfreds med detta.

The Oxford Handbook of Continental Philosophy har en slagsida åt det tyska hållet medan fransk filosofi behandlas något mera styvmoderligt. Tänkare som italienaren Croce eller spanjoren Ortega y Gasset tas inte upp alls. Inte heller polacken Kolakowski eller tjeckien Kosik.

Varken Italien eller Spanien, varken Polen eller Tjeckien räknas till "kontinenten". Men inom dessa ramar innehåller handboken åtskilligt av värde och många av de individuella uppsatserna är utmärkta och stimulerande. Eftersom volymen väl i första hand är avsedd för referensbiblioteken är detta kanske rekommendation nog.

Svante Nordin

Tendentiöst angrepp på liberalismen

FRIA SJÄLAR

IDEOLOGI OCH VERKLIGHET
HOS LOCKE, MILL OCH
BENEDICTSSON

NINA BJÖRK

Wahlström & Widstrand 2008

På sista sidan i Nina Björks doktorsavhandling tar Victoria Benedictsson livet av sig – inte av olycklig kärlek till Georg Brandes, inte heller främst för att hon var diskriminerad som kvinna utan därför att hennes tro på liberal individualism hade visat sig grundad. Hon hade ansett det möjligt att genom egna ansträngningar uppnå "idealet om en människa som inte låter sig styras av kön eller börd". I sitt arbete som författare skulle hon vara fri, inte låta sig hindras av andras uppfattningar. Hon försökte konstruera sitt arbete "som ett rum utanför könsideologin". Detta visade sig omöjligt, hon kunde inte "skriva sig ut ur en önskad kvinnlighet. Det var en lögn" att hennes egen vilja och förmåga var det enda avgörande". I ett efterlämnat manus skrev hon: "Allting är skam hos en kvinna, ty hon är ingenting för sig, hon är bara en del av sitt kön." Omgivningens könsideologi fanns också inom henne själv. Därför var Brandes omdöme att hennes *Fru Marianne* var en Dame-Roman förintande för hennes bräckliga författarjag.

Tragedin bottnade i en illusion om individens förmåga att göra sig oberoende. En möjlig lösning hade enligt Björk varit att ansluta sig till ett kollektiv och agera politiskt tillsammans med andra individuellt maktlösa. Men Benedictsson såg till individen, alltid till individen. Varje tanke på att tillhöra ett kollektiv kände hon som ett hot och som en flykt från frihet och ansvar.

Björk är en metodisk och oberservant textanalytiker. Genom att begränsa sig till en eller par tydliga frågor hittar hon

strukturer och återkommande teman som en annan läsare missar. Ledmotivet är att människans föds in i totalt fysiskt beroende av andra och utvecklas mentalt och språkligt som en del av en gemenskap. Hon menar att det liberala idealet – en fri och självständig individ som skapar sig själv och sitt eget liv – hör ihop med en bild av människan som "okroppslig", höjd över de elementära behoven. Det är ett synsätt som passar manssamhället och motverkar

kvinnans emancipation. Björk analyserar textställen hos John Locke, John Stuart Mill och Benedictsson där människokroppen berörs, eller på ett märkligt sätt förbigås, och gör intressanta fynd. Kroppen beskrivs i dessa texter som ett föremål, som något man äger, inte som något man är. Den kan säljas som sexobjekt eller som arbete i underordning och maktlöshet. I Benedictssons roman *Pengar* finns ingen gräns för penningens makt. "För pengar får

man allt, allt!" Kvinnans kropp existerar i romanen "endast som ett konstverk att beundra, eller som en vara att köpa". En människas kropp, sammanfattar Björk, "har inte med hennes sanna jag att göra".

Men *Fria själar* är inte bara litteraturvetenskaplig och feministisk, den är också filosofisk. Björk har en teori om människans natur, hon vill inte bara betona det självklara att individen är beroende av sina >>

Victoria Benedictsson får agera slagträ mot liberalismen i Nina Björks avhandling.

FOTO: SCANPIX

likar och fången i ett nät av påverkningar. Teorin presenteras som allmängiltig, den handlar om både män och kvinnor, och den skulle vara lättare att förstå rätt om den inte så genomgående i boken flätats samman med feminismen. Alla saknar vi den frihet hon anser vara liberalismens viktigaste ideal.

Liberalismen är enligt Björk en lära som "utgår från att individen både kan och bör existera som en solitär varelse". Liberal individualism innebär att människan betraktas som en rationell aktör med förmåga att träffa självständiga val oavsett sociala och kulturella omständigheter. Hon hänvisar till "den liberala ideologin om att enbart individens egen förmåga avgör hennes öde".

Men detta är tolkningar, inte citat från liberala tänkare. Björk lutar sig främst mot uttalanden av Mill. Det som mest utmärker den moderna tiden, hävdade Mill, är "att människor inte längre föds till sin ställning i livet eller med oupplösliga band fjättras vid den plats där de föds, utan är fria att använda sin begåvning och de gynnsamma tillfällen som erbjuds". Mill skrev också: "Över sig själv, över sin egen kropp och själ är individen suverän."

Det första citatet beskriver en faktisk samhällsförändring, det andra är en politisk norm om individens rätt till en skyddad privat sfär. Mill uttalar sig inte här om människors förmåga att träffa rationella, självständiga val. Annat han skrivit vittnar om hans låga förväntningar i det avseendet, men han ansåg att människan har en potential att utvecklas moraliskt och intellektuellt.

Mill liknade i *Om friheten* människan vid ett träd, "som måste växa och utvecklas åt alla håll i enlighet med tendensen hos de inre krafter som gör det till ett levande väsen". Det visar, menar Björk, att han såg individen som en ensam varelse. "[M]änniskan kan bli människa även utan andra mänskliga varelser i sin närhet", som ett ensamväxande träd. Mill trodde enligt Björk att "den enskilde på egen hand

både kan och bör skapa sitt eget öde", och utan den tron "faller hela den liberala läran". Mill insåg inte att "beroende och relation är det specifikt mänskliga". Även detta är en misstolkning. Att Mill betraktade människans växande som en process i gemenskap med andra finns det många belägg för, bland annat i

Vilken liberal auktoritet har sagt att människan bör vara "en solitär varelse" eller att "enbart individens egen förmåga avgör hennes öde"? Att anti-liberaler sedan tvåhundra år påstår att detta är vad liberalismen står för betyder inte att det är sant.

självbiografin. Han erkände generöst hur beroende han själv varit för sin personliga utveckling av andra författare och – i synnerhet – av sin hustru Harriet Taylor.

Vilken liberal auktoritet har sagt att människan bör vara "en solitär varelse" eller att "enbart individens egen förmåga avgör hennes öde"? Att antiliberaler sedan tvåhundra år påstår att detta är vad liberalismen står för betyder inte att det är sant.

Individualism är en central idé inom liberalismen, men den kan tolkas på olika sätt, och en del liberaler har talat om individualism som något negativt (till exempel Tocqueville och Thomas Hill Green). Motsatsen är kollektivism, där tillhörigheten till en viss grupp eller gemenskap förpliktar inte bara till yttre lojalitet och lydnad utan också till hängivenhet och inre följsamhet. Kollektivism

handlar både om hur det (normalt) är och hur det bör vara. Individen antar gemenskapens värderingar lika naturligt som dess språk, de blir en del av identiteten.

Björk går långt i riktning mot kollektivism. Hon hävdar att "de andra", omgivningen, den allmänt omfattade ideologin, blir en del av jaget. Hon betraktar "den ena människan som konstituerande för den andra" och hävdar att "vi alla skapas som sexuella subjekt genom pornografin" – subjekt alltså, inte objekt. Alla hennes reflexioner går ut på att människan styrs utifrån, inte inifrån. Kausallagen härskar, inte viljan.

Rousseau skrev i sin essä om ojämlikhetens ursprung: "Naturen befaller varje djur, och djuret lyder. Människan känner samma impuls men är fri att underkasta sig eller stå emot; och det är framför allt i medvetandet om denna frihet hennes väsens andlighet visar sig." Den insikten, som bröt emot upplysningens mekanistiska, deterministiska människobild, fick Immanuel Kant att hänga Rousseaus porträtt på sin annars kala vägg. Förnuftiga varelsers medvetande om sin frihet att stå emot naturens (de fysiska begärens, flockens) befallningar är grunden för människans ansvar för eget liv och gärningar. Den som vill vara ett skapande subjekt, som Benedictsson, måste tro att en sådan frihet finns.

Björk skriver att Mill liksom Kant ansåg att moral stammar ur förnuftiga allmängiltiga resonemang, inte ur konkreta förhållanden och relationer i ett speciellt samhälle. Båda ansåg att vissa normer och ideal är universellt giltiga. Björk förknippar detta med en syn på individen som "icke-förankrad, fritt svävande, rationell och oberoende av yttre omständigheter". Men vad är alternativet? Att hävda trohet mot gemenskapens etiska normer är relativism. Om normen föreskriver diskriminering av kvinnor är det rätt att diskriminera.

Svante Nycander

Sjukdom som sköld

JAG VILL INTE DÖ. JAG VILL BARA INTE LEVA

ANN HEBERLEIN

Svante Weyler bokförlag 2008

Lhöstas skulle Ann Heberlein komma till Ersta samtal i Stockholm och diskutera sin doktorsavhandling *Kränkningar och förlåtelse* (2005) och den då senast utkomna boken *Det är inte mitt fel* (2008). Ersta samtal är en verksamhet inom Sofia församling på Södermalm där jag har fungerat som samtalsledare några år. Intressanta gäster och många, engagerade åhörare omkring så olika frågor som om Paulus var Kristus (Lena Einhorn) och vårt förhållande till våra barnbarn (Merete Mazzarella).

Ann Heberlein kom inte. En dag i förväg fick jag ett mejl där det stod att hon fått förhinder. Hon kunde inte ge någon förklaring, men det var en fråga om liv och död, stod det. Ett svarsmejl från mig med ny inbjudan fick aldrig något svar.

Och nu sitter jag med facit i handen, Ann Heberleins senaste bok, *Jag vill inte dö, jag vill bara inte leva*, där hon berättar om sin så kallade bipolära sjukdom och sin långa kamp mot självmordet. Depressioner växlar med maniska tillstånd då Ann Heberlein går på högvarv, arbetsmässigt, erotiskt, massmedialt. Som deprimerad dras hon oemotståndligt mot förgångelsen och måste söka skydd mot sig själv på St Lars sjukhus i Lund.

Boken slutar med att hon postar ett avskedsbrev till sin man. Nu ska hon verkligen försvinna och det blir bäst så. Inte bara för henne själv utan även för maken och de tre barnen, tonårssönerna och den lilla dottern, sex år gammal.

Men Ann Heberlein har inte försvunnit – även om hon tydligen försvann spärlost till Köpenhamn några dagar – och på något sätt fortsätter hennes liv.

Få böcker, och få mottaganden av böcker, har fyllt mig med så blandade känslor. För det är

Sitt inre tomrum tror jag Ann Heberlein hittills delvis lyckats fylla med sin kristna tro och sin kärlek till Svenska kyrkan. Men i sin bok gör hon slut med både kyrkan, universitetet och Sydsvenskan, där hon medarbetat i många år.

så att Ann Heberlein, samtidigt som hon är bottenlöst förtrivlad och ursinnigt rasande, håller upp sin sjukdom som en sköld mot omvärlden: Hur ska man kunna ifrågasätta en person som har det så svårt, som för en så bitter livs- eller döds kamp? Så slipper hon undan alla de frågor och krav på ansvarstagande som etikern och moralisten Ann Heberlein så gärna ställer på andra, frågnälliga feminister till självömkan uteliggare. *Det är inte mitt fel* går ut på just detta, vådan av att vägrata ansvar för sitt liv och sina val. Att alltid skyla ifrån sig, om det så är på samhället, föräldrarna, värden eller någonting annat. Nej, säger Ann Heberlein. Det är ditt fel. Gör något åt din situation. Att folk har olika förutsättningar är ingenting som hon diskuterar nämnvärt. Ett drag av hårdhet finns i hennes attack mot det "kravlösa samhället", "bidragssamhället" eller vad man nu vill kalla den svenska välfärdsstat som tidigare kallades folkhemmet. Socialdemokratin är inte precis hennes parti, även om hon själv kommer ur arbetarklass, det förstår man. Och ibland kan man tycka att hennes nykonservatism och biologism passar bara alltför väl in i samtiden.

I sin bok går hon till rätta med sig själv, men under självanklagelserna ligger ändå hennes alibi: sjukdomen. Det kan jag känna mig provocerad av. Liksom de ständiga kärleksförklaringarna till de tre barnen, som är de som håller henne kvar i livet, men som hon ändå är beredd att överge. Den stackars älskande maken-prästen tycker man också synd om.

Detta är en läsart, och även om jag nu själv låter hård och oförstående, tror jag nästan att Ann Heberlein själv vill att man också ska läsa hennes bok på detta sätt, det vill säga bli moraliskt indignerad och förbannad. Bli upprörd på denna totalt egotrippade person som egentligen endast bryr sig om en enda person i kosmos: Ann Heberlein.

Och visst är det en seger för den utmärkte prosaisten Heberlein att kunna skriva på ett sätt som verkligen får läsaren i gungning. Så uppriktig, så självutlämnande, så ytterligt sårbar och så stark. Dock stör mig en sak. På flera ställen understryker hon att hon alltid håller givna föreläsninglöften, aldrig kommer för sent, aldrig missar ett framträdande. Aldrig. Det är alltså inte riktigt sant. Här skymtar ett beräk-

nande drag under uppriktigheten som till exempel att offra mindre väl betalda och mindre spektakulära inbjudningar för mera prestigefyllda och välbetalda framträdanden. En aning futtigare och mänskligare för syndelser som fått utgå i denna storstilade bekännelsebok.

Detta är som sagt en läsart. En annan är att se boken som en form av exorcism, som ett märkligt och gripande försök att driva ut onda andar, att skaka om det egna narcissistiska jaget så häftigt att det till slut tappar andan och kanske – förhoppningsvis – tar mark som just den sansade, resonerande och ärligt sökande forskare och skriftställare som Ann Heberlein verkligen är. I sin avhandling diskuterar hon förlåtelsens pris i form av minskad självkänsla hos den som förlåter, ett ovanligt och intressant grepp, och hon kan också skriva om Svenska kyrkans rädsla för sin egen teologi.

I *Jag vill inte dö, jag vill bara inte leva* är det dock en annan Heberlein som talar. Här är det en kämpande och lidande människa som för ordet, totalt utlämnad åt sina obesvarbara frågor om meningen med livet (livet är meningen med livet, Ann) och framför allt totalt innesluten i

sig själv i den inkräkthet som redan Luther talade om. Helvetet på jorden, med andra ord, ur vilket inga utgångar finns. Och hon är så förtvivlat trött på allt att man själv, som läsare, har svårt att sova på natten efter att ha lagt ifrån sig boken.

En sak till bör påpekas. Att vara narcissistiskt besatt av bekräftelse, att spela ut sig själv inför publiken till vilket pris som helst, att likt en Judy Garland eller Marilyn Monroe trängta så efter strålkastarljus att vad som helst är okej bara man får uppmärksamhet, är en åkomma som förstärks tusenfalt i mediesamhället. Att skruva ned belysningen är dock få eller inga medier beredda till: självbekännelser säljer, självmord säljer. Det vet Heberlein bara alltför väl. Utan mediespegligen blir hon alldeles tom inombords. Och alldeles tom kan man inte leva. Därav det maniska draget i denna text men också dess oslagbara dynamik. Framåt, framåt men samtidigt nedåt, mot intet.

Sitt inre tomrum tror jag Ann Heberlein hittills delvis lyckats fylla med sin kristna tro och sin kärlek till Svenska kyrkan. Men i sin bok gör hon slut med både kyrkan, universitetet och *Sydsvenskan*, där hon medarbetat i många år. I denna bok ropar hon till Gud som människor gjort i alla tider och samma uppfordrande stämma ljuder som i *Psaltaren*: Herre, hör min bön, Herre, svara mig när jag ropar! Och kanske finns ändå Gud kvar, den gud som aldrig svarar men som ändå andas i natten.

I slutet av boken blir tempot lite lugnare. Det är när hon skriver om självmördares avskedsbrev och sin längtan efter sanning och trygghet i förhållande till andra människor samtidigt som hon, oerfärhärmligt, ber lögnen komma åter: "Lögn. Gör mig hel igen."

Och underbar är Ann Heberlein när hon, den vackra, glamorösa blondinen i sina höglackade skor, igenkänner sig själv i en trasig, svartklädd sjutton-åring vars tårdränkta blick hon möter i spegeln på en offentlig toalett.

Kerstin Vinterhed

Nej, Heidenstam var ingen medieprodukt

I en ny avhandling om Heidenstam påstås att mediebilden av en författare är viktigare än dennes texter. I så fall blir det svårt att förstå Shakespeares, Homeros eller Heidenstams betydelse.

**RYKTBARHETENS ANSIKTE
VERNER VON HEIDENSTAM,
MEDIERNA OCH
PERSONKULTEN
I SEKELSKIFTETS SVERIGE**
ANDREAS NYBLUM
Atlantis 2008

Vilken är nyckeln till konstverket? Är det diktarens person, hans miljö eller kanske tidsandan? Skall vi forska i Shakespeares verk eller i den tankevärld där de tog form?

Bägge delarna förstås. Själva dikotomin är falsk. Som om det gick att dissekera konstverk i isolering på samma sätt som man analyserar satser i ett formellt system! De som först yrkade på textcenterad analys var heller inga flummare av det slag som senare skrudat sig i "poststrukturalism" och andra storstättliga schabrak. De var vetenskapliga vägröjare som Roman Jakobson, Jurij Lotman och Michail Bachtin. Deras teorier alstrade fruktbart forskning och etablerade flera oantastliga discipliner som idag står på egna ben.

Jag trodde först att Andreas Nybloms bok *Ryktbarhetens ansikte* hade ett ärende i den debatten; att den var en hälsosam reaktion mot pseudoteoretisk och världsfrånvänd textfixering. Nyblom vänder blicken (alldeles) från det litterära verket och riktar den mot "medierna och personkulten i sekelskiftets Sverige". I centrum för hans intresse står författargestaltens genomslag i det allmänna och det litterära medvetandet, främst exemplifierat av Verner von Heidenstam, en av våra första kulturkändisar.

Det rör sig om högingressan-

ta saker. Epoken var på många sätt en grundartid. Mycket av det som senare blev vår lott låg i stöpsleven, inte minst det som kallats "massamhället" – det som Erik Lönnroth åttio år senare skulle kalla "mediernas och dagsnyheternas fasansfulla tyranni över vår vardag". De stora ideologierna fick via folk rörelserna och pressens växande upplagor konkret närvaro i det offentliga livet. Författarna – de författare som var hugade – började få en nimbus av vismän och orakel, med rätt att yttra sig i alla vägande frågor, oavsett kompetens. Ideologisk och politisk aktivism, från Kellgren till Snoilsky, var inte ny i sig men symbiosen mellan våra första massmedier och våra första kändisar revolutionerade formatet. Efterhand gick det därhän att tystnad från en författare i stora frågor kom att uppfattas som klandervärd, som Heidenstams tystnad under storstrejken 1909. Det var inte sista gången en diktare avkrävdes politisk räkningskap inför det allmänna, enligt kulturradikalismens olycksaliga dogm att intellektuella samveten skulle ha större specifik vikt än andra.

Idealiseringen av stora personligheter var mycket mer tacksam än idag, eftersom pressen i hög grad avstod från att rapportera om malörer, fadäser och motgångar i privatlivet. Den unge Anders Österling, som svärmade för Heidenstam och föreställt sig honom höjd över alla fäfängligheter, noterade bestört att den vördade olympiern promenerade kring Naddö iförd mustaschformare – men han nämnde det försynt

nog inte förrän sjuttio år senare, i sina minnen.

Det finns mycket stoff att ösa ur. Fredrik Böök, i unga år en devot vapendragare, rådde genom förvecklingar i sitt privatliv på kant med diktaren och gläntade i sin Heidenstambioграфи (1945–46) rätt omilt på förlåten. Alla som trampar dessa stigar står också i djup skuld till Staffan Björck och hans enastående *Heidenstam och sekelskiftets Sverige*. Jan Stenkvist har bidragit till helhetsbilden i Nationalskalden och på senare år har David Gedin och Per I. Gedin behandlat Heidenstam just i hans egenskap av offentligt blickfång.

Mycket av detta rika stoff refereras av Nyblom på ett trevligt vis. Men detta är en doktorsavhandling, inte en essäsamling, och trevnaden är inte dess rättesnöre. Nybloms tes är högst radikal, långt mer omstörtande än vad bokens recenser uppsnappat. Så här lyder den, i sin generella form, i Nybloms slutsummering:

"Det förment ytliga och triviala – mediebildens av författaren själv – har alltid haft en mer avgörande betydelse än litteraturen i sig".

Denna förbluffande åsikt backas upp med ett citat från Ulf Lundell, som kröner slutkapitlets portal:

"Nästan alla författare som betytt nånting... deras livshistorier är fan ta mej intressanta-re än deras böcker. Böckerna är bara biljetterna till omvärlden. Livet och levernet är den egentliga boken."

Tveklöst kastar yttrandet ljus över vår mörka tid – och

över Lundells karriär, som sällan sökt sig banor där massmedierna inte kunnat följa honom. Men den rimmar så illa med all dokumenterad verklighet att det är svårt att se hur någon på allvar velat framföra den i så oreserverad form.

Den Nyblom-Lundellska tesen om litteraturen har en deskriptiv tolkning och en normativ. I Nybloms fall är väl avsikten främst deskriptiv: han ser sig som litteratursociologen på spaning efter samband mellan mediegenererad ryktbarhet och litteraturhistorisk värdering. I Lundells fall är det är svårt att värja sig mot misstanken att han dessutom bejaktar denna tingens ordning.

I sin generella form är tesen alltigenom felaktig. Nyblom

Greppet anknyter till en av postmodernismens stora manier: att reducera konstnärligt och litterärt värde till utvändigheter och godtyckligheter.

avstår också från all historisk behandling av ämnet. Det är ju först rätt nyligen som mediebrus och skvaller haft någon möjlighet att distrahera läsare från verket till personen. Shakespeare, vars privatliv förblir höljt i dunkel, Homeros, Kafka, Garcia Márquez – det känns nästan genant att räkna upp alla som lagt en global publik vid sina fötter utan några utomlitterära hjälpmedel. Många av de allra största har i portgängen varit lika komplett anonyma för sina läsare som Verner von Heidenstam var våren 1888 när hans *Vallfart* och *vandringsår* damp ned som en brandfackla i eldfångda unga sinnen.

Från generaliseringen om litteraturen som image-de-

terminerad går Nyblom till en speciell slutsats, om Heidenstam. Vetenskapsmännen, menar han, har stirrat sig blinda på Heidenstams verk, eller låtsat som om de baserat sin värdering på ett uteslutande litterärt material. I själva verket har de dock, utan att redovisa sin synd, varit omtöcknade av den fotogeniske diktarens medieframtoning. Så här formulerar Nyblom det:

"Det stora flertalet kände Heidenstam från andras presentationer av honom i ord och bild i tidningar och tidskrifter.

Detta gällde förstås även det fåtal som förstod sig på konst – författarkollegerna, litteraturhistorikerna och kritikerna."

Tanken här är alltså att inte bara mediekonsumenter, utan också de kännare som bedömde Heidenstam å tjänstens vägnar lät sig ledas av medial idol dyrkan, skvaller och frivol mytbildning. Här anmäler sig ett logiskt problem. Om även kännarna baserade sina omdömen på andrahandsdata om dikta ren, inhämtade via pressen, vilka var då primärkällorna i denna kedja? Jag kan inte se annat än att man hamnar i en regress.

Hur det än förhåller sig med den saken, så låter sig påståendet – att "det stora flertalet" litterära fackmän inte mötte Heidenstam via hans lyrik utan via icke-experters karaktäristiker i pressen – lätt prövas. Heidenstam blev berömd, om inte över en natt, så genom en bok. *Vallfart och vandringsår* slog, med Bööks celebra ord, ned som en bomb i den svenska litteraturen.

Det är inga överord. Det var inte bara Heidenstams ton och hans skapande kraft som ruskade om. Heidenstam var unik också på ett annat, för Nybloms syften högst relevant vis: han var en total outsider i det svenska kultur- och medielivets svärgbetonade nätverk av kottier, fronder och allianser. Alla kände alla, men exildiktaren Heidenstam kände ingen. (Ingen utom Strindberg, vars bidrag var att inte fälla ett gott ord för den debuterande unge vännen.)

Inga av de smakdomare eller kolleger på vilka debutantens lycka hängde visste om han var lång eller kort, om han var utrustad med dubbelhaka eller härskarprofil; ingen hade någon erfarenhet av hans salongsvana eller hans sällskapstalanger. De mötte denna nya dikt utan att upphovsmannens erotiska erövringar eller hans sagobetona de familjehistoria kunde smyga sig in i bedömningen.

Det är sällan litteraturhistoriska spörsmål låter sig slitas så entydigt, som i ett laboratorieexperiment. Det finns ännu en solklar empirisk åtgärd som osökt borde ha anmält sig för Nyblom. Hur gick det för en samtida diktare av jämförbar lyrisk kaliber, men utan Heidenstams vinnande attribut? Det finns bara ett jämförelseobjekt, men det är som klippt och skuret för Nybloms syften. Gustaf Fröding kunde bara avundas kollegan hans nobla statur, hans kvinnotycke och hans förslagenhet i umgänget med press och publik. Bara på en punkt var Fröding Heidenstams like – ifråga om litterär förmåga.

Den förtvivlade, tunnhåriga, rundhyllte, periodsupande, självföraktande, själssjuka bordellkunden Fröding mötte sin publik utan något annat än sin dikt. Men denne loser, vars privatliv var en serie katastrofer, blev mer älskad än Heidenstam, mer älskad av någon samtida eller framtida diktare över huvud taget, möjligtvis med undantag för Harry Martinson och Nils Ferlin.

I dag är vår Frödingbild ofrånkomligen präglad av Heidenstams magnifika rader om den döde kollegan och av Richard Bergs lika storartade porträtt. Bägge dessa bilder förlänar Frödings lidande en postum och föga autentisk storhet. Men Fröding erövrade sin publik långt tidigare, under nittiotalets första del!

I dag, det skall erkännas, då nyhetssidornas enda intresse för finkulturen är dess eventuella bråk och skandaler, skulle förstås de frödingska handikappen blivit till resurser. I det klimat som utgör Nybloms re-

ferensram, alltså dagens jämmerdal, skulle Fröding blivit en värphöna åt kvällstidningarna. Man tycker sig höra sjakalernas muntra spårskall: "Fröding full igen"; "Fröding intagen på nytt"; "Fröding tafsar på servitris".

Det är också viktigt att hålla i minnet, när vi bedömer Nybloms tes, att samtiden endast kände till en bråkdel av det vi känner om Heidenstams privatliv. Diktarens resor och möten gavs stort utrymme i spalterna men det riktigt lödiga skvalleret tordes man inte ta i.

Att Heidenstam var verk sam part i det ärelösa givandet och tagandet mellan kändisen och hans krönikörer är trivialt. Ingen har ju hävdad den konträra tesen – att upplevelsen av Heidenstam och bedömningen av honom efter berömmelsen inte skulle ha något med hans offentliga persona och hans publika manövrer att göra. Men Nyblom siktar som sagt mycket högre, och postulerar de icke-litterära faktorernas primat. I sitt arbete utsätter han dock inte den tesen för några påfrestningar. Större delen av boken ägnas åt förhållanden som är neutrala i förhållande till tesen. Nybloms grepp är inte unikt; han ställer uppenspektakulär tes, och argumenterar sedan för en långt mindre anspråksfull variant. Så till exempel s. 117: "Även om det litterära verket var författarens inträdesbiljett till det offentliga livet, blev personligheten, namnet och an-

siktet det som ofta dominerade i mediernas följande exporering." Denna utsaga är ju långt mindre – om alls – kontroversiell än den maximalistiska tes som citerats ovan.

Nyblom spänner kärran för hästen. Heidenstams lyriska storhet var ett nödvändigt, men inte tillräckligt, villkor för den personkult och de nationalromantiska excesser som florerade i hans närhet. Dåtiden, med dess utbredda lyriskläsande och utvecklade smak, skulle aldrig ha satt en likgiltig diktare på piedestal därför att några murvar puffade för honom stup i ett och tapetserade kultursidorna med hans örnprofil.

Charmen, för dem som tilltalas av sådant, i Nybloms sätt att närmasig Heidenstam, är väl att »

FOTO: SCANPIX

greppet anknyter till en av postmodernismens stora manier: att reducera konstnärligt och litterärt värde till utvändigheter och godtyckligheter. I den världen är stil, smak och värderingar inte legitima kategorier. För att jämvikt skall råda måste all humaniora kunna härledas ur sociologien, i synnerhet till den sorts sociologi som via postulerade "krafter" förutsätter det som skulle bevisas. En bekväm följd av detta är att man slipper skilja mellan skön konst och tarvligt skräp. (Jag kan inte påminna mig ha stött på ett enda ställe i Nybloms bok där hans själv röjer någon uppfattning om det som ändå är det mest angelägna i fråga om Heidenstam – hans lyriska originalitet.)

Nyblom visar här och där att han kan tänka och skriva utanför den postmoderna katekesens inskränkta ramar, men här och var lyser tidens to-kigheter igenom i ett antal stilblommor, som där han utan någonglimt i ögat utpekar Heidenstam som "vit man". Avsikten är inte deskriptiv utan ideologisk – "vit man" är en graverande kontrast till köns- och färg-alternativen.

Är medienoteringar och bul-ler i privatlivet ett konstnärligt kriterium? Är Byron större än Heine, Andy Warhol större än Rembrandt, Britney Spears större än Mozart? Är allt godtycke? Naturligtvis inte. Men vi lever just nu inne i en märklig parentes av kulturell självstymning. Som alla små var-elser tror vi att lövet vi klamrar oss fast vid är Världen. På det lövet härskar just nu en kultur där en naken person som springer skrikande över ett torg i direkt-sändning är *a priori* intressan-tare än en påklädd person som sitter ensam i ett rum och läser. Denna vår kultursyn är ett undantag, lika unik och pervers som Zjdanovs eller Savonarolas, och den är sällsynt olämplig som utgångspunkt för generel-la omdömen om konst och litte-ratur. Det bästa sättet att värde-ra en epok förblir – att studera andra epoker. Det har Nyblom – och hans handledare – funnit överflödigt.

Nathan Shachar

Myllrande rik företagshistorik

FÅNGA PLATSEN
GUIDE TILL SVERIGES
FÖRETAGSAMMA HISTORIA

ANDERS JOHNSON
SNS Förlag 2008

Häromåret skrev Sören Wi-be en av de roligaste artik-lar som DN Debatt någonsin har publicerat. Han tillämpade nationalekonomins begrepp *deadweight losses* (dödvikts-förluster) på den stora helgen, och konstaterade att julklap-parna var ett gruvligt samhälls-ekonomiskt bekymmer. *Dead-weight losses* uppstår nämligen när kostnaden för givaren är större än nyttan för mottaga-ren – samma insikt, som räddar Karl-Bertil Jonssons julafton. Och i det perspektivet är det antagligen miljarder som rullar iväg, när vi bestämmer oss för vad alla andra önskar sig och inte skickar med byteskvittor i paketet.

Men för den som har en för-stående bokhandel i närheten finns det nu en chans att kom-ma Wibes kalkyler på skam. All-deles före jul kom Anders John-son med *Fånga platsen. Guide till Sveriges företagsamma historia*. Alla som fått böcker till andra raden i bokhyllan, gack och byt – för här är något alldeles för sig, mer än 500 komprimerade, sprudlande sidor att gräva ner sig i och störta ut i landet med!

Den menande under-rubriken kan få läsaren att ana oråd – ett par näringslivs-institutioner finns med som sponsorer – men det blir inte så farligt, åtminstone inte förrän det är dags för ett par sidors sum-mering i slutet av boken, och då är man redan så lycklig över allt författaren dittills bjudit på att man tar moralen som ricinolja på desserten.

För det här är det roligaste jag läst på länge. Anders John-son går runt hela Sverige, bör-jar i Bohuslän och slutar i Norrbotten, med en oändlig mängd fakta, historier och reflektioner. På en mening får han ofta in två sevärdheter, läsaren vän-

jer sig vid att avnjuta tre satser som en hel berättelse. Det hade kunnat bli påfrestande, men det fungerar. Det är egentligen bara

geografin som sorterar myllret, men under läsningens gång kan var och en låta tankarna vandra, bläddra fram och tillbaka (ibland hjälpt av hänvisningar), och pussla fram sina egna sam-band och undringar.

Redan från början ger han

läsaren något att fundera över. Han struntar i län och land-skap, han delar in landet i 25 re-gioner, som skär och strimlar många av de vedertagna indel-ningarna. Det är vattenvägar-nas logik han valt, sjöar, åar och älvar som bygdernas sam-manhållare. Jodå, som histo-riker kan man känna igen sig. Biskopen i Växjö hade starka intressen längs sjösys-te-men ner i Blekinge, Små-land faller sönder i "de små landen", vägen ut till Halmstad spelade stor roll innan den blev svensk ända ut – och vi är fortfa-rande en del som trampat Nis-sastigen på cykel från Skåne till Stockholm.

Men ändå – runt Stock-holm blir det bisarrt, när det som vuxit fram runt huvud-staden i stället kopplas samman med orter långt därifrån – Sö-dertörns förorter med Eskilstu-na, Järfälla med Nora och Lud-vika, Vaxholm med Tierp – och en Upplandsregion utan Upp-sala... Eller så är det ett listigt pedagogiskt grepp, där John-son tvingar slöläsaren att tän-ka till och själv dela in sitt land. Längs vägarna, kanske – som hamnat lite märkligt i skymun-dan i det som ändå är en guide-bok, och som organiserat lan-det i bra många århundra-den. När Karl XI skulle tillbaka in i skånska kriget mot slaget vid Lund 1676, då hade han samma tre vägar att välja på som idag – E6 ner från Halmstad, E4 över Mar-karyd, eller 21/23 över Älmhult och Kristianstad.

Mycket av boken handlar om produkter och teknikutveckling. Bokens register är en tättskriven, fler-spaltig lustresa på tretton si-dor, där man kan leta sig tillba-ka till alla godbitar man hittade under läsningen men sedan inte kan återfinna. Plötsligt hamnar vardagens ting rätt i geografin; Swix skidvallor togs fram 1946 av Astras (!) forskare.

Anders Johnson bygger ve-Aritabla stamträd av pro-

dukterna. Halda Fickursfabrik grundades 1887 i Svängsta. Fabriken började göra skrivmaskiner 1896 – det står en grön sak här bakom mig – och taxametrar 1902. Ändå gick företaget i likvidation 1920, taxametrarna flyttade till Stockholm och sedan till Halmstad, nu under namnet Haldex (om det är samma företag som dyker upp i Garphyttan och Landskrona reder Johnson dock inte ut). Skrivmaskinerna tog Facit i Åtvidaberg hand om, men verk-mästaren köpte lagret och maskinerna och bildade AB Ur-fabriken. ABU slog sig också på taxametrar, men andra världskriget knäckte marknaden. Då slog sig verk-mästarens son på

fiske istället, och spinnrullen ABU Garcia Ambassadeur hör numera till Sveriges mest framgångsrika exportprodukter.

Eller varför inte Sapa, tillverkaren av aluminiumprofiler, som i Mexico 1968 slog sig in på OS-marknaden för – fotbollsmål! Eller turerna kring Åkerlund & Rausing och Tetra-Pak, där Holger Crafoord sålde sin ägarandel för att betala Gambros dialysmaskiner? De som är ansvariga för det statliga teknik- och innovationsstödet kan slänga sig i väggen – varför ska man lägga miljonbidrag till det som lite klurighet och uppfinningsrikedom gör bra nog på egen hand?

Det här är en bok att bära med sig sommar efter sommar, lov efter lov, och beta av lite Sverige i taget, från järn-ålderns fyndplatser till Hogia och Bert Karlsson. För visst, personer-na finns också, inte alltid romantiserade (fast varför behandlas Kreuger så mycket mer respektfullt än Re-faat?), och med plats för kon-kurser, galenskaper och Gus-taf de Lavals misslyckade eko-

nomiska insatser, som nått och jämnt uppvågades av hans tek-niska begåvning. Det myllrar av bilder, några riktigt vackra, många tankeväckande – och med Sergels skildring av gästgi-veriet i Krokek för den som söker det skabrösa. Kartorna är i påv-raste laget. Men det får re-senären själv kom-plettera – i gengäld hittar man desto fler platser och tips (in-klusive fabriksförsäljning) på de drygt 500 sidorna.

Gunnar Wetterberg

Europa som lockelse

OTHER COLORS

ESSAYS AND A STORY

ORHAN PAMUK

ÖVERSÄTTNING: MAUREEN

FREELY

Vintage International 2008

Känslan av att leva en utkantstillvaro är ett centralt tema i många författarskap. På äger en sådan komplikationskraft som Orhan Pamuks där identiteten ständigt ut-sätts för atten-tat och utma-ningar: från reli-gionen, natio-nen, familjen, politiken.

Och inte minst från utsidan, från den övriga världen. Pamuk är kosmopolitisk, västori-entrad och liberal, född och upp-vuxen i Istanbul. I ordets samtliga bemärkelser lever han i en periferi, i ett slags ingenmans-land där visionen av Europa är ständigt närvarande.

Den som läst hans självbio-grafi *Istanbul* förstår nog vad jag talar om. Staden beskrivs som ett mentalt tillstånd, präglad av melankoli och permanent ned-gång. Istanbul är, likt det sön-dermulade ottomanska riket, en spillra av vad det en gång var.

Den är för Pamuk både spök-stad och i allra högsta grad le-vande och berikande. Han var-ken vill eller kan undfly den.

Europabliar därför en konkur-rerande och kanske komplette-rande vision till Istanbul. I essä-samlingen *Other Colors* skriver Pamuk att Europa "alltid varit en dröm, en vision om vad som komma skall, en uppenbarelse emellanåt efterlängtat, emellanåt fruktad; ett mål att sträva efter eller en fara. En framtid – men aldrig ett minne."

Det är både vackert och skarpsinnigt uttryckt, om än pessimistiskt. Pamuk tycks mena att Europa för européer utgörs av gemensamma re-ferenser, minnen och historia. För turkar som han själv, dä-remot, är Europa en lockelse, en dröm som ständigt antar ny skepnad.

Pamuk skriver att hans ge-neration trott på den dröm-men mer entusiastiskt än eu-ropeerna själva. Men det "var innan Turkiets förhandlingar blev så intensiva och oroliga". I geografisk mening är hans eu-ropeiska identitet självklar, i alla andra avseenden förvägras den honom av centrifugalkraf-ter som slungar honom tillbaka i periferin.

Mats Wiklund

Heaney om poesins väsen

STEPPING STONES

INTERVIEWS WITH

SEAMUS HEANEY

DENNIS O'DRISCOLL

Faber & Faber 2008

Med tanke på att Seamus Heaney är västvärldens kanske mest kände poet idag, är det märkligt att det inte skri-vits några biografier om honom. Den främsta boken om hans po-esi gavs ut 1998, av Helen Ven-dler, tre år efter att han tilldelas Nobelpriset, och rymmer som sig bör utläggningar om inte minst förhållandet mel-lan hans poesi och de platser som dikterna är relaterade till. En betydligt mer heltäckande bild av Heaneys liv tecknas dock i den nyutkomna *Stepping Stones*, vilket är en riktigt mat-nyttig tegelsten, bestående av långa, djuplodande intervjuer, vilka till övervägande del skett i skriftform. Frågorna ställs av poeten och Heaney-specialis-ten Dennis O'Driscoll, även han boende på Irland.

I de inledande delarna ges en detaljerad och till synes tillförlitlig beskrivning av Heaneys uppväxt i de agrara delarna av Nordirland, varifrån han flyt-tade så snart han fick möjlig-het. Noggrant utreds hans ly-riska influenser. Heaney skri-

ver tydligt in sig i en utpräglad engelsk tradition där riktmär-kena utgörs av Wordsworth, Keats, Hopkins, Hardy, Eliot samt förstås den nära vännen Ted Hughes.

Någon vän av avantgardistiska formexperiment och utma-ningar av litterära konventioner har Heaney emellertid ald-rig varit. Istället återkommer han i boken till sin uppfattning om poesin som ett sätt att i en sekulariserad värld närma sig och gestalta en upplevelse av in-te sällan andlig art. Den experi-mentella estetiken ser han där-igenom som direkt fientlig till den poesi som han själv syss-lar med.

F från ett svenskt perspektiv fäster man sig inte minst vid den dråpliga redogörelsen för hur Heaney fick meddelan-det om sitt Nobelpris. Det sked-de när han var på resa i Grek-land, vilket gjorde att han inte nåddes av nyheten förrän en hel dag efter dess offentliggörande. I övrigt kan noteras att Tomas Tranströmer dyker upp under en vistelse i Mexiko. Tranströ-mer torde vara den svenska po-et som mest minnar om Heaney, vars lyriska stil i dagens Sverige har få efterföljare. Vilket är synd eftersom det inte är många som med sådan känslighet och skick-lighet som Seamus Heaney bär vidare och utvecklar själva kär-nan i poesins väsen.

Johan Lundberg

Kulturutredningen, vars resultat lades fram för ett par veckor sedan, återkommer gång på gång till den fattigdom som präglar "kulturarbetares", eller "konstskapares", liv. Samtidigt rapporterades det att ingen annan utredning någonsin har samlat en så stor publik vid sin presentation. Presentationen skedde klockan 10.00 en vanlig torsdag.

Om så kallat vanligt folk, med sina grova värderingar, läste tidningens kulturnyheter, skulle de antagligen ana ett samband mellan "kulturarbetares" inkomster och det sätt de fördriver tiden på. Få är de arbetare, utanför fackföreningsrörelsen, som kan försörja sig på att ägna vardagarna åt att pimpla gratis Ramlösa i konferenslokaler, skulle de mumla.

Den typen av låga påhopp är ett exempel på det allt vanligare "kulturföraktet", med säkerhet ett huvudskäl till "kulturarbetarnas" låga inkomster. Frågan är om vår civilisation alls har en framtid, när sådan oginhet gör det hart när omöjligt att överleva på att, till exempel, frysa in sig naken i en isvitrin, kissa offentligt, spela tossig och bli intagen på psyket, eller andra konstverk.

Det är vänligt av kulturutredningen att oroas sig, men antagligen för sent. Kanske måste vi acceptera att den västerländska civilisationen går mot sin död och att vi alla i framtiden kommer att tvingas försörja oss på de mest primitiva och barbariska sätt. Till exempel som revisorer, verkstadsarbetare eller skolade porträttmålare.

JAG HAR I MÅNGA ÅR FÖRSÖKT FÖRKLARA för ett urval av riksdagsmän, ministrar och sakkunniga att ingen – vid sidan av en liten minoritet hallucinerande maniker – egentligen har minsta intresse av politik. De har varit för upptagna med att tråka ut oss för att lyssna. Då och då smittas istället vi av deras besatthet.

Så var det hösten 2006, då Sverige fick sin förste svarte statsminister.

Att en sonsonson till "morianen", cirkusdirektören och kannibalen John Hood blev Sveriges regeringschef, var inspirerande. Vår nation var äntligen multikulturalistisk och framför oss låg, rimligen, guld, rökelse och myrra.

Nu, efter två och ett halvt år med Fredrik Reinfeldt, har entusiasmen falnat. Inte ens Amerikas försök att följa Sverige i de färgade spåren lyfte humöret, mer än tillfälligt. Det har gått så långt att till och med politikerna själva har förlorat lusten till politik. En minister talar om "krisläge", en annan om "nationellt krisläge". Överallt dessa arsenikvita ansikten och djupa, bekymrade veckor.

lan ögonen. Att "Mona" inte vill ta över de "skitår" och det "krisläge" nuvarande regering administrerar, är uppenbart. Hon gör istället allt hon kan för att slippa att bli sittande med – ordvitsen oavsiktlig – Svarte Petter 2010.

Kanske är den kollektiva depressionen inom politikerminoriteten av godo. Någon gång måste de trots allt inse hur meningslösa deras liv är, även om det smärtar. Men när ingen vill ha makten, kan vem som helst vinna. Oron växer redan för att valet 2010 ska bli en framgång för de som vill hålla politiken vit och omintetgöra de multikulturalistiska landvinningarna. En del talar till och med om en "hotande rasism".

Jag tycker personligen att det är överord. Men visst vore det tråkigt, även för oss som inte sysslar med politik eller annan organiserad brottslighet, om vår förste svarte statsminister redan efter fyra år ersattes av en helvit kvinna från ursvensk ombudsmannaklass.

NI, LIKSOM JAG, HAR MED all säkerhet ägnat de senaste veckorna åt att diskutera vad som har skett med

den mexikanska gränsön Bermeja. Den 80 kvadratkilometer stora ön försvann "spårlöst" för tio år sedan. En teori är att havsnivån stigit på grund av växthuseffekten och dränkt den, en annan att CIA sprängt bort ön, för att säkra amerikansk ägo för oljetillgångar i närheten.

Båda dessa konspirationsteorier är förstås möjliga, men ganska tråkiga. Skurkarna är, i båda fallen, de gamla vanliga: kapitalister, amerikaner och välbärgade stadsjeepsförare. Min, betydligt intressantare, teori är att öns försvinnande beror på en kombination av Arkimedes princip och franska revolutionen.

Det hela är mycket enkelt: den jämlikhetsmani som föddes ur franska revolutionen har resulterat i att stora samhällsklasser, som saknar den självbehärsknings som följer med god uppfostran, fått fri tillgång till mat. Resultatet har blivit vad som idag öppet kallas en "fetmaepidemi". Därtill har utlandsresor, tidigare förbehållna de klasser som gjorde Grand Tour, blivit en "rättighet". Den lägsta kontorist tillbringar idag en betydande del av året på Thailands stränder.

Vad tror ni händer, när detta enorma kollektiv av mänskligt späck, i jämlikhetens namn, sänks ned i världshaven?

Men det kommer väl ingen, ens i Mexiko, att våga undersöka.

Hösten 2006 fick Sverige sin första svarta statsminister

KUNGL. BIBL.

2009-03-06

STOCKHOLM

"Neo är måste-läsning för politiskt intresserade i Sverige."

Peter Wolodarski, politisk redaktör på Dagens Nyheter

NEO är samhällsmagasinet för det borgerliga Sverige. Vi tror på människans skaparkraft och på att livet hela tiden kan bli bättre för den som vågar och vill. Vi förklarar samtiden, analyserar historien från nya perspektiv och funderar över vad framtiden kommer att innebära för Sverige och för världen.

Hos oss hittar du initierade artiklar av riksdagsledamöter, forskare och företagsledare. Samt givetvis etablerade skribenter som PJ Anders Linder, Ann Heberlein, Margit Silberstein, Maciej Zaremba och Johan Norberg.

Nu får du som inte har prenumererat tidigare chansen att provläsa tre nummer av Neo för endast 99 kronor. Då får du dessutom Mats Johanssons aktuella bok "Det andra kalla kriget". Läsning av yppersta klass – bara att skicka in kupongen. Varmt välkommen.

NEO

www.magasinetneo.se

JA, TACK!

KOD: 415 ■ Jag vill prova tre nummer av Neo för endast 99 kronor. Då får jag dessutom boken "Det nya kalla kriget" av Mats Johansson.

Skicka mig Neo på följande adress:

NAMN

ADRESS

E-POST

TELEFON

FRANKERAS EJ
MOTTAGAREN
BETALAR
PORTOT

MAGASINET NEO

SVARSPOST
20480552
831 18
ÖSTERSUND

B Sverige porto betalt

B-POST
AVSÄNDARE: PRESSDATA AB

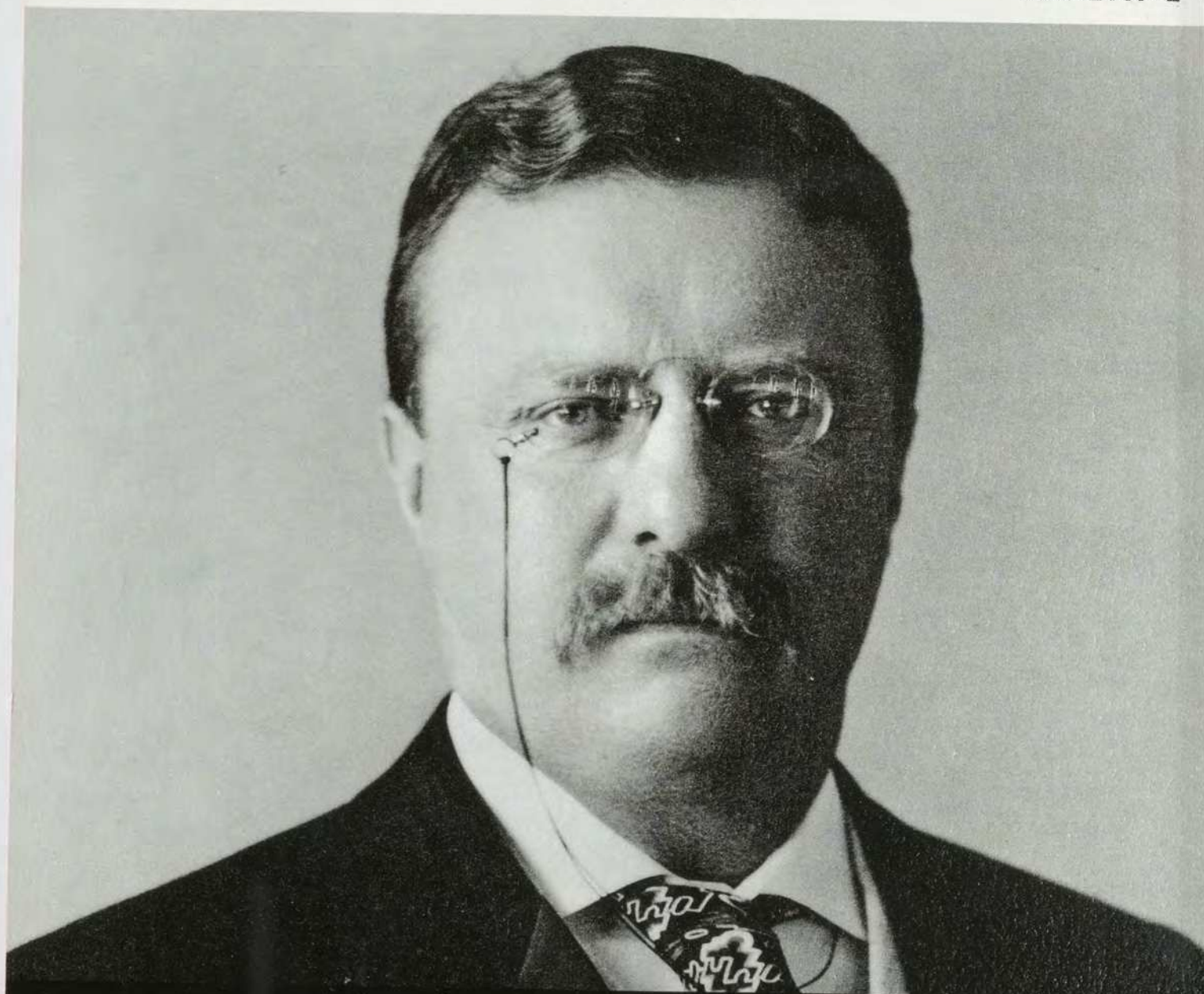
Box 610
832 23 FRÖSEN

KUNGLIGA BIBLIOTEKET
UL

BOX 5039
10241 STOCKHOLM

101609
10240

LOKAL
AXE/2009/2

Theodore Roosevelt

Han var cowboy, soldat, storviltsjägare, upptäckare, naturalist och författare. Se berättelsen om Theodore Roosevelt, USA:s yngste president någonsin. Fyra torsdagar klockan 20.00 med start 5 mars 2009.

AXESS TV

www.axess.se

”Axess är
landets bästa
idétidskrift”

DAGENS NYHETER

AXESS *magasin*
SAMHÄLLE VETENSKAP KULTUR

**PROVA
NU!**

**Helårsprenumeration
av Axess magasin
för endast 450 kronor!**

Helårsprenumeration på Axess magasin för endast 450 kronor!

MAGASINET SOM GER DIG
ETT FÖRDJUPAT PERSPEKTIV PÅ SAMHÄLLE,
VETENSKAP OCH KULTUR

☐ **Ja! Jag vill ha nio nummer av
Axess magasin för 450 kronor**

När min beställning är mottagen får jag mitt första
nummer av Axess magasin.

NAMN:

ADRESS:

POSTADRESS:

E-POSTADRESS:

MOTTAGAREN
BETALAR
PORTOT

Axess magasin
Axess Publishing AB
20494453
SVARSPOST
831 18 ÖSTERSUND